

PRIMENJENA PSIHOLOGIJA

No1, 2020

Sadržaj

	ODNOSI IZMEĐU BAZIČNIH EMOCIJA I ADAPTIVNE VREDNOSTI MODERIRANI SU POLOM KAO INTRINZIČKIM STANJEM
26	Janko Međedović i Boban Petrović
	UČINCI POPUSTLJIVOSTI RODITELJA NA DEPRESIVNOST ADOLESCENATA U ODNOSU NA POZITIVNO RODITELJSTVO I SPOL
27	Ana Kurtović
	DIMENZIJE AFEKTIVNOG VEZIVANJA I OSOBINE LIČNOSTI KAO KORELATI KVALITETA BLISKIH ODNOSA
49	Nikolina Kuruzović i Vladimir Mihić
	REVIDIRANI UPITNIK PERCEPCIJE BOLESTI – PROVJERA MJERNIH KARAKTERISTIKA LJESTVICE ATRIBUCIJA UZROKA BOLESTI
71	Alessandra Pokrajac-Bulian, Miljana Kukić i Tamara Mohorić
	RELACIJE AGENSNOG I KOMUNALNOG NARCIZMA SA SAMOEFIKASNOŠĆU U RAZLIČITIM ŽIVOTNIM DOMENIMA
91	Nevena Radojević i Bojana Dinić
	AMBIVALENCIJA U KREATIVNOJ PRODUKCIJI STUDENATA UMETNOSTI
119	Irena J. Ristić i Miloš Milošević

Contents

- RELATIONSHIPS BETWEEN BASIC EMOTIONS AND REPRODUCTIVE FITNESS ARE MODERATED BY SEX AS AN INTERNAL STATE
- 5 Janko Međedović and Boban Petrović
- THE EFFECTS PARENTAL PERMISSIVENESS ON ADOLESCENT DEPRESSION WITH REGARD TO POSITIVE PARENTING AND GENDER
- 47 Ana Kurtović
- DIMENSIONS OF ATTACHMENT AND PERSONALITY AS CORRELATES OF QUALITY OF CLOSE RELATIONSHIPS
- 70 Nikolina Kuruzović and Vladimir Mihić
- THE REVISED ILLNESS PERCEPTION QUESTIONNAIRE – EVALUATION OF METRIC CHARACTERISTICS OF THE CAUSES OF ILLNESS ATTRIBUTION SCALE
- 90 Alessandra Pokrajac-Bulian, Miljana Kukić and Tamara Mohorić
- RELATIONSHIPS OF AGENTIC AND COMMUNAL NARCISSISM WITH SELF-EFFICACY IN VARIOUS LIFE DOMAINS
- 117 Nevena Radojević and Bojana Dinić
- THE AMBIVALENCE IN CREATIVE PRODUCTION OF ART STUDENTS
- 139 Irena J. Ristić and Miloš Milošević

**Janko
Međedović¹
Boban Petrović²**

Institute of
Criminological and
Sociological
Research in Belgrade

RELATIONSHIPS BETWEEN BASIC EMOTIONS AND REPRODUCTIVE FITNESS ARE MODERATED BY SEX AS AN INTERNAL STATE³

One of the key features of personality is the existence of inter-individual differences in motivation, emotions and behavior. Individual differences may be maintained in a population if personality traits are linked to states – conditions which affect the fitness-related outcomes of personality. We tested this assumption using the participants' sex as an internal state. Personality was operationalized via basic emotional systems: FEAR, ANGER, SADNESS, SEEKING, PLAYFULNESS and CARE. We measured several fitness-related outcomes like reproductive success, residual reproductive value, reproductive timing, the onset of sexual activity and short-term mating frequency. The data were collected in a community sample via an online study ($N = 635$; $M_{age} = 29.4$; 69.4% females). We used linear regression to predict fitness-related outcomes by basic emotions and tested interactions between sex and emotions to the prediction of these criteria measures. Predictable sex differences in basic emotions were obtained: males had lower scores on CARE, FEAR and SADNESS traits. Findings also showed that basic emotions can have an adaptive role in a biological sense – this was particularly true for CARE and ANGER traits. Finally, five interactions were detected, which showed that the adaptive benefits of emotional traits are different for males and females in a conceptually expected manner. Research results showed that personality traits operationalized as basic emotional systems can contribute to evolutionary fitness. These results furthermore expand the knowledge of human personality as a state-dependent behavior.

Keywords: basic emotions; human behavioral ecology; reproductive fitness; sex differences; state-dependent behavior

¹ Corresponding author
email: janko.medjedovic@fmk.edu.rs

² The second author of this paper, Boban Petrović, has passed away during the process of writing this manuscript.

Primljeno: 22. 09. 2019.

Primljena korekcija:

7. 12. 2019.

Prihvaćeno za štampu:

14. 01. 2020.

³ The work on this manuscript was financed by the Serbian Ministry of Education, Science and Technological Development via the project 47011, realized by the Institute of Criminological and Sociological Research.

Introduction

Personality as a State-dependent Behavior

Behavioral ecology is a sub-discipline of evolutionary biology which attempts to understand behavior through its relation to evolutionary fitness (reproductive success, residual reproductive value, longevity, parental investment etc.) and fitness-related outcomes (e.g., pubertal timing, onset of sexual behavior, mating, and the timing of reproduction). Recently, the field has broadened to include the study of personality in this framework. Indeed, the very existence of individual differences in stable behavioral traits represents one of the major evolutionary questions of personality (Mededović, 2018a), which emerges from the fact that personality traits are related to fitness in many animal taxa (Smith & Blumstein, 2008). Consequently, stabilizing selection should diminish genetic variance in personality which would lead to a decrease in phenotypic variation as well. However, this is obviously not the case, since the variation (both genetic and phenotypic) in personality is high in natural populations. Hence, behavioral ecology tries to answer a fundamental question of personality itself: why there are individual differences in behavioral traits.

There are several candidate processes which could maintain the variation in personality traits. One of them is described by *state-dependent behavior models* (Sih et al., 2015). State is defined as any condition which influences fitness-related outcomes of behavior (Dingemanse & Wolf, 2010). These conditions can be external, like various characteristics of the physical and social environment, and internal, like body mass, energy reserves, metabolism etc. State-dependent behavior models assume that behavior cannot be equally beneficial in different state conditions. For example, aggressiveness should not be equally adaptive for individuals with large and small bodies: aggressiveness may be positively related to fitness only in individuals with large body size; however, non-aggressive behavioral tactics can increase fitness in low body size individuals (perhaps through cooperative behavior). Hence, body size may preserve genetic (and consequently phenotypic) variance in aggressiveness since both aggressive and non-aggressive phenotypes can acquire high fitness, dependently of their body size. Obviously, one of the apparent internal states could be the sex of the individual itself.

Are there Sex Differences in the Relationships between Personality Traits and Fitness in Humans?

The research linking personality and fitness (commonly operationalized as reproductive success) in human behavioral ecology was usually done using the Big Five/Five Factor personality taxonomy (Costa & McCrae, 1992; Goldberg, 1993). It is based on five broad personality dimensions named Neuroticism

(emotional instability, tendency to feel aversive emotions like fear, sadness and anxiety), Extraversion (sociability, activity, gregariousness, positive affect), Openness (originality, creativity, aesthetic appreciation), Agreeableness (cooperation, patience, flexibility in interpersonal relations) and Conscientiousness (orderliness, enhanced impulse control, long-term planning). Many empirical studies showed significant relationship between these personality traits and fitness (reviewed in Penke & Jokela, 2016). Furthermore, these links are frequently obtained for one sex and not the other. For example, the links between Extraversion, Neuroticism, and fitness (positive for the former and negative for the latter) are particularly present in males (Berg et al., 2016; Gurven, von Rueden et al., 2014; Skirbekk, & Blekesaune, 2014). Some studies found positive correlations between Agreeableness and fitness in males (Međedović et al., 2018) while others obtained it for females (Berg et al., 2013). Finally, Conscientiousness may be beneficial for male fitness (Gurven et al., 2014) but detrimental for females (Skirbekk & Blekesaune, 2014). Thus, the existing data do not display a coherent and straightforward picture of the sex differences in the relationship between personality and fitness, but it certainly suggests that sex could be a heuristically important moderator of this link.

Personality Operationalized by Basic Emotional Systems

Leaning on the crucial role that emotions play in personality, Jaak Panksepp with his colleagues conceptualized the taxonomy of personality traits based on the affective neuroscience research framework (Panksepp, 2005). Basic emotional systems are defined mostly by using deep brain stimulations: excitation of different subcortical structures revealed distinct neural systems which serve as the biological basis of primal emotions. Seven basic emotional systems were detected in this line of research: FEAR, SEEKING, RAGE, PANIC, LUST, CARE and PLAY (Panksepp, 2005; Panksepp & Watt, 2011). In order to facilitate the research on emotions in humans, these primal emotions (all except LUST) were operationalized by a self-report questionnaire which was termed the Affective Neuroscience Personality Scales (ANPS: Davis & Panksepp, 2011; Davis et al., 2003). The content of the traits is as follows: SEEKING describes the search for positive stimuli, gathering information, foraging in animals and resource acquisition in humans; FEAR represents a reaction to potential danger; ANGER depicts an emotional response to frustration or a fighting reaction in situations with competitive characteristics; SADNESS is based on separation anxiety and is activated when we are separated from loved ones; CARE is expressed in warm emotional feelings and protective attitude towards others; PLAYFULNESS depicts emotionally positive interactions with others, sociability which is a basis for learning of social dynamics. Basic emotions tend to be grouped into two higher order factors – positive and negative emotions (Barrett et al., 2013). Previous research is relatively unequivocal

regarding the sex differences in emotional traits: males tend to score lower on FEAR, SADNESS and CARE traits (Davis et al., 2003; Pingault et al., 2012).

So far, there are no data regarding the relationship between basic emotions and fitness. However, as we have described previously, there are data on the associations between the Big Five/Five Factor traits and reproductive success (Penke & Jokela, 2016). On the other hand, the relationships between ANPS scales and five lexical factors are well established: PLAY corresponds to Extraversion, CARE associates positively, while ANGER is negatively associated to Agreeableness; FEAR, ANGER and SADNESS have positive correlations with Neuroticism, while SEEKING is positively related to Openness to experience (Barrett et al., 2013; Davis et al., 2003). These relationships can be used to examine and compare the links between ANPS traits and fitness with the ones which were found in previous research.

Goals of the Present Research

It was argued recently that human personality psychology could have high theoretical benefits if the behavioral ecological framework could be applied to a greater extent (Međedović, 2018a). In the present research we tried to advance our knowledge of the behavioral ecology of human personality by exploring the relationships between basic emotions and fitness-related outcomes. These emotional systems are partially genetically transmitted from parent to children in contemporary humans (Montag et al., 2016), which means that they could represent a target for natural selection. Certainly, we do have grounds for the assumption that primal emotions are adaptive, even in contemporary humans: they represent *general behavioral dispositions* which are activated in the presence of adaptive challenges (Montag & Panksepp, 2017).

We believe that the present research may contribute to the existing knowledge in human personality ecology in three ways. Firstly, majority of the research regarding personality-fitness link explored associations between Big Five/Five factor personality traits and reproductive success (Penke & Jokela, 2016). In the present study we expand the existing data on the personality-fitness link by including several fitness-related indicators in the research: 1) reproductive success – as a crucial fitness component; 2) onset of sexual behavior – to capture the initiation of sexual activity during ontogeny; 3) short-term mating frequency⁴; 4) timing of first reproduction – for two reasons: it captures one of the major trade-offs in fitness optimization (Del Giudice et al., 2015); furthermore it is negatively correlated to fertility (e.g., Međedović et al., 2018) and thus it represents another estimation of reproductive success; 5)

⁴ Earlier onset of sexual behavior and higher short-term mating frequency are thought to be markers of so-called fast life history trajectory (e.g., Kogan et al., 2015) which should maximize fitness by increasing reproductive output (Del Giudice et al., 2015). This was the main reason why we examined these indicators in the present study.

the total expected number of children (residual reproductive value; e.g., Wolf et al., 2007). It is especially important in modern humans since humans have intentional and willful control over reproduction via contraception and other practices of conception control (Berg et al., 2013) - hence, motivation and planning to have children is positively correlated to the observed fertility (Miller et al., 2010). Analyzing all these indicators should provide us with a more comprehensive picture of the associations between basic emotions and fitness.

Secondly, we have chosen ANPS because it operationalizes personality in a manner which can be especially suitable for a behavioral ecological research. It depicts personality traits as functions of basic emotional systems which are present in various taxa. Thus, the research on these emotional systems can more easily bridge the knowledge on personality ecology in humans and other animals, i.e., they are fruitful for comparative research. Findings on complex, culturally-affected descriptions of personality (e.g., lexical models of personality) can be more difficult to compare between the species (Međedović, 2018a).

Finally, we wanted to advance the current knowledge of the role of personality in fitness optimization by analyzing personality traits as a state-dependent behavior. Previous research showed that this theoretical framework may be fruitful in explaining why there are inter-individual differences in personality traits (Međedović, 2018b; Međedović & Kovačević, 2020). In the present research we assumed that the adaptive benefits of basic emotions may be dependent on the sex of the individual. Building on the current state of knowledge regarding the links between the Big Five/Five Factor traits and fitness we assumed that the traits similar to Extraversion (i.e., PLAYFULNESS) may be beneficial for fitness in males, while the traits that correspond to Neuroticism (i.e., FEAR and SADNESS) may buffer fitness in males.

Our general hypotheses regarding the links between emotions and fitness are: 1) Adaptive potentials could be expected for CARE and PLAYFULNESS since the former represents a source of parental effort while the latter should facilitate mating effort. CARE system should be related to positive emotions toward children and toddlers (Montag & Panksepp, 2017) and thus associated to higher expected number of children and earlier reproduction; PLAYFULNESS is expected to have similar effect to fitness with the addition of positive associations with short-term mating (similarly to the Big Five/Five Factor trait of Extraversion: Gurven et al., 2014; Jokela et al., 2011; Schmitt, & Shackelford, 2008). 2) FEAR and SADNESS could have detrimental consequences for fitness optimization. More precisely, these are expected to show negative associations with observed and expected reproductive success (similarly to the Neuroticism trait of the Big Five/Five Factor model: Berg et al., 2016, Skirbekk, & Blekesaune, 2014).

Method

Sample and Procedure

The data were collected via an on-line study. The link with the questionnaire was shared among a community sample of participants on social networks and via informal contacts. The total number of participants was 635. All of the participants were of Serbian nationality and the survey was displayed in Serbian language. We wanted to increase the sample size as much as we could, having in mind that some of the expected associations can have low effect size. The questionnaire was online for approximately two weeks – since there were no new responses after that time, we stopped with data collection. The majority of the participants were females (69.4%). Majority of the participants were adults in their twenties and thirties ($M_{\text{age}} = 29.4$; $SD = 10.38$), however, the age range of the participants was very high (from 18 to 55). Most participants had a high school degree (44.7%), some participants had a university degree (37.5%), while the rest had a primary school education (17.8%). The research was conducted on a voluntary basis. Subjects were told that they would be participating in research which explores psychological characteristics associated with decisions to have and raise children. The informed consent form was present on the first page of the questionnaire. The data was collected in 2017.

Instruments and Measures

Short Version of ANPS

Short version of ANPS (Pingault et al., 2012) is a self-report inventory which contains 36 items, 6 items per every primal emotion: SEEKING, RAGE, FEAR, SADNESS, PLAYFULNESS and CARE. We used a five-point Likert type scale for responding where 1 stands for “*I disagree completely*” while 5 denotes “*I agree completely*”⁵. The higher score indicates a higher level of emotional expressions.

Fitness and Life History Indicators

We collected several fitness and life-history indicators: 1) *reproductive success* - as a binary variable coded with 0 if a participant does not have children and 1 if he/she does (31% of the participants declared they have children); 2)

⁵ The original scale has a four-point Likert scale for item responding. Due to a procedural error we attached the five-point scale for the responding ANPS. However, existing data show that there are no differences in psychometric properties (including the validity and reliability) between the four and five-point scales for the same instrument (e.g., Adelson & McCoach, 2010; Leung, 2011; Preston & Colman, 2000). This is why we firmly believe that the method of measurement did not compromise the validity of the current data.

onset of sexual activity – age at which a participant had their first sexual intercourse ($M = 18.25$; $SD = 2.76$); 3) *short-term mating frequency* – measured by three items from the Revised Sociosexual Orientation Inventory – Behavior facet (Penke & Asendorpf, 2008): the number of sexual partners in the last 12 months, the number of “one night stands” and the number of partners with whom one had sex despite a lack of long-term relationship interest (the scores on these three items were subjected to Principal Component Analysis which resulted in the extraction of a single latent variable [Eigenvalue = 2.22; 73.91% of original indicators variance explained] labeled as short-term mating frequency– the scores on this variable were saved in a database and used further in the analyses); 4) *residual reproductive value* – total expected number of children ($M = 2.11$; $SD = 0.88$), and 5) *reproductive timing* – planned or observed age for having the first child. Since some of our participants had children while others did not, we analyzed this last variable on these subsamples separately. The variable obtained on a subsample of parents was labeled as Observed reproductive timing ($M = 28.24$; $SD = 5.17$), while the variable collected on a subsample of participants without children was named Planned reproductive timing ($M = 29.90$; $SD = 4.99$).

Results

Descriptive Statistics and Sex Differences on Analyzed Measures

First we showed descriptive statistics and sex differences for ANPS scales. Males had significantly lower scores on CARE, FEAR and SADNESS measures. We calculated the reliabilities (Cronbach’s α statistics) of Affective Neuroscience Personality Scales as well. All scales had satisfactory reliabilities except PLAYFULNESS, whose α coefficient is somewhat lower (but still acceptable). All these results can be seen in Table 1.

Table 1
Sex differences in basic emotional systems

	Males		Females		<i>t</i>	<i>d</i>	α
	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>			
SEEKING	3.99	0.66	3.97	0.72	0.45	0.03	.76
CARE	3.47	0.79	3.75	0.72	-4.47**	0.37	.73
PLAYFULNESS	3.62	0.58	3.59	0.68	0.53	0.05	.62
ANGER	2.80	0.86	2.92	0.83	-1.65	0.14	.77
FEAR	2.59	0.73	2.77	0.87	-2.74**e	0.22	.79
SADNESS	2.65	0.80	2.92	0.85	-3.69**	0.33	.77

Notes. *M* – mean; *SD* – standard deviation; *d* – Cohen's *d* (effect size); ^e – *t*-test where equal variances in groups are not assumed (Levene's statistic was significant); α - Cronbach's α statistics.

* $p < .05$. ** $p < .01$.

Correlations between the Administered Measures

In order to explore the relationships between the primal emotions and fitness-related measures we calculated bivariate correlations between the variables. Since the continuous fitness-related indicators showed deviation from normal distribution (which could be expected since they are count variables) we normalized them (using Blom's algorithm: Blom, 1958) and used normalized scores in all analyses. Pearson's correlation coefficients are obtained for all variables, except for reproductive success: since it is a binary measure we calculated the point-biserial correlation coefficient (the measure of association between binary and interval variables). The correlation coefficients are shown in Table 2.

Table 2
Correlations between the examined variables

	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.
1. SEEKING	1										
2. CARE	.19**	1									
3. PLAYFULNESS	.27**	.18**	1								
4. ANGER	-.06	-.04	.02	1							
5. FEAR	-.22**	-.04	-.19**	.33**	1						
6. SADNESS	-.15**	.09*	-.21**	.25**	.57**	1					
7. Onset of sexual behavior	-.04	.11**	-.01	-.11**	.01	.04	1				
8. Short-term mating frequency	.03	-.11**	.06	-.01	-.07	-.04	-.28**	1			
9. Observed reproduction timing	-.02	-.11	-.02	-.12	.01	-.15*	.31*	-.02	1		
10. Planned reproduction timing	.06	-.08	-.03	-.11*	-.08	-.05	.10	.14*	/	1	
11. Residual reproductive value	.05	.18**	.16**	-.01	-.12**	-.09*	-.09*	-.00	-.13	-.32**	1
12. Reproductive success	-.07	.18**	-.06	.07	-.04	.01	.08	-.06	/	/	-.05

Notes. * $p < .05$. ** $p < .01$

We can see in Table 2 that positive emotions generally correlate positively between themselves and the same could be said for negative emotions as well. The correlations between these two sets of measures are mostly negative. Criteria measures are associated in a predictable fashion as well. Individuals with an earlier Onset of sexual activity tend to delay reproduction and expect a lower total number of children. A higher number of instances of sexual intercourse is positively correlated to the postponement of reproduction. Finally, individuals who delay reproduction have a lower expected number of offspring.

The main goal of this analysis was to estimate the relationships between basic emotions and fitness outcomes. CARE is positively correlated to Residual reproductive value, Reproductive success and the Onset of sexual behavior while it is negatively correlated to the Timing of reproduction and Short-term mating frequency. Individuals with higher PLAYFULNESS have a higher expected total number of children. ANGER is negatively correlated to the Timing of reproduction. Fearful individuals tend to expect a lower number of offspring. Finally, SADNESS is negatively correlated to Residual reproductive value and the Observed timing of reproduction. Most of the detected associations were small in effect size, according the criterions set by Cohen (1992).

Basic Emotions as Predictors of Fitness

Next, we analyzed the relationships between emotions and fitness-related indicators in a multivariate fashion. We set six regression models with basic emotions, sex (males were coded by 0 and females by 1) and age as predictors and fitness-related measures as criteria variables. Linear regression was used for all criteria except reproductive success – we used binary logistic regression for this criterion. All regression models were statistically significant. The contributions of predictors and the characteristics of the regression functions are provided in Table 3.

Table 3
Basic emotions as predictors of fitness/life-history outcomes

	Onset of sexual behavior		Short-term mating frequency		Observed reproduction timing		Planned reproduction timing		Residual reproductive value		Reproductive success	
	β	<i>se</i>	β	<i>se</i>	β	<i>se</i>	β	<i>se</i>	β	<i>se</i>	<i>exp B</i>	<i>se</i>
sex	.13**	.09	-.26**	.09	-.11	.24	-.15**	.08	-.01	.08	0.26**	.32
age	.13**	.00	.07	.00	-.17*	.01	.54**	.01	-.27**	.00	1.24**	.02
SEEKING	-.03	.06	.03	.06	.05	.12	.10*	.06	-.07	.05	0.83	.19
CARE	.06	.06	-.11**	.06	-.08	.14	-.17**	.05	.26**	.05	1.12	.20
PLAYFULNESS	.02	.07	.08	.07	-.03	.14	.00	.06	.06	.06	1.10	.22
ANGER	-.14**	.05	.03	.05	-.19*	.12	-.07	.05	.03	.04	1.58**	.17
FEAR	.04	.06	-.08	.06	.22*	.15	.07	.05	-.12*	.05	1.02	.20
SADNESS	.02	.06	.06	.06	-.17	.13	.02	.06	-.05	.05	0.82	.20
$F(df1,df2)/\chi^2$	4.99 _(8,584) **		7.75 _(8,603) **		2.47 _(8,184) *		23.52 _(8,396) **		11.05 _(8,593) **		349.58 _(8,327) **	
R^2	.06		.09		.10		.32		.13		.43	

Notes. * $p < .05$. ** $p < .01$; χ^2 was used as a statistic for the evaluation of the reproductive success prediction's significance; Cox & Snell R^2 was showed in the prediction of reproductive success.

Percentages of criteria's explained variance varied highly, from 6% of explained variance regarding the Onset of sexual activity, to 43% of explained variance in reproductive success (however, it should be noted that the contribution of the participants' age and sex plays a major part in this prediction, as could be expected). We can see in Table 3 that CARE is negatively correlated to Short-term mating frequency and the Planned timing of reproduction, while it positively predicts Residual reproductive value. The emotion of ANGER negatively predicted the Onset of sexual activity and Observed reproductive timing with positive contributions to the prediction of Reproductive success. FEAR had a negative independent association with Residual reproductive value while it positively predicts Observed timing of reproduction.

Interactions between the Primal Emotions and Sex in the Prediction of Fitness-related Criteria

Our final analysis was aimed at exploring the moderating role of individual sex in the link between emotions and fitness-related outcomes. We calculated interaction terms as products of centered measures of basic emotions and the participants' sex. These new variables are entered in the abovementioned regression models on the second hierarchical level. We found five interactions between sex and emotions. They are graphically plotted using the values of

unstandardized regression coefficients (excel worksheets for interaction plots, both for continuous and binary criteria measures, can be found at: <http://www.jeremydawson.co.uk/slopes.htm>).

Graphical representations of interactions can be seen in Figure 1. Obtained interactions showed that males with higher PLAYFULNESS ($\beta = -.18$; $p = .03$; marked by "a") on Figure 1) and lower FEAR ($\beta = .19$; $p = .02$; marked by "b") on Figure 1 have higher Short-term mating frequency. Furthermore, males with low expressions of the ANGER trait tend to delay reproduction to a larger extent, although with the marginal contribution of the interaction in the prediction of the Observed timing of reproduction ($\beta = .18$; $p = .009$ for the Planned timing of reproduction; marked by "c") on Figure 1, and $\beta = .29$; $p = .063$ for the Observed timing of reproduction; marked by "d") on Figure 1;). Finally, males with low manifestations of SADNESS have an elevated Reproductive success ($\exp(B) = 2.46$; $p = .034$; marked by "e") on Figure 1).

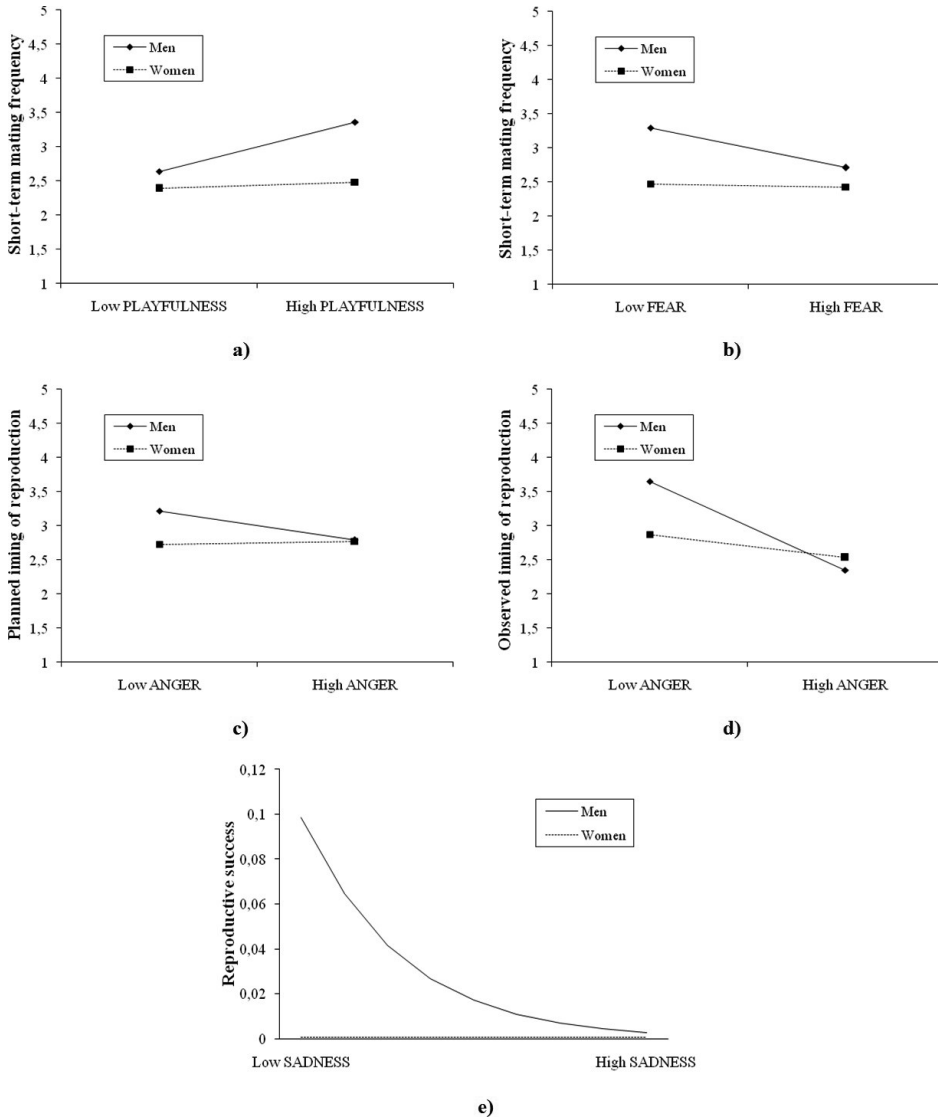

Figure 1. Interactions between basic emotions and participants sex in the prediction of fitness/life-history outcomes

Discussion

Applying the behavioral ecological conceptual framework in personality research would be beneficial in many aspects, including the insight into adaptive potentials of personality traits, ecological and individual constraints which moderate the adaptiveness of a behavior and the explanation of the variance in the behavior itself (Međedović, 2018a). Choosing the ANPS personality model for the present research was motivated by the fact that it is based on primal emotions which represent evolutionary homologies common for all mammals and with a known neurobiological and pharmacological basis (Panksepp, 2005; Panksepp & Watt, 2011). These features make the ANPS model particularly suitable for explorations based on an evolutionary and behavioral ecological framework. Indeed, the present study findings mostly confirmed the hypotheses of the relations between basic emotions and fitness-related outcomes. Furthermore, these associations are moderated by sex in a theoretically congruent fashion. Hence, the present findings are in line with the assumption that individual sex represents an internal state condition which moderates the adaptive benefits of personality.

Behavioral Ecology of Basic Emotional Systems

In our research we detected patterns of correlations between ANPS scales showing that the emotions we studied can be divided into two groups – pleasant (SEEKING, CARE and PLAYFULNESS) and aversive (FEAR, SADNESS and ANGER). This finding is in the line with previous studies which found two higher order factors in primal emotions – positive and negative emotions (Barrett et al., 2013). Furthermore, the pattern of sex differences is completely in line with previous data: males had lower scores on FEAR, SADNESS and CARE traits (Davis et al., 2003; Pingault et al., 2012). Replicating these findings in the current study suggests the validity of the data described in the present report.

Obtained findings showed that individuals with elevated CARE emotions have lower short-term mating frequency and they plan to have their first child earlier in their lifetime. Furthermore, they expect a higher number of children and they have larger observed fertility. These findings suggest that CARE is the most important basic emotion in regard to fitness optimization. They are in line with the conceptualization of CARE as a major source of parental and kin investment (Montag & Panksepp, 2017). They are also congruent with data showing that caring feelings for children or family correlate negatively with short-term mating but positively with parental status (Neel et al., 2016). Finally, these findings correspond with the positive links between the Agreeableness trait and fitness found in previous studies (Berg et al., 2013; Međedović et al., 2018). It seems that individuals with high CARE tendencies invest less in short-term mating but they compensate that in parental and reproductive ef-

forts. Long-term mating is probably their crucial mating pattern, a hypothesis which could be explored in future research.

PLAYFULNESS depicts positive reinforcement in a social interaction which facilitates the learning of social roles and understanding of social hierarchies. Hence, it is not surprising that it represents an affective basis for the Extraversion personality trait (Barrett et al., 2013). Previous findings showed that Extraversion represents a disposition towards short-term mating (Schmitt & Shackelford, 2008) and a facilitator of reproductive success (Penke & Jokela, 2016). Present data confirmed these findings to a certain extent: PLAYFULNESS had a positive association with the total desired number of children.

Former data and theoretical accounts of animal behavior showed that aggressiveness is an important personality characteristic with regard to fitness-related behavior (Smith & Blumstein, 2008). Present findings are in line with this view on aggressiveness: ANGER accelerates the onset of sexual activity and reproductive timing in males. Furthermore, the results of the regression analyses showed elevated reproductive success in aggressive individuals. Our data showed ANGER is the emotion which had the highest number of associations with fitness-relevant outcomes, together with CARE. However, it should not be forgotten that aggressive individuals may have elevated mating and fertility but experience fitness cost in parental effort or longevity (Smith et al., 2004).

FEAR is a basic emotion which generates avoidance behavior in the presence of a threat. However, in contemporary humans its evolutionary role is often biased by maladaptive feelings of anxiety (Panksepp et al., 2011). Our results show that the role of the FEAR system is mostly detrimental to fitness-related outcomes since it decreases residual reproductive value. Furthermore, low FEAR is beneficial to male short-term mating frequency. These findings are in line with the studies of romantic attachment which posit that anxiety is one of the fundamental dimensions of dysfunction in romantic and sexual relationships (Brennan et al., 1998) and short-term mating (Jackson & Kirkpatrick, 2007).

Similarly to FEAR, SADNESS is mostly negatively related to fitness. The data showed negative associations between SADNESS, residual reproductive value, and observed age at first birth. The correlation between SADNESS and reproductive success is moderated by sex: males with a low expression of SADNESS had elevated fertility. This finding is in line with the existing data which suggest that psychopathic affectivity, a trait depicting *low levels of negative emotions*, including sadness, can be positively related to fertility in males (Međedović & Petrović, 2019; Međedović et al., 2017). Finally, we can assume that certain psychological processes mediate the link between low basic emotional systems and fitness. When facing the problem of starting the family and having children, individuals have positive motives for having a child but they face a variety of obstacles, problems and fears related to raising a child as well. These incentives for childbirth and fears and doubts are frequently labeled as positive and negative motives (Miller, 1995) or reasons for or against having

a child (Langdridge et al., 2005), respectively. It is plausible to assume that individuals with elevated levels of positive emotions (especially CARE) and low levels of negative emotions (like FEAR and SADNESS) have more positive reasons for childbirth and more easily overcame obstacles for having a child, which could facilitate various reproductive outcomes.

Sex Moderates the Link Between Emotions and Fitness-related Outcomes

If a trait positively contributes to fitness, natural selection would eventually erode its variance in a population. However, if a given trait is related to states, various conditions which moderate its correlations with fitness, then natural selection cannot deplete its variance (Dingemanse & Wolf, 2010). In the present research we tested the hypothesis that sex, as an internal state, may moderate the link between basic emotions and fitness. The present data confirm this assumption to a certain extent – more pronounced ANGER and PLAYFULNESS followed by a lower expression of FEAR and SADNESS can be beneficial for fitness-related outcomes in males. These data are in accordance with the previous findings regarding the links between Big Five/Five Factor Extraversion and Neuroticism traits and fitness – the existing data also showed that Extraversion may be more beneficial to fitness in males while the opposite stands for Neuroticism (Berg et al., 2016; Gurven et al., 2014; Skirbekk, & Blekesaune, 2014). Furthermore, these data are congruent with sex differences on FEAR and SADNESS – if these traits facilitate fitness in males than they should be more expressed in men, a finding which is frequently obtained in past studies (Davis et al., 2003; Pingault et al., 2012), including the present research as well. However, following the same logic, the same should stand for ANGER and PLAYFULNESS; an assumption which is not corroborated by empirical data. The reason for this may lie in evolutionary trade-offs: ANGER and PLAYFULNESS may decrease other fitness components (which are not measured in the current study, e.g., longevity or parental investment) which may prevent the rise of their phenotypic mean levels in males.

Limitations and Future Directions

The limitation of the present study is the sample structure: our participants were still in their reproductive stage, and consequently we did not analyze completed fertility. This means that we should be cautious in interpreting the results in an ultimate fashion. Additionally, different fitness-related measures we used have different explanatory potential as operationalizations of biological adaptation: reproductive success and observed timing of first reproduction are most closely related to actual fitness, while the other indicators are associated to fitness, but cannot be viewed as fitness itself. The correla-

tions examined in the present study should be explored in post-reproductive samples as well – this would enable researchers to measure lifetime reproductive success, together with parental investment as fitness measures. Another limitation of the present study is reflected in its design. The current research is based on a cross-sectional data; this prevented us from inferring causal relationships from the data, which could only be provided by longitudinal research. Finally, it should be mentioned that a common critique of human behavioral ecology is that it rarely explores the mechanisms which increase fitness in individuals with certain traits (see for example Nettle et al., 2013). Hence, it would be fruitful if future research devote more attention to proximate mediators which could explain the associations between behavioral traits (including personality characteristics) and fitness.

Despite the limitations, the present study provided initial evidence that: 1) basic emotions may be related to evolutionary fitness in contemporary humans, which makes them probable targets for natural selection; 2) the data provided further support for the state-dependent models of personality revealing sex differences in the links between emotions and fitness-related outcomes. The latter finding suggests that exploring states could be fruitful in understanding the ways emotions contribute to biological adaptation in humans. Thus, future research could benefit from including more states, both external and internal, in empirical research. Furthermore, other mechanisms that could maintain inter-individual variation in emotions, such as evolutionary trade-offs, should be included in research as well. This strategy may provide highly needed answers regarding the fundamental features of personality by further advancing the implementation of behavioral ecological framework in human personality psychology.

References

- Adelson, J. L., & McCoach, D. B. (2010). Measuring the mathematical attitudes of elementary students: The effects of a 4-point or 5-point Likert-type scale. *Educational and Psychological Measurement, 70*, 796–807. <https://doi.org/10.1177/0013164410366694>
- Barrett, F. S., Robins, R. W., & Janata, P. (2013). A brief form of the Affective Neuroscience Personality Scales. *Psychological Assessment, 25*, 826–843. <http://psycnet.apa.org/doi/10.1037/a0032576>
- Berg, V., Lummaa, V., Rickard, I. J., Silventoinen, K., Kaprio, J., & Jokela, M. (2016). Genetic associations between personality traits and lifetime reproductive success in humans. *Behavior Genetics, 46*(6), 742–753. <https://doi.org/10.1007/s10519-016-9803-5>
- Berg, V., Rotkirch, A., Väisänen, H., & Jokela, M. (2013). Personality is differentially associated with planned and non-planned pregnancies. *Journal of Research in Personality, 47*, 296–305. <https://doi.org/10.1016/j.jrp.2013.01.010>

- Blom, G. (1958). *Statistical estimates and transformed beta-variables*. Wiley.
- Brennan, K. A., Clark, C. L., & Shaver, P. R. (1998). Self-report measurement of adult attachment: An integrative overview. In J. A. Simpson & W. S. Rholes (Eds.), *Attachment theory and close relationships* (pp. 46–76). Guilford.
- Cohen, J. (1992). A power primer. *Psychological bulletin*, *112*(1), 155–159.
- Costa, P.T. Jr., & McCrae, R.R. (1992). *Revised NEO Personality Inventory (NEO-PI-R) and NEO Five-Factor Inventory (NEO-FFI) manual*. Psychological Assessment Resources.
- Davis, K. L., & Panksepp, J. (2011). The brain's emotional foundations of human personality and the Affective Neuroscience Personality Scales. *Neuroscience & Biobehavioral Reviews*, *35*, 1946–1958. <https://doi.org/10.1016/j.neubiorev.2011.04.004>
- Davis, K. L., Panksepp, J., & Normansell, L. (2003). The affective neuroscience personality scales: Normative data and implications. *Neuropsychoanalysis*, *5*, 57–69. <https://doi.org/10.1080/15294145.2003.10773410>
- Del Giudice, M., Gangestad, S. W., & Kaplan, H. S. (2015). Life history theory and evolutionary psychology. In D. M. Buss (Ed.), *The handbook of evolutionary psychology, Vol. 1, foundations* (2nd ed., pp. 88–114). John Wiley. <https://doi.org/10.1002/9781119125563.evpsych102>
- Dingemanse, N. J., & Wolf, M. (2010). Recent models for adaptive personality differences: a review. *Philosophical Transactions of the Royal Society of London B: Biological Sciences*, *365*, 3947–3958. doi:10.1098/rstb.2010.0221
- Goldberg, L.R. (1993). The structure of phenotypic personality traits. *American Psychologist*, *48*, 26–34. <https://doi.org/10.1037/0003-066x.48.1.26>
- Gurven, M., von Rueden, C., Stieglitz, J., Kaplan, H., & Rodriguez, D. E. (2014). The evolutionary fitness of personality traits in a small-scale subsistence society. *Evolution and Human Behavior*, *35*(1), 17–25. <https://doi.org/10.1016/j.evolhumbehav.2013.09.002>
- Jackson, J. J., & Kirkpatrick, L. A. (2007). The structure and measurement of human mating strategies: Toward a multidimensional model of sociosexuality. *Evolution and Human Behavior*, *28*, 382–391. <http://dx.doi.org/10.1016/j.evolhumbehav.2007.04.005>
- Jokela, M., Alvergne, A., Pollet, T. V., & Lummaa, V. (2011). Reproductive behavior and personality traits of the Five Factor Model. *European Journal of Personality*, *25*, 487–500. <http://dx.doi.org/10.1002/per.822>
- Kogan, S. M., Cho, J., Simons, L. G., Allen, K. A., Beach, S. R., Simons, R. L., & Gibbons, F. X. (2015). Pubertal timing and sexual risk behaviors among rural African American male youth: Testing a model based on life history theory. *Archives of Sexual Behavior*, *44*(3), 609–618. <https://doi.org/10.1007/s10508-014-0410-3>
- Langdridge, D., Sheeran, P., & Connolly, K. (2005). Understanding the reasons for parenthood. *Journal of Reproductive and Infant Psychology*, *23*, 121–133. <https://doi.org/10.1080/02646830500129438>

- Leung, S. O. (2011). A comparison of psychometric properties and normality in 4-, 5-, 6-, and 11-point Likert scales. *Journal of Social Service Research, 37*(4), 412–421. <https://doi.org/10.1080/01488376.2011.580697>
- Međedović, J. (2018a). What can human personality psychology learn from behavioral ecology? *Journal of Comparative Psychology*, advanced online publication. <https://doi.org/10.1037/com0000120>
- Međedović, J. (2018b). Testing the state-dependent behavior models in humans: Environmental harshness moderates the link between personality and mating. *Personality and Individual Differences, 125*, 68–73. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2017.12.035>
- Međedović, J., & Kovačević, U. (2020). Personality as a state-dependent behavior: Do childhood poverty and pregnancy planning moderate the link between personality and fitness? *Personality and Individual Differences, 154*, 109625. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2019.109625>
- Međedović, J., & Petrović, B. (2019). Quantity-quality trade-offs may partially explain inter-individual variation in psychopathy. *Adaptive Human Behavior and Physiology*, advance online publication. <https://doi.org/10.1007/s40750-019-00113-4>
- Međedović, J., Petrović, B., Želeskov-Đorić, J., & Savić, M. (2017). Interpersonal and affective psychopathy traits can enhance human fitness. *Evolutionary Psychological Science, 3*, 306–315. <https://doi.org/10.1007/s40806-017-0097-5>
- Međedović, J., Šoljaga, M., Stojković, A., & Gojević, I. (2018). Revealing complex relations between personality and fitness: HEXACO personality traits, lifetime reproductive success and the age at first birth. *Personality and Individual Differences, 129*, 143–148. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2018.03.014>
- Miller, W. B. (1995). Childbearing motivation and its measurement. *Journal of Biosocial Science, 27*, 473–487. <https://doi.org/10.1017/S0021932000023087>
- Miller, W. B., Rodgers, J. L., & Pasta, D. J. (2010). Fertility motivations of youth predict later fertility outcomes: A prospective analysis of national longitudinal survey of youth data. *Biodemography and Social Biology, 56*, 1–23. <https://doi.org/10.1080/19485561003709131>
- Montag, C., Hahn, E., Reuter, M., Spinath, F. M., Davis, K., & Panksepp, J. (2016). The role of nature and nurture for individual differences in primary emotional systems: evidence from a twin study. *PloS one, 11*(3), e0151405. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0151405>
- Montag, C., & Panksepp, J. (2017). Primary emotional systems and personality: an evolutionary perspective. *Frontiers in Psychology, 8*, 464. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2017.00464>
- Neel, R., Kenrick, D. T., White, A. E., Neuberg, S. L., (2016). Individual differences in fundamental social motives. *Journal of Personality and Social Psychology, 110*, 887–907. <https://doi.org/10.1037/pspp0000068>

- Nettle, D., Gibson, M. A., Lawson, D. W., & Sear, R. (2013). Human behavioral ecology: current research and future prospects. *Behavioral Ecology*, *24*, 1031–1040. <https://doi.org/10.1093/beheco/ars222>
- Panksepp, J. (2005). Affective consciousness: Core emotional feelings in animals and humans. *Consciousness and Cognition*, *14*, 30–80. <https://doi.org/10.1016/j.concog.2004.10.004>
- Panksepp, J., Fuchs, T., & Iacobucci, P. (2011). The basic neuroscience of emotional experiences in mammals: The case of subcortical FEAR circuitry and implications for clinical anxiety. *Applied Animal Behaviour Science*, *129*, 1–17. <https://doi.org/10.1016/j.applanim.2010.09.014>
- Panksepp, J., & Watt, D. (2011). What is basic about basic emotions? Lasting lessons from affective neuroscience. *Emotion Review*, *3*, 387–396. <https://doi.org/10.1177/1754073911410741>
- Penke, L., & Asendorpf, J. B. (2008). Beyond global sociosexual orientations: a more differentiated look at sociosexuality and its effects on courtship and romantic relationships. *Journal of Personality and Social Psychology*, *95*, 1113–1125. <http://psycnet.apa.org/doi/10.1037/0022-3514.95.5.1113>
- Penke, L., & Jokela, M. (2016). The evolutionary genetics of personality revisited. *Current Opinion in Psychology*, *7*, 104–109. <http://dx.doi.org/10.1016/j.copsyc.2015.08.021>
- Pingault, J. B., Falissard, B., Côté, S., & Berthoz, S. (2012). A new approach of personality and psychiatric disorders: A short version of the Affective Neuroscience Personality Scales. *PloS One*, *7*, e41489. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0041489>
- Preston, C. C., & Colman, A. M. (2000). Optimal number of response categories in rating scales: reliability, validity, discriminating power, and respondent preferences. *Acta Psychologica*, *104*(1), 1–15. [https://doi.org/10.1016/S0001-6918\(99\)00050-5](https://doi.org/10.1016/S0001-6918(99)00050-5)
- Schmitt, D. P., & Shackelford, T. K. (2008). Big Five traits related to short-term mating: From personality to promiscuity across 46 nations. *Evolutionary Psychology*, *6*, 246–282. <https://doi.org/10.1177/147470490800600204>
- Sih, A., Mathot, K. J., Moirón, M., Montiglio, P. O., Wolf, M., & Dingemanse, N. J. (2015). Animal personality and state-behaviour feedbacks: a review and guide for empiricists. *Trends in Ecology & Evolution*, *30*, 50–60. <https://doi.org/10.1016/j.tree.2014.11.004>
- Skirbekk, V., & Blekesaune, M. (2014). Personality traits increasingly important for male fertility: Evidence from Norway. *European Journal of Personality*, *28*(6), 521–529. <https://doi.org/10.1002/per.1936>
- Smith, B. R., & Blumstein, D. T. (2008). Fitness consequences of personality: a meta-analysis. *Behavioral Ecology*, *19*, 448–455. <https://doi.org/10.1093/beheco/arm144>
- Smith, T. W., Glazer, K., Ruiz, J. M., & Gallo, L. C. (2004). Hostility, anger, aggressiveness, and coronary heart disease: An interpersonal perspective

- on personality, emotion, and health. *Journal of Personality*, 72, 1217–1270.
<https://doi.org/10.1111/j.1467-6494.2004.00296.x>
- Wolf, M., Van Doorn, G.S., Leimar, O. & Weissing, F.J. (2007). Life-history trade-offs favour the evolution of animal personalities. *Nature*, 447, 581–584.
<https://doi.org/10.1038/nature05835>

Janko Međedović
Boban Petrović

Institut za kriminološka i
 sociološka istraživanja u
 Beogradu

ODNOSI IZMEĐU BAZIČNIH EMOCIJA I ADAPTIVNE VREDNOSTI MODERIRANI SU POLOM KAO INTRINZIČKIM STANJEM

Jedan od ključnih problema ličnosti je postojanje inter-individualnih razlika u motivaciji, emocijama i ponašanju. Individualne razlike se mogu održavati u populacijama ukoliko su crte ličnosti povezane sa stanjima - uslovima koji utiču na posledice ponašanja koje su povezane sa adaptivnom vrednošću. U ovom radu testirali smo tu pretpostavku analizirajući pol ispitanika kao intrinzičko stanje. Ličnost je operacionalizovana preko bazičnih emocionalnih sistema: STRAH, BES, TUGA, POTRAGA, IGRA i BRIGA. Merili smo nekoliko indikatora koji su povezani sa adaptivnom vrednošću kao što su reproduktivni uspeh, rezidualna reproduktivna vrednost, tajming reprodukcije, početak seksualne aktivnosti i frekventnost kratkoročnog sparivanja. Podaci su prikupljeni na prigodnom uzorku iz zajednice dobijenom pomoću procesa "snežne grudve" (N = 635) a sam upitnik je zadavan online. Dobijene su predvidive polne razlike u izraženosti bazičnih emocija: muškarci su imali niže skorove na sistemima BRIGA, STRAH i TUGA. Nalazi su takođe pokazali da bazične emocije imaju adaptivnu ulogu u biološkom smislu (u smislu asocijacija između emocija i indikatora adaptivne vrednosti), ovo se pokazalo tačno pogotovo za emocije BRIGE i BESA. Na kraju, detektovano je pet interakcija koje su pokazale da se adaptivni benefiti emocionalnih sistema razlikuju za muškarce i žene na konceptualno očekivan način: za muškarce su visoko izražena IGRA i nisko izražen STRAH i TUGA imali pozitivne asocijacije sa sparivanjem i reprodukcijom; sa druge strane nisko izražen BES kod muškaraca je bio maladaptivan jer je bio pozitivno asociiran sa planiranim i observiranim uzrastom prve reprodukcije. Rezultati istraživanja pokazali su da crte ličnosti operacionalizovane kao bazični emocionalni sistemi mogu pozitivno doprineti adaptivnoj vrednosti. Dobijeni nalazi proširuju razumevanje ljudske ličnosti kao ponašanja zavisnih od stanja i potvrđuju benefite primene modela iz animalne bihejvioralne ekologije u ljudskoj ekologiji ponašanja.

Ključne reči: adaptivna vrednost, bazične emocije, ljudska bihejvioralna ekologija polne razlike, ponašanje zavisno od stanja

Ana Kurtović¹

Odsjek za psihologiju,
 Filozofski fakultet,
 Sveučilište Josipa Jurja
 Strossmayera u Osijeku

UČINCI POPUSTLJIVOSTI RODITELJA NA DEPRESIVNOST ADOLESCENATA U ODNOSU NA POZITIVNO RODITELJSTVO I SPOL

Popustljivost roditelja podrazumijeva pre nizak stupanj bihevioralne kontrole koje se najviše očituje u lakom popuštanju na djetetove zahtjeve, molbe, nagovaranja ili protivljenje zahtjevima, kao i višu razinu autonomije i slobode. Istraživanja učinaka roditeljske popustljivosti nisu jednoznačna i postoje istraživanja koja sugeriraju da popustljivost roditelja može imati pozitivne i negativne učinke u ovisnosti o tome koristi li se u kombinaciji s pozivnim roditeljstvom (emocionalna toplina i prihvaćanje, vodstvo i nadzor) ili negativnim roditeljstvom (odbacivanje, grubo kažnjavanje i psihološka kontrola). Cilj rada bio je provjeriti učinke popustljivosti roditelja na depresivnost adolescenata u ovisnosti o razinama negativnog i pozitivnog roditeljstva, pri čemu je uzet u obzir spol roditelja i djeteta. U istraživanju je sudjelovalo 482 učenika svih razreda srednje škole, od čega 58.09% djevojaka. Sudionici su ispunili Upitnik roditeljskih postupaka zasebno za majku i oca, te Skalu depresivnosti za djecu. Rezultati testiranja učinaka interakcija popustljivosti s negativnim, odnosno pozitivnim roditeljstvom majke i oca pokazali su da pozitivno roditeljstvo moderira učinke popustljivosti na depresivnost, ali samo kod mladića, dok kod djevojaka popustljivost samostalno niti u interakciji s pozitivnim ili negativnim roditeljstvom nema značajnih učinaka. Naime, pokazalo se da, ako roditelji ispoljavaju pozitivno roditeljstvo u niskom stupnju, popustljivost nema značajnih učinaka, ali kod srednjih i visokih razina pozitivnog roditeljstva, viša popustljivost roditelja ima značajne pozitivne učinke na depresivnost mladića. Rezultati sugeriraju da popustljivost umanjuje zaštitne učinke pozitivnog roditeljstva majke i oca, barem kod mladića. Rezultati, također, sugeriraju da je, za zaštitu mentalnog zdravlja mladih, korisno usmjeriti napore prema edukaciji i savjetovanju roditelja radi sprječavanja nepovoljnih učinaka njihove popustljivosti.

Ključne riječi: adolescenti, depresivnost, negativno i pozitivno roditeljstvo, popustljivost roditelja

¹ Adresa autora:
 akurtovi@ffos.hr

Primljeno: 02. 10. 2019.
 Primljena korekcija:
 11. 12. 2019.
 Priprihvaćeno za štampu:
 14. 01. 2020.

Uvod

Ulaskom u adolescenciju stopa depresivnosti značajno raste (Alloy et al., 2000; Bhatia & Bhatia, 2007), a postoje istraživanja koja pokazuju da taj porast postaje sve veći u zadnjih nekoliko desetljeća (Collishaw, 2009). Nadalje, ulaskom u adolescenciju, također, postaju izražene spolne razlike u depresivnosti u korist djevojaka (Galambos et al., 2004; Kuehner, 2003). Naime, djevojke pokazuju dva do tri puta više stope depresivnosti nego mladići, što je u skladu s podacima o odrasloj dobi (Hyde et al., 2008). Depresivnost adolescenata privukla je puno pažnje istraživača, u području istraživanja rizičnih i zaštitnih čimbenika, kao i tretmana. Među glavnim rizičnim čimbenicima pokazuju se obiteljski čimbenici (Cicchetti & Toth, 1998; Eberhart & Hammen, 2006; Eun et al., 2018), kao što su nasilje u obitelji, promjene u strukturi obitelji, sukobi u obitelji, obiteljska klima i zadovoljstvo obitelji, roditeljska psihopatologija te roditeljski stil odgoja (Gibb et al., 2004; Hops, 1992; Ingram & Ritter, 2000).

Roditeljski stil i depresivnost djece i adolescenata

Ispitivanje odnosa roditeljskog stila s depresivnošću i drugim nepovoljnim ishodima kod njihove djece većinom polaze od teorijskih razmatranja Diane Baumrind (1993), koja je opisala stilove roditeljstva kao autoritativne, autoritarne i popustljive. Autoritativni stil roditeljstva podrazumijeva roditelje koji pokazuju ljubav i podršku, topli su i responsivni, ali također postavljaju visoka očekivanja i koriste pozitivne disciplinske postupke (vodstvo, postavljanje granica, objašnjavanje pravila). Autoritarni roditelji su hladni i distancirani, ne pružaju puno emocionalne podrške djeci, ali su kontrolirajući te često koriste grubu disciplinu. Popustljivi roditelji su relativno topli, ali nezahtjevni i nekontrolirajući. Kasnije je opisala još jedan stil roditeljstva kojeg karakteriziraju niska responsivnost i zahtjevnost, a nazvala ga je neuključeni ili neangažirani (Baumrind, 1996). Kasnijim istraživanjima počela se naglašavati razlika između roditeljskog stila i roditeljskih postupaka, pri čemu su autori na roditeljski stil gledali kao na opću emocionalnu klimu koju roditelji stvaraju, a na roditeljske postupke kao ciljano ponašanja kojima oni utječu na ponašanje djeteta (Darling & Steinberg, 1993). U tom smislu, pozitivno roditeljstvo karakteriziraju roditeljski postupci poput emocionalne topline i prihvaćanja, nadzora i vodstva dok je negativno roditeljstvo karakterizirano postupcima poput neresponsivnosti na potrebe djeteta, odbacivanja djeteta, grube discipline i naglašene psihološke kontrole. Popustljivost je karakterizirana visokim razinama slobode, te relativno lakim popuštanjem na zahtjeve i molbe djeteta ili relativno lakim povlačenjem zahtjeva nakon djetetovog protestiranja.

Neovisno o tome jesu li se ispitali roditeljski stilovi, roditeljski postupci ili pojedine dimenzije roditeljstva, rezultati brojnih istraživanja konzistentno pokazuju da su emocionalna toplina, podrška, responsivnost, vodstvo i visoka (ali razumna) zahtjevnost povezani s poželjnim ishodima, dok se negativni

roditeljski postupci poput emocionalne hladnoće, distanciranosti, rigidnosti i grube discipline te psihološke kontrole, pokazuju povezanima s nizom nepovoljnih ishoda (Đorđević, 2008; Jovanović i sar., 2008; Kurtović, 2012; McGinn et al., 2005; Richaud De Minzi, 2006; Pavićević i Stojljковиć, 2016; Pelemiš, 2017; Roelofs et al., 2006; Schek, 2008; Todorović, 2004; Tošić i sar., 2008; Vulić-Prtorić, 2002). Međutim, odnos popustljivosti roditelja i depresivnosti adolescenata nije tako jednoznačan, djelomično zbog toga što je puno manje istražen. Istraživanja koja su uspoređivala učinke autoritativnog, autoritarnog i popustljivog roditeljskog stila, dominantno su pokazivala da je autoritativni stil optimalan, dok su autoritarni i popustljivi stilovi povezani s nepovoljnim ishodima (Campana et al., 2008; Barton & Hirsch, 2016). Međutim, rezultati Baumrindove (2005) sugeriraju da određena razina popustljivosti može imati pozitivnih učinaka na orijentaciju ka cilju, razvoj vještina i samopouzdanje kod djevojaka, dok je kod mladića povezana s nižom razinom socijalne odgovornosti i orijentacije ka cilju. Popustljivost je teorijski povezana s niskom kontrolom, te je moguće da, slično kao za kontrolu, njeni učinci ovise o drugim aspektima roditeljstva. Naime, istraživanja koja su ispitivala dimenzije roditeljskog stila (emocionalnost i kontrola), pokazuju da visoka kontrola ima pozitivne relacije s depresivnošću (Vučenović i sar., 2015), a osobito je štetna za mentalno zdravlje djece i adolescenata u kombinaciji s niskom emocionalnošću (tzv. kontrola bez topline) (Patton et al, 2001). S druge strane, neki aspekti kontrole, kao što vodstvo i postavljanje granica, osobito ako su u kombinaciji s visokom emocionalnošću (toplinom), imaju pozitivne učinke (Kurtović i Marčinko, 2010; Schek, 2008). Budući da popustljivost podrazumijeva nižu kontrolu i višu razinu pružanja autonomije i slobode, moguće je da drugi roditeljski postupci određuju hoće li njeni učinci biti pozitivni ili negativni.

Postoje nalazi koji povezuju popustljivost s višom depresivnošću (Alizadeh et al., 2011; Olutunde, 2017), ali postoje i nalazi koji ne pokazuju takve relacije (Kopala-Sibley, 2017), kao i nalazi koji sugeriraju negativan odnos s depresivnošću (Susheela, 2018). Mogući razlog ovoj nekonzistentnosti je taj što su istraživači većinom koristili mjere popustljivog roditeljskog stila ili kodirali roditelje na temelju kombinacija pojedinih dimenzija roditeljstva (popustljivi – visoka toplina i niska zahtjevnost). Međutim, popustljivost može biti povezana s različitim aspektima roditeljstva, ne samo s toplinom i kontrolom. Primjerice, popustljivost može biti povezana s nekonzistentnom disciplinom ili prezaštićivanjem, što može imati negativne učinke na djecu i adolescente, ali može biti povezana i s davanjem autonomije, koja je povezana s pozitivnim ishodima, osobito kod adolescenata (Yap et al., 2015).

Spolno specifični učinci roditeljskog stila

Istraživanja, koja su uključivala i majke i očeve, pokazala su da postoje razlike u roditeljskim postupcima majki i očeva. Primjerice, neka istraživanja pokazala su da su majke sklonije popustljivosti i autoritativnosti od očeva (Lin

& Lian, 2011), dok su očevi skloniji autoritarnosti od majki (McKinney & Renk, 2008). Također, pokazale su se razlike u ponašanju roditelja s obzirom na spol djeteta ili adolescenta, u smislu da su roditelji skloniji većoj autoritativnosti, te manjoj autoritarnosti prema djevojkama, nego prema mladićima (Dwairy, 2004), te da su popustljiviji prema mladićima nego djevojkama (McKinney & Renk, 2008). Isto tako, postoje istraživanja koja sugeriraju da roditeljski postupci nemaju iste učinke na djecu i adolescente, osobito kada se uzme u obzir i spol djeteta odnosno adolescenta. Primjerice, Dwairy (2004) je demonstrirao da je autoritativni roditeljski stil negativno povezan s depresivnošću kod oba spola, ali nije ustanovio značajne relacije autoritarnog stila i depresivnosti kod djevojaka niti mladića. Što se tiče popustljivog roditeljskog stila, on je bio povezan s depresivnošću samo kod mladića. Spolno specifične učinke pronašli su i Barton i Hirsch (2016) koji su ustanovili da je kod djevojaka očeva, a kod mladića majčina popustljivost imala značajne relacije s depresivnošću. Za razliku od toga, Barton i Kirtley (2011) sugeriraju da bi djevojke mogle biti osjetljivije na roditeljska ponašanja majki općenito, a Piko i Balazs (2012) su ustanovili da je zahtjevnost majki (koja odgovara niskoj popustljivosti) povezana s višom depresivnošću djevojaka. Prema tome, rezultati istraživanja učinaka popustljivosti još uvijek su nejasni, ali jasno pokazuju da pri njihovom ispitivanju treba uzimati u obzir spol roditelja i djeteta, odnosno adolescenta.

Cilj istraživanja

Iako mnoga istraživanja potvrđuju važnu ulogu oba roditelja u razvojnim ishodima njihove djece, relativno je malo istraživanja koja su provjeravala učinke roditeljskih postupaka pojedinih roditelja specifično za spol djeteta ili adolescenta, osobito kada se radi o popustljivosti. S obzirom na rastuću javnu raspravu o popustljivom roditeljstvu i njegovim štetnim posljedicama, kao i sve veću percepciju da roditelji postaju sve popustljiviji u svojim odgojnim postupcima, čini se važnim pobliže istražiti odnos popustljivosti roditelja i depresivnosti adolescenata. Stoga je cilj je ovog istraživanja ispitati odnos popustljivosti i njenih interakcija s pozitivnim i negativnim roditeljstvom majke i oca na depresivnost djevojaka i mladića. S obzirom na nekonzistentne rezultate istraživanja, pretpostavlja se da negativno i pozitivno roditeljstvo mogu moderirati učinke popustljivosti roditelja na depresivnost adolescenata, ali se smjeru tih odnosa pristupa eksplorativno. Također, pretpostavka je da će postojati razlike u učincima ovisno o spolu roditelja i adolescenata, ali bez specifičnih pretpostavki o smjeru tih odnosa.

Metod

Sudionici i postupak

U istraživanju je sudjelovalo 480 učenika svih razreda srednje škole, raspona dobi od 14 do 19 godina. Prosječna dob bila je 16.80 godina ($SD = 1.10$). Bilo je ukupno 278 (57.92%) sudionika ženskog spola i 202 (42.08%) sudionika muškog spola. Prije istraživanja dobivena su odobrenja ravnatelja škole, a roditelji su informirani o provođenju istraživanja na roditeljskim sastancima. Ispitivanje je provedeno u sklopu redovne nastave u dogovoru s predmetnim nastavnicima. Učenicima je opća uputa rečena usmeno, te im je objašnjeno da je istraživanje anonimno i dobrovoljno, da mogu odustati u bilo kojem trenutku bez ikakvih posljedica, te da će se rezultati analizirati isključivo na grupnoj razini i koristiti u znanstvene svrhe. Nakon dane usmene suglasnosti, učenici su samostalno popunjavali upitnike, a istraživač je bio na raspolaganju za eventualne upite.

Instrumenti

Upitnik roditeljskog ponašanja

Upitnik roditeljskog ponašanja (Brković i sar., 2005) se sastoji od 32 tvrdnje koje mjere različite aspekte roditeljskog odnosa prema njihovoj djeci; negativno roditeljstvo - neresponsivnost roditelja, odbacivanje djeteta, negativna disciplina - strogo kažnjavanje, psihološka kontrola - emocionalne ucjene, manipulacija, izazivanje krivnje, npr. *„Kada sam učinio nešto što ona nije odobraval, nije željela sa mnom razgovarati neko vrijeme“*, pozitivno roditeljstvo - emocionalna toplina i prihvaćanje, pozitivna disciplina - nadzor i vodstvo, objašnjavanje pravila, npr. *„Objašnjava mi je zašto se trebam pridržavati pravila“* i popustljivost - lako popuštanje zahtjevima i protestima djeteta te visoka razina slobode, npr. *„Popustila je kada sam se usprotivio njezinom zahtjevu“*. Postoje tri verzije upitnika, za oba roditelja i dijete, a za potrebe rada korištena je verzija za dijete (dva identična upitnika od kojih se jedan odnosi na majčina ponašanja, a drugi na očeva). Zadatak sudionika je da na skali od 4 stupnja (1 = *uopće nije točno* do 4 = *potpuno je točno*) odgovore koliko pojedina tvrdnja točno opisuje ponašanje pojedinog roditelja prema njemu. Ukupni rezultat se računa kao prosjek rezultata na pojedinim dimenzijama, a viši ukupni rezultati ukazuju na veću zastupljenost negativnog roditeljstva, pozitivnog roditeljstva ili popustljivosti. Koeficijenti pouzdanosti tipa Cronbach α bili su redom .86 (negativno roditeljstvo majke), .85 (pozitivno roditeljstvo majke), .73 (popustljivost majke), .87 (negativno roditeljstvo oca), .88 (pozitivno roditeljstvo oca) i .79 (popustljivost oca).

Skala depresivnosti za djecu

Skala depresivnosti za djecu (Živčić, 1992) predstavlja adaptaciju CDI skale (Children's Depression Inventory; Kovacs, 1985) i sastoji se od 27 grupa čestica koje mjere širok raspon depresivnih simptoma (tuga, poremećaji sna, apetita, suicidalne ideje i dr.), a primjerena je za mjerenje depresivnih simptoma djece i adolescenata. Sudionik treba, u svakoj grupi čestica, odabrati rečenicu koja najbolje opisuje kako se osjećao u zadnja dva tjedna, a rezultati se boduju od 0 do 2 boda. Ukupni rezultat računa se zbrajanjem rezultata na pojedinim česticama. Skala pokazuje različite faktorske strukture ovisno o uzorcima (Helsel & Matson, 1984; Logan et. al., 2013; Živčić, 1992), ali se najčešće koristi kao unidimenzionalna mjera depresivnosti. S obzirom da je za potrebe istraživanja bila dovoljna ukupna mjera, skala je korištena kao unidimenzionalna mjera zastupljenosti depresivnih simptoma. Koeficijent pouzdanosti tipa Cronbach α bio je .87.

Statistička obrada podataka

Podaci su analizirani u SPSS 19.0 programu za obradu podataka (Statistical Package for the Social Sciences). Za pregled rezultata i povezanosti među varijablama korištene su deskriptivna i korelacijska analiza. Kako bi se ispitali učinci popustljivosti majke i oca u ovisnosti o negativnom i pozitivnom roditeljstvu na depresivnost djevojaka i mladića korišten je Hayesov PROCESS (model 1 za provjeru jednostavnih moderacija) s depresivnošću kao kriterijem, popustljivošću majke/oca kao prediktorom, te negativnim/pozitivnim roditeljstvom majke/oca kao moderatorom (Hayes, 2013). Analize su rađene zasebno na poduzorcima djevojaka i mladića, a provjereni su učinci popustljivosti majke i oca u interakciji s negativnim i pozitivnim roditeljstvom majke i oca (ukupno 4 analize za svaki poduzorak). Na taj način provjereni su učinci popustljivosti u ovisnosti o negativnom ili pozitivnom roditeljstvu, uzimajući u obzir spol roditelja i djeteta. Dodatno, Hayesov process preporučena je metoda provjere moderiranih učinaka s kontinuiranim varijablama jer uključuje centriranje varijabli oko aritmetičke sredine (Hayes, 2013).

Rezultati

U Tablici 1 prikazani su deskriptivni podaci pozitivnog i negativnog roditeljstva te popustljivost majke i oca, te depresivnosti na cijelom uzorku.

Tablica 1

Deskriptivni podaci za negativno roditeljstvo, pozitivno roditeljstvo i popustljivost majke i oca te depresivnost adolescenata (N = 480)

		<i>M</i>	<i>SD</i>	Postignuti raspon	Mogući raspon
Majka	Negativno roditeljstvo	1.95	0.54	1 - 4	1 - 4
	Pozitivno roditeljstvo	3.08	0.49	1 - 4	1 - 4
	Popustljivost	2.68	0.61	1 - 4	1 - 4
Otac	Negativno roditeljstvo	1.82	0.59	1 - 4	1 - 4
	Pozitivno roditeljstvo	2.56	0.56	1 - 4	1 - 4
	Popustljivost	2.58	0.80	1 - 4	1 - 4
Depresivnost		13.21	6.91	0 - 36	0 - 54

Napomena. *M* – aritmetička sredina; *SD* – standardna devijacija.

Deskriptivni podaci ukazuju na niže razine depresivnosti kod adolescenata, što je očekivano s obzirom da se radi o nekliničkoj populaciji. Međutim, maksimalne vrijednosti u odnosu na teorijski raspon ukazuju da postoji određeni broj adolescenata s klinički značajnim simptomima. Što se tiče roditeljskih varijabli, više su procjene pozitivnog roditeljstva i popustljivosti od negativnog roditeljstva oba roditelja. U Tablici 2 prikazani su koeficijenti korelacija ispitanih varijabli zasebno za djevojke i mladiće.

Tablica 2
Interkorelacije izmjerenih varijabli na poduzorcima djevojaka i mladića

DJEVOJKE	1	2	3	4	5	6
1. Negativno roditeljstvo majke	-					
2. Pozitivno roditeljstvo majke	-.37**	-				
3. Popustljivost majke	-.20**	.26**	-			
4. Negativno roditeljstvo oca	.45**	-.08	-.10*	-		
5. Pozitivno roditeljstvo oca	-.08	.38**	.02	-.25**	-	
6. Popustljivost oca	.00	.05	.36**	-.35**	.32**	-
7. Depresivnost	.44**	-.29**	-.10*	.36**	-.23**	-.06
MLADIĆI	1	2	3	4	5	6
1. Negativno roditeljstvo majke	-					
2. Pozitivno roditeljstvo majke	.05	-				
3. Popustljivost majke	.15*	.34**	-			
4. Negativno roditeljstvo oca	.73**	.02	.20**	-		
5. Pozitivno roditeljstvo oca	.20**	.64**	.24**	.17**	-	
6. Popustljivost oca	.24**	.23**	.45**	.14*	.37**	-
7. Depresivnost	.39**	-.21**	.10	.42**	-.02	.08

Napomena. ** $p < .01$. * $p < .05$.

Kod djevojaka su negativno roditeljstvo majke i oca pozitivno povezani s depresivnošću, dok su pozitivno roditeljstvo majke i oca negativno povezani s depresivnošću, s tim da su više korelacije depresivnosti s negativnim roditeljstvom nego s pozitivnim. Popustljivost majke pokazuje značajnu negativnu korelaciju s depresivnim simptomima, međutim ta je korelacija vrlo niska i moguće je da je njena značajnost posljedica velikog uzorka. Slično kao kod djevojaka, negativno roditeljstvo majke i oca pozitivno je povezano s depresivnošću mladića, ali je samo pozitivno roditeljstvo majke negativno povezano s depresivnošću. Popustljivost majke niti oca nije pokazala značajne relacije s depresivnošću. Značajnost razlika između koeficijenata korelacije (na ženskom i muškom uzorku) provjerena je pomoću Fisherovog z za korelacije depresivnosti s roditeljskim varijablama. Fisherov z nije pokazao značajnim, osim za korelaciju pozitivnog roditeljstva oca s depresivnošću (što je i očekivano s obzirom da je kod djevojaka značajna, a kod mladića nije).

Kako bi se ispitali učinci popustljivosti majke i oca u ovisnosti o pozitivnom ili negativnom roditeljstvu majke i oca, korišten je Hayesov PROCESS (model 1 za provjeru jednostavnih moderacija), zasebno za djevojke i mladiće (Hayes, 2013). Rezultati analize Hayesovim processom na poduzorku djevojaka prikazani su u Tablici 3.

Tablica 3
Rezultati provjere moderacijskih učinaka na poduzorku djevojaka

	Koeficijent	<i>t</i>	<i>p</i>	Interval pouzdanosti (95%)	
Negativno roditeljstvo majke	.39	9.41	.00	.32	.48
Popustljivost majke	.03	0.23	.81	-.22	.22
Interakcija	.00	0.00	.99	-.03	.03
Pozitivno roditeljstvo majke	-.29	-5.99	.00	-.36	-.20
Popustljivost majke	-.07	-0.50	.62	-.34	.20
Interakcija	-.01	-0.14	.89	-.04	.03
Negativno roditeljstvo oca	.36	6.20	.00	.25	.48
Popustljivost oca	.12	1.00	.32	-.15	.35
Interakcija	.01	0.81	.42	-.02	.04
Pozitivno roditeljstvo oca	-.18	-3.88	.00	-.28	-.09
Popustljivost oca	.02	0.14	.89	-.21	.24
Interakcija	.01	1.33	.18	-.01	.04

Napomena. *t* – vrednost t-testa; *p* – nivo značajnosti.

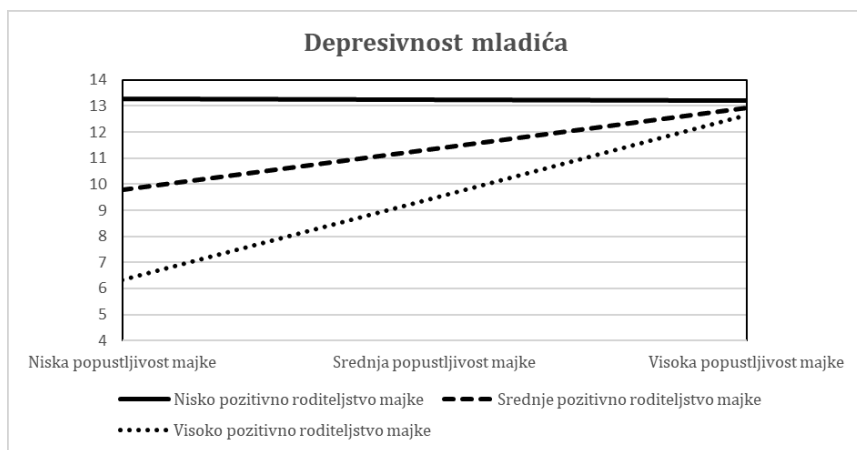
Rezultati su pokazali da kod djevojaka, popustljivost majke niti oca nema značajnih učinaka na depresivnost, niti samostalno niti u interakciji s pozitivnim ili negativnim roditeljstvom majke ili oca. S druge strane, negativno roditeljstvo predviđalo je više, a pozitivno manje simptoma depresivnosti kod adolescentica. Rezultati analize Hayesovim processom na poduzorku mladića prikazani su Tablici 4.

Tablica 4
Rezultati provjere moderacijskih učinaka na poduzorku mladića

	Koeficijent	<i>t</i>	<i>p</i>	Interval pouzdanosti (95%)	
Negativno roditeljstvo majke	.33	4.84	.00	.20	.47
Popustljivost majke	.06	0.25	.80	-.42	.54
Interakcija	.04	1.29	.20	-.02	.09
Pozitivno roditeljstvo majke	-.29	-3.60	.00	-.45	-.13
Popustljivost majke	.62	3.19	.00	.24	1.01
Interakcija	.10	2.72	.01	.03	.17
Negativno roditeljstvo oca	.34	6.81	.00	.24	.44
Popustljivost oca	.06	0.40	.69	-.24	.36
Interakcija	.03	2.00	.05	.01	.05
Pozitivno roditeljstvo oca	-.04	-0.73	.47	-.16	.08
Popustljivost oca	.37	2.03	.04	.01	.72
Interakcija	.06	3.02	.00	.02	.09

Napomena. *t* – vrednost t-testa; *p* – nivo značajnosti.

Moderacijske analize na poduzorku mladića pokazale su značajne razlike u odnosu na poduzorak djevojaka. Negativno roditeljstvo majke imalo je značajni pozitivni učinak na depresivnost mladića, ali nije moderiralo učinke popustljivosti majke, niti je popustljivost majke pokazala značajni samostalni učinak. Za razliku od toga, provjera moderacijskog učinka pozitivnog roditeljstva majke na odnos popustljivosti i depresivnosti pokazala je da i pozitivno roditeljstvo majke i popustljivost majke imaju značajne učinke na depresivnost mladića, pozitivno roditeljstvo negativan, a popustljivost pozitivan učinak. Također, učinak interakcije se pokazao značajnim, s povećanjem ukupne objašnjenje varijance od 7.50%. Analiza uvjetovanog učinka popustljivosti majke na depresivnost mladića pokazala je da je značajni učinak u intervalima srednjeg (oko srednje vrijednosti) i visokog pozitivnog roditeljstva (jedna standardna devijacija iznad srednje vrijednosti). Interakcija je prikazana na Slici 1.

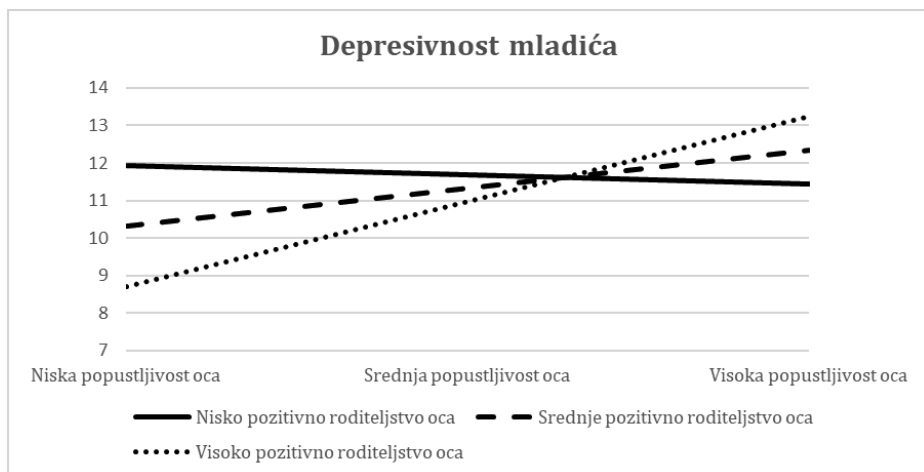

Slika 1. Prikaz učinka interakcije pozitivnog roditeljstva i popustljivosti majke na depresivnost mladića

Kao što se može vidjeti na grafičkom prikazu, uz nisko pozitivno roditeljstvo majke, nema razlika u depresivnosti mladića s obzirom na popustljivost. Međutim, kod srednjeg i visokog pozitivnog roditeljstva majke, što je viša popustljivost to je i viša depresivnost. Prema tome, na niskim razinama popustljivosti, mladići se razlikuju u depresivnosti ovisno o razini pozitivnog roditeljstva, dok se na visokim razinama popustljivosti ne razlikuju, neovisno o razini pozitivnog roditeljstva.

Što se tiče negativnog roditeljstva oca, pokazalo se da ima značajan negativni učinak na depresivnost mladića, dok popustljivost oca nije imala značajni učinak. Učinak interakcije se pokazao granično značajnim, ali analiza uvjetovanih efekata popustljivosti nije pokazala značajne učinke niti na jednoj razini negativnog roditeljstva oca. Konačno, što se tiče pozitivnog roditeljstva

oca, ono nije pokazalo značajne učinke na depresivnost, dok popustljivost te interakcija pozitivnog roditeljstva i popustljivosti oca pokazuju učinke u pozitivnom smjeru. Kao i u slučaju pozitivnog roditeljstva majke, analiza uvjetovanih efekata popustljivosti oca pokazala je da je on značajan na srednjim i visokim razinama pozitivnog roditeljstva oca. Interakcija je prikazana na Slici 2.

Slika 2. Prikaz učinka interakcije pozitivnog roditeljstva i popustljivosti oca na depresivnost mladića

Kod niskog pozitivnog roditeljstva oca, mladići se ne razlikuju u depresivnosti s obzirom na popustljivost očeva. Međutim, na srednjim i visokim razinama pozitivnog roditeljstva očeva, što je viša popustljivost to je viša depresivnost, što je naglašenije kod visokog pozitivnog roditeljstva. Zanimljivo je da mladići koji, opisuju svoje očeve u terminima visokog pozitivnog roditeljstva i visoke popustljivosti, pokazuju više razine depresivnosti od mladića koji opisuju svoje očeve u terminima niskog pozitivnog roditeljstva i visoke popustljivosti.

Rasprava

Analiza povezanosti negativnog i pozitivnog roditeljstva te popustljivosti majke i oca s depresivnošću adolescenata pokazala je slične obrasce korelacija na poduzorcima ženskih i muških sudionika. Negativno roditeljstvo majke i oca povezano je s višim razina depresivnosti kod oba spola. Ovi nalazi u skladu su s rezultatima istraživanja koja pokazuju učinke negativnih roditeljskih postupaka (gruba disciplina, psihološka kontrola, emocionalna hladnoća i neprihvatanje djeteta) na depresivnost adolescenata (McGinn et al., 2005; Richaud De

Minzi, 2006; Roelofs et al., 2006; Schek, 2008). Nadalje, pozitivno roditeljstvo majke negativno je povezano s depresivnošću djevojaka i mladića, dok je pozitivno roditeljstvo oca povezano samo s depresivnošću djevojaka, što je u skladu s nalazima koji ukazuju na zaštitnu ulogu pozitivnih roditeljskih postupaka (pozitivna disciplina, nadzor, emocionalna toplina i prihvaćanje) (McGinn et al., 2005; Richaud De Minzi, 2006; Roelofs et al., 2006; Schek, 2008). Također, u skladu su i s nalazima koji demonstriraju važnost toplog odnosa s ocem za mentalno zdravlje adolescenata (Piko & Balazs, 2012), barem što se tiče djevojaka u ovom istraživanju. Popustljivost nije pokazala značajnu povezanost s depresivnošću, osim vrlo niske negativne povezanosti popustljivosti majke s depresivnošću djevojaka. Nalaz je u skladu s rezultatima koji sugeriraju da popustljivost roditelja može imati pozitivnih učinaka, ali s obzirom na visinu povezanosti i veličinu uzorka, treba ga oprezno interpretirati (Baumrind, 2005; Susheela, 2018).

Učinci negativnog i pozitivnog roditeljstva na depresivnost adolescenata

Analize učinaka negativnog roditeljstva, pozitivnog roditeljstva i popustljivosti roditelja, te njihovih interakcija, u skladu su s korelacijskom analizom, barem što se tiče učinaka negativnog i pozitivnog roditeljstva. Negativno roditeljstvo majke i oca, te pozitivno roditeljstvo majke imali su značajne učinke na depresivnost djevojaka i mladića, dok je pozitivno roditeljstvo oca imalo značajne učinke samo na depresivnost djevojaka. Negativni roditeljski postupci povećavaju rizik za razvoj depresivnosti kod djece i adolescenata na različite načine. Direktno, kao izvor kroničnog stresa, osobito ako uključuju izrazito grubu disciplinu i psihološku kontrolu (Gillespie et al., 2003), ali i indirektno putem različitih mehanizama. Izostanak topline i podrške, te reagiranja na djetetove potrebe deprivira dijete informacija potrebnih za razvoj dobre slike o sebi, te mu šalje poruku o tome da nije vrijedno roditeljske pažnje i ljubavi, što može rezultirati sniženim samopoštovanjem (Alloy et al., 2006). Prevelika kontrola i nametljivost roditelja može nepovoljno djelovati na djetetovo samopouzdanje jer mu šalje poruku da roditelji nemaju povjerenja u njegove sposobnosti savladavanja izazova, rješavanja problema, donošenja odluka i sl. (Kurtović i Marčinko, 2010; Patton et al., 2001). Također, prekontrolirajući i hladni roditelji ne predstavljaju dobar model međuljudskih odnosa te pogoduju razvoju nesigurne privrženosti. Kao rezultat toga, djeca i adolescenti mogu imati manje pozitivnih očekivanja ili negativna očekivanja od odnosa s drugim ljudima te manjak samopouzdanja potrebnog za uključivanje u interakciju s vršnjacima, što može narušiti socijalnu prilagodbu (Kaya, 2007; Liu, 2006).

S druge strane, pozitivni roditeljski postupci pomažu razvoju zdravog samopoznavanja jer pažnja i ljubav koju roditelji pokazuju, osim što omogućava djetetu doživljavanje ugodnih emocija, daje djetetu informacije o njegovoj vri-

jednosti što rezultira dobrim samopoštovanjem i štiti od depresivnosti i drugih problema mentalnog zdravlja (Alloy et al., 2006). Također, podrška roditelja uz prikladnu autonomiju i nadzor, omogućava djetetu da se uči nositi sa stresom i frustracijom koje su primjerene dobi, razvijajući na taj način repertoar strategija suočavanja kao i samopouzdanje da ih koristi (Kurtović i Marčinko, 2010; Patton et al., 2001). Pozitivni roditeljskih postupci potiču razvoj sigurne privrženosti zbog koje djeca i adolescenti imaju pozitivne modele međuljudskih odnosa, s više samopouzdanja pristupaju vršnjacima te imaju bolje socijalne kompetencije, što posljedično štiti od depresivnosti (Kaya, 2007; Liu, 2006).

Učinci roditeljske popustljivosti na depresivnost adolescenata

Dok su analize učinaka negativnog i pozitivnog roditeljstvo većinom slične za djevojke i mladiće, analize učinaka popustljivosti i njene interakcije s negativnim i pozitivnim roditeljstvom pokazale su značajne razlike između djevojaka i mladića. Naime, popustljivosti niti njene interakcije s negativnim i pozitivnim roditeljstvom nisu pokazale značajne učinke na depresivnost djevojaka, dok je popustljivost u interakciji s pozitivnim roditeljstvom majke i oca pokazala značajne učinke na depresivnost mladića. Što se tiče djevojaka, rezultati su u skladu sa nalazima koji ne potvrđuju štetne učinke popustljivosti roditelja (Kopala Sibley, 2017). Moguće je da je za djevojke, zbog njihove veće emocionalnosti i privrženosti obitelji, važnija emocionalna toplina i podrška te da zbog toga najveće učinke imaju negativno roditeljstvo (uskraćivanje) i pozitivno roditeljstvo (pružanje). Odnosno, moguće je da djevojke, ako im nedostaje topli i podržavajući odnos s roditeljima, te doživljavaju negativna iskustva u odnosu s roditeljima, popustljivost roditelja ne iskorištavaju na način koji bi mogao umanjivati negativan učinak (npr. više druženja s vršnjacima i ugodnih iskustava za koja bi im trebala dozvola roditelja) niti na načine koji bi mogli dodatno povećavati rizik (npr. eksperimentiranje sa sredstvima ovisnosti ili rizično seksualno ponašanje). U prilog tome, postoje istraživanja koja sugeriraju da je emocionalna komponentna roditeljskog stila za djevojke najjači prediktor prilagodbe ili problema u prilagodbi (Marcotte et al., 2006; Slavin & Rainer, 1990). Nadalje, moguće je da učinci popustljivosti roditelja postaju vidljivi tek kasnije, u kasnoj adolescenciji i ranoj odrasloj dobi, kada se zahtjevi okoline povećaju, a zaštita roditelja i udovoljavanje željama više nisu dostupni ili dovoljni. Naime, Barton i Hirsch (2016) su pokazali da su studenti (osobito bruceši), čiji su roditelji biti popustljivi, imali značajno više problema mentalnog zdravlja nego studenti čiji su roditelji bili autoritativni. Oni smatraju da popustljivo roditeljstvo može dovesti do toga da su adolescenti nepripremljeni za udovoljavanje zahtjevima okoline jednom kada izađu iz relativno sigurnog, ako ne i previše zaštićenog obiteljskog okruženja. Što se tiče mladića, rezultati su u skladu s nalazima koji pokazuju nepovoljne učinke popustljivosti roditelja, kao i rezultatima koji sugeriraju spolno specifične učinke popustljivosti. Naime, po-

kazalo se da ako mladići doživljavaju malo pozitivnog roditeljstva, popustljivost nema značajnih učinaka na depresivnost, ali ako doživljavaju umjereno ili puno pozitivnog roditeljstva, onda popustljivost pokazuje pozivan odnos s depresivnošću. Prema tome, rezultati sugeriraju da popustljivost roditelja umanjuje učinke pozitivnog roditeljstva jer mladići koji percipiraju puno pozitivnog roditeljstva i popustljivosti majke pokazuju istu razinu depresivnosti kao i mladići koji percipiraju nisku razinu pozitivnog roditeljstva majke neovisno o razini popustljivosti. Rezultati su u skladu s istraživanjima koja pokazuju povezanost popustljivog i neuključenog roditeljskog stila, u skladu s modelom Diane Baumrind (1993) (Campana et al., 2008; Patock-Peckham & Morgan-Lopez, 2009). Naime, kombinacija visokog pozitivnog roditeljstva i visoke popustljivosti odgovara popustljivom roditeljskom stilu, dok kombinacija niskog pozitivnog roditeljstva i visoke popustljivosti odgovara neuključenom roditeljskom stilu. Moguće je da ovdje popustljivost roditelja odražava primarno izostanak bihevioralne kontrole koja se pokazala važnim prediktorom samoregulacije pa tako i mentalnog zdravlja. S obzirom da mladići pokazuju veću stopu rizičnog i agresivnog ponašanja od djevojaka (Alizadeh et al, 2011), moguće je da izostanak adekvatne kontrole čimbenik koji je dovoljno zasićen da umani zaštitne učinke pozitivnog roditeljstva majke. Osim toga, moguće je da kombinacija visokog pozitivnog roditeljstva i popustljivosti uključuje preveliko udovoljavanje percipiranim potrebama i zaštićivanje, te nedovoljno očekivanje od adolescenata da se prilagode zahtjevima. Autori smatraju da takva roditeljska praksa pogoduje razvoju napuhanog samopoštovanja i osjećaja povlaštenosti zbog kojih se adolescenti ne znaju nositi sa zahtjevima i povratnim informacijama iz okoline, koje ne podržavaju takvu percepciju sebe, što je osobito izraženo kod mladića (Barton & Hirsch, 2016). Interakcija pozitivnog roditeljstva i popustljivosti oca većinom je imala isti oblik, osim nalaza da mladići, koji opisuju svoje očeve u terminima visokog pozitivnog roditeljstva i visoke popustljivosti, pokazuju više razine depresivnosti od mladića, koji opisuju svoje očeve u terminima niskog pozitivnog roditeljstva i visoke popustljivosti. To može sugerirati da kod niskog pozitivnog roditeljstva, mladići koriste popustljivost roditelja kako bi se nosili sa nedostatkom topline i prihvaćanja (primjerice ugodne aktivnosti s vršnjacima ili romantični odnosi). Međutim, razlika u depresivnosti je mala te ovaj rezultat treba interpretirati s oprezom.

Zaključno, može se reći da rezultati istraživanja podržavaju pretpostavke da popustljivost roditelja ima negativnih učinaka na dobrobit adolescenata, ali i potrebu za ispitivanjem učinaka popustljivosti s obzirom na spol roditelja i djeteta. Naime, rezultati sugeriraju slične učinke negativnog i pozitivnog roditeljstva na depresivnost adolescenata, ali što se tiče popustljivosti, sugeriraju različite učinke s obzirom na spol adolescenata. Moguće je da je, kod mladića, ipak izraženija važnost adekvatne kontrole i zahtjevnosti, nego kod djevojaka. Što se tiče spola roditelja, rezultati nisu ukazivali na različite učinke s obzirom da je popustljivost majke i oca u interakciji s pozitivnim roditeljstvom imala isti oblik što sugerira podjednaku važnost nepopustljivosti oba roditelja.

Implikacije i ograničenja istraživanja

Rezultati ovog i sličnih istraživanja imaju neke važne praktične implikacije. S obzirom da istraživanja kontinuirano pokazuju više stope depresivnosti u adolescenciji nego u djetinjstvu, te da roditeljski postupci imaju značajne rizične i zaštitne učinke na dobrobit adolescenata, postoji potreba za ciljanim intervencijama usmjerenim na povećavanje znanja i kompetencija roditelja. Naime, usmjerenost na dobrobit njihove djece sada i u budućnosti čini roditelje pogodnijim fokusom intervencija jer su motiviraniji i ozbiljnije shvaćaju prevenciju, dok se intervencije usmjerene na djecu i adolescente razlikuju u svojoj uspješnosti ovisno o tome koliko su oni motivirani. Uistinu, istraživanja pokazuju da promjene u roditeljskim postupcima posreduju između intervencija i ishoda kod djece i adolescenata (Bernat et al., 2007; Zhou et al., 2008). Dodatni razlog zašto su roditeljski postupci ili stilovi dobar fokus intervencija je taj što su roditeljski postupci lakše promjenjivi nego neki drugi rizični čimbenici (primjerice psihopatologija roditelja, socio-ekonomski status), što povećava vjerojatnost trajnih promjena u roditeljskom ponašanju, te manjeg rizika za depresivnost (Yap et al., 2014). Nalazi o učincima pojedinih roditeljskih ponašanja, osobito s obzirom na spol roditelja i djece odnosno adolescenata, omogućava kvalitetnije dizajniranje intervencija kako bi se maksimalno prilagodili karakteristikama roditelja i potrebama djece i adolescenata.

Konačno, rezultate treba sagledati u kontekstu određenih ograničenja istraživanja. Istraživanje je provedeno na prigodnom uzorku jedne osječke srednje škole, što potencijalno ograničava mogućnost generalizacije rezultata, osobito što se tiče kliničkih razina depresije. Korištene su mjere samoprocjene koje mogu biti pod utjecajem trenutnog raspoloženja, pamćenja ili socijalno poželjnog odgovaranja, osobito što se tiče ispitivanja roditeljskih postupaka. Također, u budućim istraživanjima bilo bi korisno koristiti i druge izvore ili oblike procjene roditeljskih postupaka (samoprocjena roditelja ili opažanje) kako bi se unaprijedila pouzdanost procjena.

Reference

- Alizadeh, S., Abu Talib, M. B., Abdullah, R., & Mansor, M. (2011). Relationship between parenting style and children's behavior problems. *Asian Social Science*, 7(12), 195–200. <https://doi.org/10.5539/ass.v7n12p195>
- Alloy, L. B., Abramson, L. Y., Smith, J. M., Gibb, B. E., & Neeren, A. M. (2006). Role of parenting and maltreatment histories in unipolar and bipolar disorders: Mediation by cognitive vulnerability to depression. *Clinical Child and Family Psychology Review*, 1, 23–40. <https://doi.org/10.1007/s10567-006-0002-4>
- Alloy, L. B., Whitehouse, W. G., Lapkin, J. B., Abramson, L. Y., Hogan, M. E., Rose, D. T., Robinson, M. S., & Kim, R. S. (2000). The Temple – Winsconsin cognitive vulnerability to depression project: Lifetime history of axis I psychopathology

- in individuals at high and low risk for depression. *Journal of Abnormal Psychology*, 3, 403–418. <https://doi.org/10.1037/0021-843X.109.3.403>
- Barton, A. L., & Hirsch, J. K. (2016). Permissive parenting and mental health in college students: Mediating effects of academic entitlement. *Journal of American College Health*, 64(1), 1–8. <https://doi.org/10.1080/07448481.2015.1060597>
- Barton, A. L., & Kirtley, M. S. (2011). Gender differences in the relationships among parenting styles and college student mental health. *Journal of American College Health*, 60(1), 21–26. <https://doi.org/10.1080/07448481.2011.555933>
- Baumrind, D. (2005). Patterns of parental authority and adolescent autonomy. *New Directions for Child and Adolescent Development*, 108, 61–72. <https://doi.org/10.1002/cd.128>
- Baumrind, D. (1993). The average expectable environment is not good enough: A response to Scarr. *Child Development*, 3, 1299–1317. <https://doi.org/10.2307/1131536>
- Bernat, D. H., August, G. J., Hektner, J. M., & Bloomquist, M. L. (2007). The Early Risers preventive intervention: testing for six-year outcomes and mediational processes. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 35, 605–617. <https://doi.org/10.1007/s10802-007-9116-5>
- Bhatia, S. K., & Bhatia, S. C. (2007). Childhood and adolescent depression. *American Academy of Family Psychiatry*, 35, 22–35. https://doi.org/10.4103/IJPSYM.IJPSYM_5_19
- Campana, K. L., Henderson, S., Stolberg, A. L., & Schum, L. (2008). Paired maternal and paternal parenting styles, child custody and children's emotional adjustment to divorce. *Journal of Divorce & Remarriage*, 48(3–4), 1–20. https://doi.org/10.1300/J087v48n03_01
- Collishaw, S. (2009). Trends in adolescent depression: a review of the evidence. In W. Yule (Ed.), *Depression in Childhood and Adolescence: The Way Forward* (pp. 7–18). Association of Child and Adolescent Mental Health.
- Dwairy, M. (2004). Parenting styles and mental health of Palestinian–Arab adolescents in Israel. *Transcultural Psychiatry*, 41(2), 233–252. <https://doi.org/10.1177/1363461504043566>.
- Đorđević, M. (2008). Kritičizam roditelja, agresivnost adolescenata i sklonost ka zloupotrebi alkohola. U J. Todorović, S. Vidanović i V. Anđelković (Ur.), *Mladi i porodica - Zbornik radova sa III Konferencije Dani primenjene psihologije* (str. 77–93). Filozofski fakultet u Nišu.
- Eberhart, N. E., & Hammen, C. L. (2006). Interpersonal predictors of onset of depression during transition to adulthood. *Personal Relationships*, 13, 195–206. <https://doi.org/10.1111/j.1475-6811.2006.00113.x>
- Eun, J. D., Paksarian, D., He, J. P., & Ries Merikangas, K. (2018). Parenting style and mental disorders in a nationally representative sample of US adolescents. *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology*, 53(1), 11–20. <https://doi.org/10.1007/s00127-017-1435-4>

- Fagot, B. I. (1995). Parenting boys and girls. In M. H. Bornstein (Ed.), *Handbook of parenting* (pp. 91–118). Lawrence Erlbaum.
- Galambos, N. L., Leadbeater, B. J., & Barker, E. T. (2004). Gender differences in and risk factors for depression in adolescence: A 4-year longitudinal study. *International Journal of Behavioral Development, 1*, 16–25. <https://doi.org/10.1080/01650250344000235>
- Gibb, B. E., Abramson, L. Y., & Alloy, L. B. (2004). Emotional maltreatment from parents, verbal peer victimization, and cognitive vulnerability to depression. *Cognitive Therapy and Research, 1*, 1–21. <https://doi.org/10.1023/B:COTR.0000016927.18027.c2>
- Gillespie, N. A., Zhu, G., Neale, M. C., Heath, A. C., & Martin, N. G. (2003). Directions of causation modeling between cross-sectional measures of parenting and psychological distress in female twins. *Behavior Genetics, 4*, 383–401. <https://doi.org/10.1111/j.1365-2869.2012.01026.x>
- Hayes, A. F. (2013). *Introduction to mediation, moderation, and conditional process analysis*. The Guilford Press
- Helsel, W. J., & Matson, J. L. (1984). The assessment of depression in children: The internal structure of the child depression inventory (CDI). *Behaviour Research and Therapy, 22*(3), 289–298. [https://doi.org/10.1016/0005-7967\(84\)90009-3](https://doi.org/10.1016/0005-7967(84)90009-3)
- Hops, H. (1992). Parental depression and child behavior problems: Implications for behavioral family intervention. *Behavior Change, 9*, 126–138. <https://doi.org/10.1017/S0813483900006276>
- Hosley, C. A., & Montemayor, R. (1997). Fathers and adolescents. In M. E. Lamb (Ed.), *The role of the father in child development* (pp. 162–178). John Wiley.
- Hyde, J. S., Mezulis, A. H., & Abramson, L. Y. (2008). The ABCs of depression: Integrating affective, biological, and cognitive models to explain the emergence of the gender differences in depression. *Journal of Abnormal Psychology, 2*, 291–313. <https://doi.org/10.1037/0033-295X.115.2.291>
- Ingram, R. E., & Ritter, J. (2000). Vulnerability to depression: Cognitive reactivity and parental bonding in high-risk individuals. *Journal of Abnormal Psychology, 4*, 588–596. <https://doi.org/10.1037/0021-843X.109.4.588>
- Jovanović, A., Todorović, J. i Dimitrijević, B. (2008). Doživljaj odnosa sa roditeljima, agresivnost i aleksitimija mladih sa problemima i poremećajima u ponašanju. U J. Todorović, S. Vidanović i V. Anđelković (Ur.), *Mladi i porodica - Zbornik radova sa III Konferencije Dani primenjene psihologije* (str. 95–123). Filozofski fakultet u Nišu.
- Kaya, A. (2007). Socio-metric status, depression, and locus of control among Turkish early adolescents. *Social Behavior and Personality, 10*, 1405–1414. <https://doi.org/10.2224/sbp.2007.35.10.1405>
- Kopala-Sibley, D. C., Jelinek, C., Kessel, E., Frost, A., Allmann, A. E. S., & Klein, D. N. (2017). Parental depressive history, parenting styles, and child psychopathology over six years: The contribution of each parent's depressive

- history to the other's parenting styles. *Development and Psychopathology*, 29(4), 1469–1482. <https://doi.org/10.1017/S0954579417000396>
- Kuehner, C. (2003). Gender differences in unipolar depression: An update of epidemiological findings and possible explanations. *Acta Psychiatrica Scandinavica*, 108, 183–174. <https://doi.org/10.1034/j.1600-0447.2003.00204.x>
- Kurtović, A. i Marčinko, I. (2010). Odnos odgojnog stila roditelja sa strategijama suočavanja i depresivnošću kod adolescenata. *Klinička psihologija*, 3(1–2), 19–43.
- Kurtović, A. (2012). Uloga obitelji u depresivnosti adolescenata. *Klinička psihologija*, 5(1–2), 37–58.
- Lin, T. E., & Lian, T. C. (2011). Relationship between perceived parenting styles and coping capability among Malaysian secondary school students. *International Conference on Social Science and Humanity Proceedings*, 5, 20–24.
- Liu, Y. (2006). Paternal/maternal attachment, peer support, social expectations of peer interaction, and depressive symptoms. *Adolescence*, 164, 705–722.
- Logan, D. E., Claar, R. L., Guite, J. W., Kashikar-Zuck, S., Lynch-Jordan, A., Palermo, T. M., Wilson, A. C., & Zhou, C. (2013). Factor structure of the children's depression inventory in a multisite sample of children and adolescents with chronic pain. *The Journal of Pain*, 14(7), 689–698. <https://doi.org/10.1016/j.jpain.2013.01.777>.
- Marcotte, D., Fortin, L., Potvin, P., & Papillon, M. (2006). Gender differences in depressive symptoms during adolescence: Role of gender-typed characteristics, self-esteem, body-image, stressful life events and pubertal status. *Journal of Emotional and Behavioral Disorders*, 1, 25–40. <https://doi.org/10.1177/106342660201000104>
- McGinn, L. K., Cukor, D., & Sanderson, W. C. (2005). The relationship between parenting style, cognitive style, and anxiety and depression: Does increased early adversity influence symptom severity through the mediating role of cognitive style. *Cognitive Therapy and Research*, 2, 219–242. <https://doi.org/10.1007/s10608-005-3166-1>
- McKinney, C., & Renk, K. (2008). Differential parenting between mothers and fathers: Implications for late adolescents. *Journal of Family Issues*, 29(6), 806–827. <https://doi.org/10.1177/0192513X07311222>
- Patock-Peckham, J. A., & Morgan-Lopez, A. A. (2006). College drinking behaviors: Mediational links between parenting styles, impulse control, and alcohol-related outcomes. *Psychology of Addictive Behaviors*, 20(2), 117–125. <https://doi.org/10.1037/0893-164X.20.2.117>
- Patock-Peckham, J. A., & Morgan-Lopez, A. A. (2009). Mediational links among parenting styles, perceptions of parental confidence, self-esteem, and depression on alcohol-related problems in emerging adulthood. *Journal of Studies on Alcohol and Drugs*, 70, 215–226. <https://doi.org/10.15288/jsad.2009.70.215>

- Patton, G. C., Coffey, C., Posterino, M., Carlin, J. B., & Wolfe, R. (2001). Parental "affectionless control" in adolescent depressive disorder. *Social Psychiatry*, 36, 475–480. <https://doi.org/10.1007/s001270170011>
- Pavičević, M. i Stojjković, S. (2016). Percipirani vaspitni stavovi roditelja kao prediktori interpersonalne orijentacije studenata. *Primenjena psihologija*, 9(3), 293–311. <https://doi.org/10.19090/pp.2016.3.293-311>
- Pelemiš, S. (2017). Vaspitni stil roditelja kao faktor opšteg uspeha učenika. *Pedagoška stvarnost*, 63(1), 27–40. <https://doi.org/10.19090/ps.2017.1.27-40>
- Piko, B. F., & Balazs, M. A (2012). Control or involvement? Relationship between authoritative parenting style and adolescent depressive symptomatology. *European Child and Adolescent Psychiatry*, 21, 149–155. <https://doi.org/10.1007/s00787-012-0246-0>
- Pittman, L. D., & Chase-Lansdale, P. L. (2001). African American adolescent girls in impoverished communities: Parenting style and adolescent outcomes. *Journal of Research on Adolescence*, 11(2), 199–224. <https://doi.org/10.1111/1532-7795.00010>
- Richaud De Minzi, M. C. (2006). Loneliness and depression in middle to late childhood: The relationship to attachment and parental styles. *Journal of Genetic Psychology*, 2, 189–210. <https://doi.org/10.3200/GNTP.167.2.189-210>
- Roelofs, J., Meesters, C., Huurne, M., Bamelis, L., & Muris, P. (2006). On the links between attachment style, parental rearing behavior, and internalizing and externalizing problems in non-clinical children. *Journal of Child and Family Studies*, 3, 331–344. <https://doi.org/10.1007/s10826-006-9025-1>
- Schek, D. T. L. (2008). Perceived parental control and parent-child relational qualities in early adolescents in Hong Kong: Parent gender, child gender, and grade differences. *Sex Roles*, 58, 666–681. <https://doi.org/10.1007/s12187-019-09642-6>
- Slavin, L. A., & Rainer, K. L. (1990). Gender differences in emotional support and depressive symptoms among adolescents: A prospective analysis. *American Journal of Community Psychology*, 18, 407–421. <https://doi.org/10.1007/BF00938115>
- Susheela (2018). A study of the relationship between depression and parenting styles among adolescents. *International Journal of Engineering Development and Research (IJEDR)*, 6(1), 42–44.
- Todorović, J. A. (2004). Vaspitni stilovi u porodici i stabilnost samopoštovanja adolescenata. *Psihologija*, 37(2), 183–193. <https://doi.org/10.2298/PSIO402183T>
- Tošić, M., Dimitrijević, N. i Todorović, D. (2008). Činioci značajni za samopoštovanje adolescenata. U J. Todorović, S. Vidanović i V. Anđelković (Ur.), *Mladi i porodica - Zbornik radova sa III Konferencije Dani primenjene psihologije* (str. 195–212). Filozofski fakultet u Nišu.

- Vučenović, D., Hajncl, L.J. i Mavar, M. (2015). Percepcija roditeljskog stila odgoja i depresivnost adolescenata s obzirom na spol i dob. *Klinička psihologija*, 8(1), 81–92.
- Vulić-Prtorić, A. (2002). Obiteljske interakcije i psihopatološki simptomi u djece i adolescenata. *Suvremena psihologija*, 5(1), 31–51.
- Wischerth, G. A., Mulvaney, M. K., Brackett, M. A., & Perkins, D. (2016) The adverse influence of permissive parenting on personal growth and the mediating role of emotional intelligence. *The Journal of Genetic Psychology*, 177(5), 185–189. <https://doi.org/10.1080/00221325.2016.1224223>
- Yap, M. B. H., Pilkington, P. D., Ryan, S. M., & Jorm, A. F. (2015). Parental factors associated with depression and anxiety in young people: A systematic review and meta-analysis. *Journal of Affective Disorders*, 156, 8–23. <https://doi.org/10.1016/j.jad.2013.11.007>
- Zhou, Q., Sandler, I. N., Millsap, R. E., Wolchik, S. A., & Dawson-McClure, S. R. (2008). Mother–child relationship quality and effective discipline as mediators of the 6-year effects of the New Beginnings Program for children from divorced families. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 76, 579–594. <https://doi.org/10.1037/0022-006X.76.4.579>
- Živčić, I. (1992). Prikaz skale depresivnosti za djecu. *Godišnjak Zavoda za psihologiju*, 1, 173-179.

Ana Kurtović

Department of Psychology,
Faculty of Philosophy,
Josip Juraj Strossmayer
University of Osijek

THE EFFECTS OF PARENTAL PERMISSIVENESS ON ADOLESCENT DEPRESSION WITH REGARD TO POSITIVE PARENTING AND GENDER

Parental permissiveness entails low levels of behavioral control evident in easy caving before children's demands, pleads, persuasions or resistance to parental demands, as well as allowing a higher level of freedom to a child or adolescent. Studies examining the effects of parental permissiveness are not consistent, and there are studies suggesting that permissiveness can have both positive and negative effects depending on its combination with positive (emotional warmth and acceptance, positive discipline and control) or negative (refection and negative discipline) parenting. The purpose of this study was to examine the effects of parental permissiveness on adolescent depression depending on the level of negative and positive parenting. A total of 482 high school students participated in the study, out of which 58.09% were girls. The participants completed Questionnaire on parental behavior and Child depression scale. The effects of interactions of permissiveness with negative and positive parenting of both mother and father were tested, separately for girls and boys. The results have shown positive parenting moderated the effects of parental permissiveness on depression in boys, but not girls. In boy, if parents exhibit low levels of positive parenting, there were no significant effects of permissiveness on depression, but if parents exhibit moderate to high levels of positive parenting, higher permissiveness predicted higher depression. The results suggest that parental permissiveness decreases the protective effects of positive parenting, at least in boys. Results also suggest that, in protecting youth mental health, it is useful to direct efforts at educating and counseling parents in order to prevent adverse effects of their permissiveness.

Keywords: adolescents, depression, negative and positive parenting, parental permissiveness.

Nikolina Kuruzović¹

Departman za psihologiju,
Fakultet za sport i turizam,
EDUCONS Univerzitet u
Novom Sadu

Vladimir Mihić

Odsek za psihologiju,
Filozofski fakultet,
Univerzitet u Novom Sadu

DIMENZIJE AFEKTIVNOG VEZIVANJA I OSOBINE LIČNOSTI KAO KORELATI KVALITETA BLISKIH ODNOSA²

Istraživanjem se razmatrao značaj personalnih korelata kvaliteta bliskih odnosa u odraslom dobu. Postavilo se pitanje u kojoj meri osobine ličnosti i afektivna vezanost doprinose njihovom kvalitetu. Istraživanje je realizovano 2015. godine u Novom Sadu na uzorku od 400 ispitanika oba pola, uzrasta od 19 do 51 godine, putem mernih instrumenata: Inventar mreže socijalnih odnosa, Velikih pet plus dva, Upitnik za procenu afektivne vezanosti. Modeli hijerarhijske regresije za kvalitet bliskih odnosa ($p < .01$) ukazuju na značajnost pojedinih osobina ličnosti i dimenzija afektivne vezanosti. U najslabijem slučaju, pretpostavljeni model objašnjava 5% varijanse kvaliteta odnosa sa ocem. Osobina ekstraverzija je značajni korelat većine bliskih odnosa (najniža prediktorska snaga za odnos sa ocem i partnerom $\beta = .13$). Slede ju negativna valenca i savesnost, dok se afektivna vezanost pokazuje značajnom u slučaju odnosa sa braćom/sestrama. Različiti korelati ličnosti i afektivne vezanosti se pokazuju značajni za različite bliske odnose što je protumačeno razlikama po pitanju mehanizama funkcionisanja bliskih odnosa i njihove uloge i funkcija u životu pojedinaca.

Ključne reči: afektivna vezanost, osobine ličnosti i bliski odnosi, partnerski odnosi, porodični odnosi, prijateljstvo

1 Adresa autora:
nikolinakuruzovic@gmail.
com

Primljeno: 28. 09. 2019.
Primljena korekcija: 02. 01.
2020.
Prihvaćeno za štampu: 27.
02. 2020.

2 U radu je prikazan deo doktorske disertacije pod nazivom „Individualne i socijalne determinante bliskih interpersonalnih odnosa: značaj osobina ličnosti, porodične interakcije i komunikacije” odbranjene na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu 2018. godine.

Uvod

Bilo da prihvatimo jednostavniju definiciju bliskih odnosa kao specifične vrste povezivanja između dva pojedinca, ili se oslonimo na određenje bliskih odnosa kao „snažne, učestale i raznolike međuzavisnosti koja traje značajan vremenski period“ (str.38) (Kelley et al., 1983), nameće se isti zaključak o odnosima kao složenim i multideterminisanim sistemima. Predmet rada su tzv. lični odnosi (odnos sa majkom i ocem, braćom/sestrama, prijateljem i partnerom), koji su u poređenju sa drugim vrstama socijalnih odnosa opisani kao intimniji, bliskiji i sa većom međuzavisnošću između bliskih osoba (Vanlear et al., 2006). Porodični odnosi u odrasлом dobu, iako u manjem stepenu, zadržavaju funkciju obezbeđivanja instrumentalne, emocionalne i socijalne podrške (Noack & Buhl, 2004; Hilkevitch & Volling, 2004). Prijateljski odnosi, počev od adolescencije, preuzimaju mnoge funkcije porodičnih odnosa (Blieszner & Roberto, 2004) i obezbeđuju relaciona iskustva značajna za predstojeće partnerske odnose, koji predstavljaju dominantni oblik bliskosti odraslih i kontekst zadovoljenja, kako emocionalnih i socijalnih potreba, tako i potreba u području seksualnosti i roditeljstva (Bierhoff & Schmoher, 2004).

Korelati kvaliteta bliskih odnosa

Kvalitet bliskih odnosa je često izučavan aspekt bliskih odnosa, što opravdavaju rezultati istraživanja koji ukazuju da su kvalitetniji odnosi povezani sa varijablama mentalnog (Uchino & Reblin, 2009), fizičkog zdravlja (Kiecolt-Glaser & Newton, 2001), razvojnim ishodima (Reis et al., 2000), sposobnošću prilagođavanja (Hostinar & Gunnar, 2015), osećanjima sreće i zadovoljstva (Towler & Stuhlmacher, 2013). U radu se konstrukt kvaliteta bliskih odnosa, sagledava sa funkcionalnog aspekta, prema kome je stepen zadovoljenja socijalnih i emocionalnih potreba bliskih osoba, glavni pokazatelj njegovog kvaliteta (Furman & Buhrmester, 1985). Ovakav pristup bliskim odnosima se oslanja na Vajsovu teoriju socijalne podrške (Weiss, 1974; prema Furman & Buhrmester, 1985) prema kojoj odnosi imaju različite socijalne funkcije u različitim razvojnim periodima. Tako, pored instrumentalne podrške, koja se odnosi na pružanje pomoći, ali i davanje saveta, bliske osobe obezbeđuju emocionalnu (sigurnost, bliskost, brižnost) i socijalnu podršku (poštovanje, pripadnost grupi) u različitom stepenu u zavisnosti od razvojnih zahteva. Moguće je identifikovati nekoliko pozitivnih i negativnih relacijskih aspekata kvaliteta (pr. intimnost, afekcija, pomoć, poštovanje, sigurnost, druženje, konflikti), čija procena ukazuje na meru u kojoj odnos obezbeđuje zadovoljenje potreba (Berndt, 2002; Fincham & Rogge, 2010).

U novije vreme, nekoliko istraživača razmatra zajedno efekat ličnosti i vezanosti, kao korelata koji, svaki na jedinstven način, mogu objasniti značajniji deo varijanse kvaliteta bliskih odnosa (Noftle & Shaver, 2006). To

delom proizilazi iz činjenice da je svaka interpersonalna situacija prostor koji omogućava ispoljavanje personalnih karakteristika (Reis et al., 2002), bilo širih poput bazičnih osobina ličnosti, bilo specifičnijih, poput afektivne vezanosti.

Važnost ličnosti za kvalitet odnosa se može iskazati tvrdnjom da osobine ličnosti, kao specifični načini razmišljanja, ponašanja i osećanja osobe u različitim situacijama i kontekstima, određuju i relacione karakteristike svakog pojedinca (Bradbury & Fincham, 1991; Costa & McCrae, 1992; Neyer & Wrzus, 2009). Tako osobine ličnosti određuju kako će se osoba ponašati prema bliskoj osobi, kako će razmišljati o njoj i odnosu, i šta će osećati, čime se utiče na formiranje bliskog odnosa određenih kvalitativnih karakteristika (Karney & Bradbury, 1995). Istraživanja relacija kvaliteta bliskih odnosa i osobina ličnosti ukazuju da je neuroticizam bazična osobina ličnosti koja beleži najsnažniju negativnu povezanost sa kvalitetom odnosa, dok se dimenzije ekstraverzija, otvorenost, prijatnost i savesnost povezuju, iako nedosledno, sa višim kvalitetom odnosa (Asendorpf & Wilpers, 1998; Cooper, 2002; Heller et al., 2004; Karney & Bradbury, 1995; Neyer & Wrzus, 2009).

Teorija afektivne vezanosti pruža teorijski i metodološki okvir za ispitivanje konstrukta kvaliteta odnosa na svim uzrastima. To je omogućeno shvatanjem da je vezanost pojava koja je prisutna celog života i tiče se svih vrsta bliskih odnosa (Bowlby, 1977). Tumači se, da se na osnovu kvaliteta interakcije sa roditeljima formiraju mentalne reprezentacije sebe i drugih i bliskih odnosa uopšte koje omogućavaju pojedincima snalaženje u relacijama vezivanja. Kao specifični načini posmatranja i interpretacije relacijskih informacija, u kombinaciji sa posledičnim emocionalnim i bihejvioralnim reakcijama, pozitivni ili negativni model sebe i drugih, ostvaruje pozitivne ili negativne efekte u domenu bliskih odnosa (Collins, 1996; Mikulincer et al., 2003). Tako, pozitivan način mišljenja, osećanja i ponašanja prema sebi i bliskoj osobi, vodi ka formiranju bliskih odnosa sa višim nivoom poverenja i pozitivnih interpretacija relacionih situacija (Mikulincer & Shaver, 2016), zadovoljstva, posvećenosti, bliskosti i podrške (Feeney & Noller, 1991), otvorenosti, reciprociteta i fleksibilnosti u relacijskoj komunikaciji (Mikulincer & Nachshon, 1991), konstruktivnog rešavanja konflikata (O'Connell et al., 2000), uključenosti i zadovoljstva u dnevnim interakcijama sa bliskom osobom (Feeney, 1999). S obzirom da je sprovedeno istraživanje uključivalo pet vrsta bliskih odnosa, očekuje se da će negativni model sebe i drugih biti povezani sa nižim nivoom kvaliteta i svih drugih vrsta bliskih odnosa, na šta upućuju brojna istraživanja (Grabill & Kerns, 2000; Tianyuan & Chan, 2012; Zimmerman, 2004).

Tema bliskih odnosa sve češće okupira pažnju istraživača u našoj zemlji (Mihčić i Petrović, 2009; Stefanović-Stanojević, 2008; Trifunović et al., 2016). Prateći ovu liniju, rad teži da da svoj doprinos po pitanju značaja korelata ličnosti i afektivne vezanosti u kontekstu različitih vrsta bliskih odnosa u odraslo doba. Istraživanjem se proveravaju navodi sličnih inostranih istraživanja, a uvođenjem različitih vrsta bliskih odnosa i ređe izučavanih oso-

bina ličnosti (agresivnost, pozitivna i negativna valenca) u kontekstu kvaliteta bliskih odnosa, teži se dati doprinos izučavanoj problematici.

Predmet i ciljevi istraživanja

Radom se razmatra pitanje personalnih korelata kvaliteta bliskih odnosa, izraženog dimenzijama prijateljstvo, konflikti, instrumentalna pomoć, antagonizam, intima, privrženost, poštovanje, briga i sigurnost u trajnost odnosa. Pokušava se odgovoriti na pitanje u kojoj meri osobine ličnosti i afektivna vezanost pojedinca mogu predvideti kvalitet obezbeđivanja instrumentalne, socijalne i emocionalne podrške bliskoj osobi. S jedne strane, ispituje se značajnost osobina ličnosti agresivnost, neuroticizam, ekstraverzija, negativna i pozitivna valenca, savesnost i otvorenost za kvalitet pet vrsta bliskih odnosa u odrasлом dobu, a sa druge strane se razmatra pitanje doprinosa negativnog modela sebe i drugih u kontekstu različitih vrsta bliskih odnosa. Radom se, na domaćoj populaciji, proveravaju navedene relacije između osobina ličnosti, negativnog modela sebe i drugih i kvaliteta odnosa, ali u manje izučavanom kontekstu različitih vrsta bliskih odnosa, uz očekivanje da će pretežno negativistički obojeni načini razmišljanja, ponašanja i osećanja u relacijskim situacijama, koje uočavamo kod osoba sa osobinama neuroticizam, negativna valenca i agresivnost, te osoba sa negativnim modelom sebe i drugih rezultirati nepovoljnim efektom na kvalitet odnosa.

Metod

Uzorak i procedura

Uzorak istraživanja čine stanovnici Novog Sada, okolnih gradskih i prigradskih naselja. Bilo je ukupno 400 ispitanika oba pola, uzrasta od 19 do 51 godina ($M = 29$, $Mdn = 28$, $SD = 7.75$). Većina ispitanika je ženskog pola (69.3%), uzrasta između 30 i 39 godina (54%). Najveći deo uzorka čine osobe sa završenom srednjom školom (55.5%), te sa višim i visokim obrazovanjem. Ukupno 335 ispitanika (83.8%) ima brata/sestru, dok 263 (65.8%) ispitanika izjavljuje da ima partnera. Istraživanje je bilo anonimno uz prethodno objašnjenje svrhe učestvovanja, a sproveo ga je prvi autor. Instrumenti su zadavani individualno, po sistemu papir-olovka sa trajanjem ispitivanja oko jednog sata.

Instrumenti

Inventar mreže socijalnih odnosa (Network of Relationship Inventory)

Inventarom mreže socijalnih odnosa (Furman & Buhrmester, 1985) se procenjuje kvalitet nekoliko tipova bliskih odnosa (odnos sa majkom, sa

ocem, braćom/sestrama, prijateljem, partnerom) putem 9 skala, od kojih 7 meri pozitivne aspekte: prijateljstvo („*Svoje slobodno vreme provodim sa ovom osobom*“), instrumentalna pomoć („*Pomaže mi da rešim problem*“), intima („*Sve svoje tajne delim sa ovom osobom*“), privrženost („*Siguran sam da me voli*“), poštovanje („*Odobrava stvari koje radim*“), briga („*Brinem o njoj*“), sigurnost u trajnost odnosa („*Siguran sam da će naš odnos ostati još godinama*“), a 2 negativne aspekte relacionih iskustava: konflikti („*Često se svađamo*“) i antagonizam („*Idemo jedno drugom na nerve*“). Upitnik sadrži ukupno 27 ajtema (tri ajtema za svaku skalu), a ispitanici navode putem petostepene Likertove skale u kojoj meri se slažu sa tvrdnjama (raspon odgovora od 1 do 5). Ispitanici procenjujuju navedene dimenzije kvaliteta za svaki odnos posebno, pri čemu veći rezultat na svakoj skali ukazuje na veću izraženost procenjene relacijske karakteristike. Primena upitnika omogućava formiranja dve mere kvaliteta odnosa: ukupnu meru kvaliteta za svaki odnos posebno (putem metode uprosečavanja) i pojedinačne mere za 9 skala u okviru svakog pojedinačnog odnosa. U istraživanju je korištena jedinstvena mera kvaliteta za svaki bliski odnos posebno. Unutrašnja konzistentnost upitnika je merena putem Kronsbaheve alfe: odnos sa majkom (.93), odnos sa ocem (.95), odnos sa bratom/sestrom (.93), odnos sa prijateljem (.92), odnos sa partnerom (.94).

Velikih pet plus dva (VP+2) - skraćena verzija

VP+2 (Smederevac i sar., 2010) sadrži 70 kratkih opisa ličnosti (po 10 ajtema za svaku osobinu ličnosti) uz koje je priložena petostepena skala Likertovog tipa za odgovaranje. Upitnik meri sedam osobina ličnosti koje u istraživanju dosežu sledeće mere pouzdanosti izražene Kronsbahevom alfom: Neuroticizam ($\alpha = .87$); Ekstraverzija ($\alpha = .85$); Agresivnost ($\alpha = .87$); Savesnost ($\alpha = .81$); Otvorenost prema iskustvu ($\alpha = .82$); Pozitivna valenca ($\alpha = .86$); Negativna valenca ($\alpha = .87$).

Upitnik za procenu afektivne vezanosti (UPIPAV)

UPIPAV (Hanak, 2004) ispituje osnovne fenomene afektivnog vezivanja koji se tiču organizacije osećanja, kognicije i ponašanja osoba u odnosima koji obezbeđuju osećaj sigurnosti i pripadanja (Weiss, 1994). U istraživanju su se koristile dve skale navedenog upitnika, koje se odnose na unutrašnje radne modele vezanosti, koji regulišu emocionalne, kognitivne i bihevioralne aspekte relacionih iskustava (Hanak, 2004). Skale imaju sledeće značenje i mere pouzdanosti izražene Kronsbahevom alfom: Negativan model sebe (.89) (verovanje o sopstvenoj nedostojnosti i neadekvatnosti, kao i nesigurnost u sebe i svoje vrednosti); Negativan model drugih (.90) (negativna ubeđenja o ljudskoj prirodi, kao i stavke u kojima se izražava potreba da se bude oprezan i distanciran u odnosu sa drugima). Ispitanici navode pomoću sedmostepene skale u kojoj meri se slažu sa tvrdnjama.

Rezultati

Deskriptivni pokazatelji

Prikaz rezultata istraživanja započinje sa deskriptivnim pokazateljima distribucija odgovora ispitanika na skalama kvaliteta bliskih odnosa, osobina ličnosti i afektivne vezanosti (Tabela 1). Kada je u pitanju kvalitet bliskih odnosa, prvobitni rezultati su ukazali da se odgovori ispitanika ne raspoređuju u skladu sa normalnom distribucijom, već su za većinu bliskih odnosa pomereni u pravcu viših odgovora. Izuzetak je kvalitet odnosa sa prijateljem, čiji pokazatelji distribucije odgovora ispitanika (*Sk* i *Ku*) ne prelaze dozvoljene granice (-1.5 i 1.5). U slučaju preostalih bliskih odnosa (majka, otac, brat/sestra, partner) primenjen je metod logaritamske transformacije, radi korigovanja odstupanja od normalne raspodele, čiji su rezultati prikazani u zagradama u Tabeli 1. Pokazatelji distribucija odgovora ispitanika za osobine ličnosti i afektivnu vezanost se nalaze u navedenim granicama prihvatljivosti.

Tabela 1

Pokazatelji distribucija odgovora ispitanika na upitniku bliskih odnosa Inventar mreže socijalnih odnosa, skalama upitnika ličnosti Velikih pet plus dva, skalama upitnika afektivne vezanosti UPIPAV

	<i>M</i>	<i>Mdn</i>	<i>SD</i>	<i>Min</i>	<i>Max</i>	<i>Sk</i>	<i>Ku</i>
Majka	4.11	4.22	0.56	2	5	-1.41 (.49*)	2.64 (.35*)
Otac	3.94	4.07	0.63	1	5	-1.68 (.60)	3.69 (1.00)
Brat/sestra	3.99	4.07	0.57	2	5	-1.18 (.31)	1.71 (.26)
Prijatelj	4.06	4.15	0.51	2	5	-0.84	0.37
Partner	4.23	4.33	0.47	2	5	-1.61 (.78)	3.08 (.95)
Agresivnost	2.66	2.60	0.82	1	5	0.30	-0.41
Ekstraverzija	3.97	4.00	0.63	2	5	-0.58	0.35
Neuroticizam	2.32	2.20	0.80	1	5	0.39	-0.43
Neg. valenca	1.82	1.70	0.70	1	5	1.22	1.41
Otvorenost	3.86	3.90	0.65	1	5	-0.56	0.43
Poz.valenca	3.31	3.30	0.72	1	5	0.00	0.00
Savesnost	3.84	3.90	0.72	1	5	-0.42	-0.26
Negativan model sebe	2.55	2.27	1.10	1	7	0.84	0.31
Negativan model drugih	4.17	4.18	1.19	1	7	-0.05	-0.19

Napomene. *M* - aritmetička sredina; *Mdn* - medijana; *SD* - Standardna devijacija; *Min./Max.*- minimalna i maksimalna vrednost; *Sk* - mera zakošenosti; *Ku* - mera spljoštenosti. *vrednosti *Sk* i *Ku* nakon transformacije podataka.

Relacije osobina ličnosti, afektivne vezanosti i kvaliteta bliskih odnosa

Putem Pirsonovog koeficijenta korelacije razmatrana je povezanost između osobina ličnosti, afektivne vezanosti i kvaliteta bliskih odnosa (Tabela 2). Rezultati analize povezanosti ukazuju da postoje interkorelacije osobina ličnosti, afektivne vezanosti i kvaliteta odnosa. Većina osobina ličnosti je povezana sa afektivnom vezanošću (izostaje povezanost savesnosti i modela sebe, te ekstraverzije, otvorenosti i pozitivne valence sa modelom drugih). Prisutna je i niska do umerena povezanost povezanost osobina ličnosti i afektivne vezanošću sa kvalitetom bliskih odnosa (izostaje povezanost odnosa sa majkom i ocem sa otvorenošću i pozitivnom valencom, te odnosa sa partnerom i pozitivnom valencom).

Tabela 2.

Povezanost osobina ličnosti, afektivne vezanosti i kvaliteta bliskih odnosa

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
1	1													
2	-.15**	1												
3	.41**	-.39**	1											
4	.64**	-.18**	.42**	1										
5	-.04	.47**	-.24**	-.05	1									
6	.29**	.41**	-.14**	.28**	.51**	1								
7	-.23**	.26**	-.35**	-.42**	.26**	.13*	1							
8	.34**	-.35**	.66**	.47**	-.24**	-.13*	-.38**	1						
9	.35**	-.10	.47**	.34**	-.10	.08	-.14**	.51**	1					
10	-.14**	.24**	-.28**	-.22**	.07	.05	.15**	-.23**	-.13**	1				
11	-.18**	.17**	-.18**	-.17**	.09	-.02	.10**	-.19**	-.13**	.50**	1			
12	-.18**	.28**	-.27**	-.20**	.22**	.13**	.23**	-.30**	-.12**	.45**	.44**	1		
13	-.11**	.27**	-.26**	-.15**	.21**	.18**	.11**	-.24**	-.20**	.41**	.29**	.42**	1	
14	-.11**	.10**	-.28**	-.20**	.11**	.01	.20**	-.25**	-.16**	.29**	.20**	.22**	.36**	1

Napomene. Osobine ličnosti (1 - Agresivnost, 2 - Ekstraverzija, 3 - Neuroticizam, 4 - Negativna valenca, 5 - Otvorenost, 6 - Pozitivna valenca, 7 - Savesnost); Afektivna vezanost (8 - negativan model sebe, 9 - negativan model drugih); Kvalitet odnosa (10 - majka, 11 - otac, 12 - brat/sestra, 13 - prijatelj, 14 - partner).

** $p < .01$. * $p < .05$.

Dalja analiza relacija između varijabli istraživanja je podrazumevala procenu prediktivnosti osobina ličnosti i afektivne vezanosti za kvalitet različitih vrsta bliskih odnosa. Postavljeno je pet hijerarhijskih regresionih modela za pet vrsta bliskih odnosa. U prvom bloku proveravana je značajnost osobina ličnosti, dok se drugim blokom, pored osobina ličnosti proverava i značajnost

afektivne vezanosti. S obzirom na to da je analiza interkorelacija ukazala na značajnu povezanost osobina ličnosti i afektivne vezanosti, izvršena je i provera multikolineranosti putem faktora porasta varijanse (VIF) za svih 5 modela regresije. Na osnovu koeficijenta kolineranosti zaključeno je da nije prisutna multikolineranost između posmatranih prediktora. Prilikom analiziranja prediktivnosti osobina ličnosti i afektivne vezanosti za kvalitet odnosa sa majkom, ocem, bratom/sestrom i partnerom korišteni su podaci koji su prethodno korigovani putem logaritamske transformacije. Rezultati hijerarhijskih analiza za različite vrste bliskih odnosa su dati u Tabelama 3-7.

Rezultati hijerarhijske regresione analize za odnos sa majkom ukazuju da je model statistički značajan, sa udelom objašnjene varijanse od 10%. Osobina ekstraverzija i negativna valenca pokazuju značajnu snagu predikcije za odnos sa majkom. Ispitanici koji imaju izraženiju osobinu ličnosti ekstraverzija, kao i ispitanici sa manje izraženom osobinom negativna valenca, imaju kvalitetniji odnos sa majkom. Uvođenjem dimenzija afektivne vezanosti u drugom koraku ne povećava se značajno procenat objašnjene varijanse kvaliteta odnosa sa majkom.

Tabela 3
Rezultati hijerarhijske analize za odnos sa majkom

Blok 1	β	t	p	VIF
Agresivnost	.06	0.89	.37	1.90
Ekstraverzija	.20	3.38	.00	1.54
Neuroticizam	-.16	-2.70	.01	1.53
Negativna valenca	-.17	-2.39	.02	2.14
Otvorenost	-.08	-1.38	.17	1.59
Pozitivna valenca	.04	0.55	.58	1.87
Savesnost	.02	0.29	.77	1.37
Blok 2				
Agresivnost	.06	0.84	.40	1.90
Ekstraverzija	.20	3.28	.00	1.57
Neuroticizam	-.13	-1.92	.06	2.14
Negativna valenca	-.15	-2.13	.03	2.27
Otvorenost	-.08	-1.40	.16	1.60
Pozitivna valenca	.03	0.48	.63	1.90
Savesnost	-.01	-0.21	.84	1.39
Negativan model sebe	-.06	-0.79	.43	2.24
Negativan model drugih	.01	-0.13	.90	1.52

Napomena. Model 1: $R = .35$; Adjusted $R^2 = .11$; $\Delta R^2 = .12$; $\Delta F = 7.84$; $df1 = 7$; $df2 = 391$; $p < .01$; Model 2: $R = .35$, Adjusted $R^2 = .10$; $\Delta R^2 = .00$; $\Delta F = .32$; $df1 = 2$; $df2 = 389$; $p = .73$.

Regresioni model za odnos sa ocem je statistički značajan i objašnjava ukupno 5% varijanse. Od postavljenih prediktora, osobina ekstraverzija dostiže adekvatan nivo statističke značajnosti. Osobe sa izraženijom osobinom ličnosti ekstraverzija, imaju kvalitetniji odnos sa ocem. Uvođenjem afektivne vezanosti u drugom koraku ne povećava se značajno udeo objašnjene varijanse.

Tabela 4
Rezultati hijerarhijske analize za odnos sa ocem

Blok 1	β	t	p	VIF
Agresivnost	-.07	-1.03	.31	1.88
Ekstraverzija	.13	2.22	.03	1.54
Neuroticizam	-.08	-1.37	.17	1.53
Negativna valenca	-.06	-0.81	.42	2.14
Otvorenost	.03	0.48	.63	1.59
Pozitivna valenca	-.04	-0.64	.53	1.87
Savesnost	.01	0.09	.93	1.37
Blok 2				
Agresivnost	-.07	-1.07	.28	1.90
Ekstraverzija	.13	2.11	.04	1.57
Neuroticizam	-.04	-0.57	.57	2.14
Negativna valenca	-.04	-0.50	.62	2.27
Otvorenost	.03	0.43	.67	1.60
Pozitivna valenca	-.05	-0.72	.47	1.90
Savesnost	.00	0.02	.98	1.39
Negativan model sebe	-.09	-1.19	.23	2.24
Negativan model drugih	-.01	-0.08	.94	1.52

Napomena. Model 1: $R = .26$; Adjusted $R^2 = .05$; $\Delta R^2 = .07$; $\Delta F = 3.97$; $df1 = 7$; $df2 = 391$; $p < .01$; Model 2: $R = .26$; Adjusted $R^2 = .05$; $\Delta R^2 = .00$; $\Delta F = .76$; $df1 = 2$; $df2 = 389$; $p = .47$.

Regresioni model za odnos sa bratom/sestrom objašnjava 12% varijanse kvaliteta. Pojedinačno, prediktor negativan model sebe doseže adekvatan nivo statističke značajnosti. Ispitanici koji imaju manje izražen negativni model sebe, imaju kvalitetniji odnos sa bratom/sestrom.

Tabela 5
Rezultati hijerarhijske analize za odnos sa bratom/sestrom

Blok 1	β	t	p	VIF
Agresivnost	-.07	-1.07	.29	1.88
Ekstraverzija	.12	2.12	.03	1.54
Neuroticizam	-.11	-1.84	.07	1.53
Negativna valenca	-.08	-1.16	.25	2.14
Otvorenost	.07	1.13	.26	1.59
Pozitivna valenca	-.07	-1.08	.28	1.87
Savesnost	.08	1.44	.15	1.37
Blok 2				
Agresivnost	-.08	-1.25	.21	1.90
Ekstraverzija	.11	1.87	.06	1.57
Neuroticizam	-.06	-0.83	.41	2.14
Negativna valenca	-.05	-0.68	.50	2.27
Otvorenost	.07	1.13	.26	1.60
Pozitivna valenca	-.06	-0.85	.40	1.90
Savesnost	.06	1.15	.25	1.39
Negativan model sebe	-.15	-2.16	.03	2.24
Negativan model drugih	-.06	-1.06	.29	1.52

Napomena. Model 1: $R = .37$; Adjusted $R^2 = .12$; $\Delta R^2 = .13$; $\Delta F = 8.59$ $df1 = 7$; $df2 = 391$; $p < .01$; Model 2: $R = .38$; Adjusted $R^2 = .12$; $\Delta R^2 = .01$; $\Delta F = 2.42$; $df1 = 2$; $df2 = 389$; $p = .09$.

Kada je u pitanju odnos sa prijateljem, postavljeni model je statistički značajan i objašnjava ukupno 11% varijanse kriterijumske varijable. Najveći pojedinačni doprinos ima osobina ličnosti ekstraverzija. Kvalitetniji odnos sa prijateljem imaju ispitanici sa izraženijom osobinom ličnosti ekstraverzija. Prediktori afektivne vezanosti, uvedeni u drugom koraku ne povećavaju značajno udeo objašnjene varijanse odnosa sa prijateljem.

Tabela 6
Rezultati hijerarhijske analize za odnos sa prijateljem

Blok 1	β	t	p	VIF
Agresivnost	.02	0.24	.81	1.88
Ekstraverzija	.13	2.18	.03	1.54
Neuroticizam	-.15	-2.50	.01	1.53
Negativna valenca	-.13	-1.85	.07	2.14
Otvorenost	.07	1.19	.24	1.59
Pozitivna valenca	.11	1.70	.09	1.87
Savesnost	-.06	-1.05	.29	1.37
Blok 2				
Agresivnost	.03	0.40	.69	1.90
Ekstraverzija	.14	2.34	.02	1.60
Neuroticizam	-.09	-1.30	.20	2.14
Negativna valenca	-.11	-1.57	.12	2.27
Otvorenost	.06	1.01	.31	1.60
Pozitivna valenca	.12	1.83	.07	1.90
Savesnost	-.05	-0.97	.36	1.39
Negativan model sebe	-.02	-0.27	.81	2.24
Negativan model drugih	-.11	-1.91	.06	1.52

Napomena. Model 1: $R = .35$; Adjusted $R^2 = .10$; $\Delta R^2 = .12$; $\Delta F = 7.53$; $df1 = 7$; $df2 = 391$; $p < .01$; Model 2: $R = .36$; Adjusted $R^2 = .11$; $\Delta R^2 = .10$; $\Delta F = 2.22$; $df1 = 2$; $df2 = 389$; $p = .11$.

Poslednji regresioni model za odnos sa partnerom je statistički značajan, sa udelom objašnjene varijanse od 10%. Osobine ličnosti ekstraverzija, neuroticizam i savesnost pokazuju statistički značajan nivo prediktivnosti za kvalitet odnosa sa partnerom. Tako, ispitanici koji imaju izraženije osobine ličnosti ekstraverzija i savesnost, kao i oni sa manje izraženom osobinom neuroticizam imaju kvalitetniji odnos sa partnerom. Afektivna vezanost, uvedena u drugom koraku, ne pokazuje značajnu prediktorsku snagu.

Tabela 7
Rezultati hijerarhijske analize za odnos sa partnerom

Blok 1	β	t	p	VIF
Agresivnost	.10	1.46	.15	1.88
Ekstraverzija	.13	2.20	.03	1.54
Neuroticizam	-.21	-3.61	.00	1.53
Negativna valenca	-.09	-1.27	.21	2.14
Otvorenost	.02	.29	.77	1.59
Pozitivna valenca	-.11	-1.65	.10	1.87
Savesnost	.11	2.06	.04	1.37
Blok 2				
Agresivnost	.09	1.43	.15	1.90
Ekstraverzija	.13	2.14	.03	1.57
Neuroticizam	-.18	-2.55	.01	2.14
Negativna valenca	-.07	-.10	.32	2.27
Otvorenost	.01	.24	.81	1.60
Pozitivna valenca	-.11	-1.69	.09	1.90
Savesnost	.11	1.96	.05	1.39
Negativan model sebe	-.06	-.87	.39	2.24
Negativan model drugih	-.01	-.14	.89	1.52

Napomena. Model 1: $R = .35$; Adjusted $R^2 = .11$; $\Delta R^2 = .12$; $\Delta F = 7.80$; $df1 = 7$; $df2 = 391$; $p < .01$; Model 2: $R = .35$; Adjusted $R^2 = .10$; $\Delta R^2 = .00$; $\Delta F = .47$; $df1 = 2$; $df2 = 389$; $p = .63$.

Posmatrajući pet modela regresije za kvalitet različitih vrsta bliskih odnosa, može se izneti nekoliko zaključaka. Postavljeni modeli, iako statistički značajni, ipak objašnjavaju manji deo varijanse kvaliteta bliskih odnosa (maks. 12% za odnos sa bratom/sestrom). Odnos sa ocem, prema udelu objašnjene varijanse od 5% je najslabije objašnjen. Posmatrajući pojedinačne doprinose prediktora, primetno je da su određene osobine ličnosti, za većinu bliskih odnosa, značajniji prediktori kvaliteta, u poređenju sa dimenzijama afektivne vezanosti.

Diskusija

Istraživanje relacija osobina ličnosti, afektivne vezanosti i kvaliteta bliskih odnosa odraslih je ukazalo na nekoliko zaključaka. Rezultati ukazuju na tendenciju ispitanika da svoje bliske odnose posmatraju kao odnose višeg kvaliteta, što je u skladu sa inostranim i domaćim istraživanjima (Mihić i Petrović, 2009; Moilanen & Raffaelli, 2010; Petrović, 2006; Seiffge-Krenke, 1993).

Osnovni cilj istraživanja se odnosio na značaj korelata ličnosti i afektivne vezanosti za relacionalna iskustva. Rezultati pet hijerarhijskih regresionih modela potvrđuju značajnost pojedinih osobina ličnosti i dimenzija afektivne vezanosti za bliske odnose. Osobine ličnosti su snažniji prediktori, u poređenju sa afektivnom vezanošću. Ističe se osobina ekstraverzija, kao značajni faktor kvaliteta gotovo svih odnosa. Utvrđeno je i da je za kvalitet pojedinačnih odnosa istaknuta prediktivnost različitih korelata, što bi moglo odražavati razlike po pitanju mehanizama funkcionisanja, uloge i funkcija koje imaju u životu pojedinaca.

Dva prediktora (ekstraverzija i negativna valenca) daju značajne doprinose predikciji kvaliteta odnosa sa majkom, što može biti s jedne strane odraz uloge majke u životu odraslih, a sa druge strane karakterističnog afektivnog pristupa žena odnosima. Majka je dominantna figura vezivanja u porodici tokom celog života, i pored činjenice da odraslo doba menja porodične odnose (Blieszner, 2006). Sada je potrebno odnos sa majkom održavati na ravni više partnerskog odnosa, koji podrazumeva uzajamni trud i aktivno održavanje bliskosti i intimnosti (Noack & Buhl, 2004). Tome pogoduje osobina ekstraverzija, izražena u vidu srdačnosti, društvenosti i pozitivnog afekta, koja vodi ka optimističnim i veselim raspoloženjima (DeNeve & Cooper, 1998), nagrađujućim interakcijama sa drugima što zajedno pozitivno utiče na blisku osobu i sam odnos (Vittengl & Holt, 1998). Ovome se dodaje činjenica da žene visoko vrednuju bliskost i vezivanje, te su posvećene kontinuiranom održavanju bliskih odnosa (Fingerman et al., 2009). To može usloviti veću osetljivost odnosa sa majkom na negativna osećanja i ponašanja deteta koje generiše osobina negativna valenca, a koje majka može tumačiti kao odusustvo bliskosti i ljubavi. Tome treba dodati i tumačenje vezano za značajnost osobine negativna valenca, da intrapersonalni procesi samoevaluacije povlače za sobom snažnu težnju ka stalnom dokazivanju da posedujemo kvalitete na kojima počiva naše samovrednovanje (Park et al., 2006). Ovakva težnja se još više pojačava ukoliko osoba bazira samoevaluaciju na domen bliskih odnosa, odnosno na podršku i odobravanje bliskih osoba. Fokusiranje više na sebe i sliku o sebi, nego na bliske odnose ne doprinosi njihovom kvalitetu i osećanju relacionog zadovoljstva (Kernis et al., 1993; Mikulincer & Horesh, 1999).

Što se tiče odnosa sa ocem, primetna je manja prediktivna snaga pretpostavljenih korelata, što je možda odraz činjenice da očevi i dalje imaju tradicionalnu poziciju autoriteta i stuba porodice. U našoj populaciji se od očeva više očekuje da materijalno obezbeđuje porodicu omogućavajući joj fizički opstanak (Mihić i Petrović, 2009). Tako je uloga oca više instrumentalno, a manje afektivno obojena, što je čini manje osetljivom na lične karakteristike i prirodu afektivne vezanosti. Osobina ekstraverzija, svojom usmerenošću ka pozitivnijem posmatranju bliske osobe, većim zadovoljstvom odnosom i bliskošću (Asendorpf & Wilpers, 1998), može doprineti održavanju pozitivne interakcije i ukupno višem nivou kvaliteta odnosa sa ocem.

Afektivna vezanost se pokazuje značajna samo u slučaju odnosa sa braćom/sestrom. Iako je odnos braće/sestara porodični odnos, hijerarhijski je

ujednačen i podseća delom i na prijateljski odnos („peer-like“). U odraslom dobu braća i sestre su u značajnom opsegu osobe za druženje, prijateljstvo, uzajamno pomaganje i utehu, i verovatnije je da se u ovakvom odnosu bolje snalaze pojedinci koji ne teže opreznosti i distanciranosti u odnosu sa drugima. Tumači se da negativna samoprocena u relacijama vezivanja povlači za sobom specifične emocionalne i bihevioralne odgovore u situacijama vezanim za pitanje vezanosti. Osoba sa negativnim modelom sebe je sklona ka traženju i pronalaženju objašnjenja za relacijske situacije u samoj sebi, svojoj neadekvatnosti, bezvrednosti (Collins, 1996). Osim toga, ove osobe su sklone da u interakciji sa drugima traže i pronalaze negativne evaluacije u vezi svoje ličnosti, oslanjaju se na tuđe odobranje kao izvor samovrednovanja, sklonije su samokritici, što zajedno usmerava osobu ka korespondirajućim ponašanjima, koja verovatnije vode ka negativnim relacijskim interakcijama (Fincham & Bradbury, 1988), u vidu pasivnosti i samokrivlavanja (Abramson et al., 1989), depresivnih, anksioznih i drugih negativnih emocionalnih reakcija (ljubomora, uznemirenost, strah, bes) (Mikulincer & Shaver, 2016). Skloniji su i ponašanjima koja vode ka konfliktima i destruktivnim interakcijama, poput kriticizma, napadanja, preteranih zahteva i dr. (Collins, 1996; Tianyuan & Chan, 2012).

Osobina ekstraverzija doprinosi i kvalitetu odnosa sa prijateljem. Prijateljski odnos je baziran na slobodnoj volji, jednakosti i reciprocitetu u pružanju socijalne podrške (Laursen, 1993). Iako je za sve bliske odnose važan proces njihovog održavanja, za prijateljske odnose je to od posebne važnosti, usled odsustva bilo kakve obligatorne osnove na kojima bi ovaj odnos počivao. Počev od perioda adolescencije, prijateljstva počinju zauzimati važno mesto u životu pojedinca, i vremenski i po pitanju razmene emotivne i socijalne podrške (Collins & Madsen, 2006). Odraslo doba unosi promene i u ovaj odnos. Razvojne i životne promene, smanjuju intenzitet kontakta sa prijateljem što se nepovoljno odražava na prijateljski odnos, koji zahteva posvećenost (Blieszner & Roberto, 2004). Zbog toga ne čudi činjenica da je za ovaj bliski odnos značajan doprinos osobine ekstraverzija koja doprinosi održavanju bliskosti i stvaranju pozitivnih relacijskih iskustava.

Partnerski odnos je dominantan odnos u odraslom dobu jer se život najviše organizuje oko partnera sa kojim se dele brojne obaveze. U tom smislu je važno uzajamno pomaganje i brižnost, podrška, konkretni naponi u zadovoljavanju potreba bliske osobe. Stoga je možda ovaj odnos osetljiv na indikatore srdačnosti, društvenosti i pozitivnog afekta osobine ličnosti ekstraverzija, koji osobu čine poželjnim relacijskim partnerom, sa kojim se može provoditi vreme i deliti obaveze. Osetljivosti ovog odnosa na sklonosti depresivnosti, anksioznosti i negativnog afekta koje su odlika osobine neuroticizam doprinosi i činjenica da se radi o odnosu koji je dobrovoljan. Za ovakvu prirodu odnosa, negativna relacijska iskustva i negativne osobine ličnosti koje ih delom generišu, mogu voditi padu kvaliteta i deterioraciji odnosa. Utvrđeno je da negativističko posmatranje i doživljavanje partnera i odnosa (Bradbury &

Fincham, 1991), anksiozno pristupanje svetu, te neefikasno rešavanje problema kroz kritikizam i odbrambenost (Redecker-Bush et al., 1993), vode padu kvaliteta partnerskog odnosa. Kvalitetu partnerskih odnosa doprinosi i osobina ličnosti savesnost. Savesne osobe su posvećene bliskim odnosima i ozbiljno shvataju relacijske obaveze, što je važno za održavanje odnosa i veću stabilnost tokom vremena (Heller et al., 2004). Tako savesni pojedinci češće kontaktiraju sa članovima porodice, najverovatnije usled osećanja obaveze (Asendorpf & Wilpers, 1998), skloniji su smanjenju konflikata sa bliskim osobama (Parker et al., 2012), aktivno pristupaju stresnim situacijama tražeći više podrške, fokusiraju se na problem, pozitivno razmišljaju (Heller et al., 2004). Sve zajedno može doprinosti boljim relacijskim ishodima, pozitivnijem stavu prema odnosima, ali i pozitivnijem fidbeku od strane relacijskog partnera. Jedan od mehanizama koji povezuje savesnost i domen bliskih odnosa jeste samokontrola i samoregulacija (Jensen-Campbell & Malcolm, 2007), koji omogućavaju veću kontrolu impulsa i emocija, veću sposobnost fokusiranja pažnje, mogućnost planiranja, osetljivost na socijalna pravila i preferiranje socijalno poželjnih ponašanja.

Hijerarhijska regresiona analiza je omogućila razmatranje pojedinačnih doprinosa osobina ličnosti i afektivne vezanosti u relacionom kontekstu. Određen broj istraživanja razmatra značajnost ovih fenomena zajedno ukazujući na složenost njihovih relacija. Istraživanje je ukazalo da su osobine ličnosti značajniji prediktori kvaliteta bliskih odnosa, ali i na nekoliko drugih zaključaka. Naime, oba modela vezivanja su najviše povezani sa neuroticizmom. Ova povezanost se objašnjava zajedničkom bazičnom tendencijom osoba sa osobinom neuroticizam i osoba sa negativnim modelima vezanosti ka doživljavanju negativnih emocija poput anksioznosti i straha (tzv. negativna emocionalnost) (Donnellan et al., 2008). Oba modela vezivanja su forme nesigurnosti, koje uključuju sklonost negativnoj emocionalnosti (Nofle & Shaver, 2006). Većina istraživanja ukazuje na značajnu povezanost osobina ličnosti i afektivne vezanosti, u tom smislu da je anksiozna vezanost pozitivno povezana sa neuroticizmom, izbegavajuća vezanost negativno sa ekstraverzijom, a ono što odvaja sigurnost vezivanja od nesigurnosti jeste pozitivna povezanost sa ekstraverzijom i negativna sa neuroticizmom (Shaver & Brennan, 1992). U istraživanju se kao značajni prediktori određenih kvaliteta bliskih odnosa pojavljuju upravo one osobine ličnosti (pozitivno ekstraverzija i negativno neuroticizam), koje najbolje definišu sigurnost vezivanja koja se u većini istraživanja povezuje sa višim kvalitetom svih vrsta bliskih odnosa.

Iako je istraživanjem delimično potvrđen značaj osobina ličnosti i afektivne vezanosti za odnose, očekivala se mnogo veća prediktivna snaga faktora. Razlozi za to mogu biti različiti, a neki od njih se tiču karakteristika samog istraživanja. Kada su u pitanju osobine ličnosti, neki autori preporučuju usmeravanje fokusa istraživanja na karakteristične adaptacije, a ne na bazične crte ličnosti čime bi se preciznije detektovalo ispoljavanje aspekata ličnosti u relacionim situacijama (Reis et al., 2002). Što se tiče relacija afektivne veza-

nosti i odnosa, dobijeni rezultati su u skladu sa nekim od ranijih istraživanja koja utvrđuju niži stepen povezanosti (Monteoliva & Garcia-Martinez, 2005; Tianyuan & Chan, 2012). To je možda odraz činjenice da se procenjivao opšti stav prema sebi i drugima. S obzirom na to da osobe imaju za svaki bliski odnos specifične radne modele (Caron et al., 2012), moguće je da bi procena pojedinačnih modela ukazala na snažnije veze. Većina istraživanja procenjuje odnos stilova vezivanja i kvaliteta bliskih odnosa, a ne pojedinačnih radnih modela vezivanja. Stilovi vezivanja se najčešće procenjuju putem mernih instrumenta koji obuhvataju različite kombinacije radnih modela vezivanja, što ih možda čini preciznijim u detektovanju relacijskih razlika. Potpunija slika kvaliteta bliskih odnosa bi se dobila uvođenjem dijadnog aspekta procena i procena potencijalnih moderatorskih varijabli poput personalnih i socijalnih faktora bliskih osoba i mreže bliskih odnosa. Niska prediktivna snaga ispitivanih varijabli ukazuje na opreznost prilikom generalizovanja zaključaka. Potrebna su dodatna ispitivanja i provere dobijenih relacija ličnosti, afektivne vezanosti i bliskih odnosa u odraslo doba.

Reference

- Abramson, L. Y., Metalsky, G. I., & Alloy, L. B. (1989). Hopelessness depression: A theory-based subtype of depression. *Psychological Review*, *96*, 358–372. <https://doi.org/10.1037/0033-295x.96.2.358>
- Asendorpf, J. B., & Wilpers, S. (1998). Personality effects on social relationships. *Journal of Personality and Social Psychology*, *74*, 1531–1544. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.74.6.1531>
- Berndt, T. J. (2002). Friendship quality and social development. *Current Directions in Psychological Science*, *11*(1), 7–10. <https://doi.org/10.1111/2F1467-8721.00157>
- Bierhoff, H. W., & Schmohr, M. (2004). Romantic and marital relationships. In F.R. Lang, & K.L. Fingerman (Eds.), *Growing Together: Personal Relationships Across the Lifespan* (pp. 103–129). Cambridge University Press.
- Blieszner, R., & Roberto, K. A. (2004). Friendship across the life span: Reciprocity in individual and relationship development. In F. R. Lang, & K. L. Fingerman (Eds.), *Growing Together: Personal Relationships Across the Lifespan* (pp. 159–182). Cambridge University Press.
- Blieszner, R. (2006). Close relationships in middle and late adulthood. In A. L. Vangelisti & D. Perlman (Eds.), *The Cambridge Handbook of Personal Relationships* (pp. 211–227). Cambridge University Press.
- Bowlby, J. (1977). The making and breaking of affectional bonds. I. Aetiology and psychopathology in the light of attachment theory. *The British Journal of Psychiatry*, *130*, 201–210. <https://doi.org/10.1192/bjp.130.3.201>

- Bradbury, T. N., & Fincham, F.D. (1991). Attributions and behavior in marital interaction. *Journal of Personality and Social Psychology*, 63(4), 613–628. <https://doi.org/10.1037//0022-3514.63.4.613>
- Caron, A., Lafontaine, M. F., Bureau, J. F., Levesque, C., & Johnson, S.M. (2012). Comparisons of close relationships: An evaluation of relationship quality and patterns of attachment to parents, friends, and romantic partners in young adults. *Canadian Journal of Behavioural Science*, 44(4), 245–256. <https://doi.org/10.1037/a0028013>
- Collins, N.L. (1996). Working models of attachment: Implications for explanation, emotion, and behavior. *Journal of Personality and Social Psychology*, 4, 810–832. <https://doi.org/10.1037//0022-3514.71.4.810>
- Collins, W. A., & Madsen, S. D. (2006). Personal relationships in adolescence and early adulthood. In A. L. Vangelisti & D. Perlman (Eds.), *The Cambridge Handbook of Personal Relationships* (pp. 191–204). Cambridge University Press.
- Cooper, M. L. (2002). Personality and close relationships: Embedding people in important social contexts. *Journal of Personality*, 70(6), 757–782. <https://doi.org/10.1111/1467-6494.05023>
- Costa, P. T., & McCrae, R. R. (1992). *Revised NEO Personality Inventory (NEO-PI-R) and NEO Five-Factor Inventory (NEO-FFI) Professional Manual*. Psychological Assessment Resources, Inc.
- DeNeve, K. M., & Cooper, H. (1998). The happy personality: A meta-analysis of 137 personality traits and subjective well-being. *Psychological Bulletin*, 124, 197–229. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.124.2.197>
- Donnellan, M. B., Burt, S. A., Levendosky, A. A., & Klump, K. L. (2008). Genes, personality, and attachment in adults: a multivariate behavioral genetic analysis. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 34 (1), 3–16. <https://doi.org/10.1177/0146167207309199>
- Feeney, J. A. (1999). Adult attachment, emotional control, and marital satisfaction. *Personal Relationships*, 6, 169–185. <https://doi.org/10.1111/j.1475-6811.1999.tb00185.x>
- Feeney, J. A., & Noller, P. (1991). Attachment style and verbal descriptions of romantic partners. *Journal of Social and Personal Relationships*, 8(2), 187–215. <https://doi.org/10.1177/2F0265407591082003>
- Fincham, F. D., & Bradbury, T. N. (1988). The impact of attributions in marriage: Empirical and conceptual foundations. *British Journal of Clinical Psychology*, 27(1), 77–90. <https://doi.org/10.1111/j.2044-8260.1988.tb00755.x>
- Fincham, F.D., & Rogge, R. (2010). Understanding relationship quality: Theoretical challenges and new tools for assessment. *Journal of Family Theory and Review*, 2, 227–242. <https://doi.org/10.1111/j.1756-2589.2010.00059.x>
- Fingerman, K. L., Whiteman, S. D., & Dotterer, A.M. (2009). Mother-child relationships in adolescence and adulthood. In H.T. Reis & S. Sprecher (Eds.), *Encyclopedia of Human Relationships* (pp. 1121–1125). Sage Publications.

- Furman, W., & Buhrmester, D. (1985). Children's perceptions of the personal relationships in their social networks. *Developmental Psychology*, 21(6), 1016–1024.
- Grabill, C. M., & Kerns, K.A. (2000). Attachment style and intimacy in friendship. *Personal Relationships*, 7(4), 363–378. <https://doi.org/10.1111/j.1475-6811.2000.tb00022.x>
- Hanak, N. (2004). Konstruisanje novog instrumenta za procenu afektivnog vezivanja kod odraslih i adolescenata - UPIPAV. *Psihologija*, 37(1), 123–141. <https://doi.org/10.2298/PSI0401123H>
- Hazan, C., & Shaver, P. R. (1987). Romantic love conceptualized as an attachment process. *Journal of Personality and Social Psychology*, 52, 511–524. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.52.3.511>
- Heller, D., Watson, D., & Ilies, R. (2004). The role of person vs. situation in life satisfaction: A critical examination. *Psychological Bulletin*, 130, 574–600. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.130.4.574>
- Hilkevitch, V., & Volling, B. L. (2004). A dynamic ecological systems perspective on emotion regulation development within the sibling relationship context. In F. R. Lang & K. L. Fingerman (Eds.), *Growing Together: Personal Relationships Across the Lifespan* (pp. 76–103). Cambridge University Press.
- Hostinar, C. E., & Gunnar, M. R. (2015). Social support can buffer against stress and shape brain activity. *AJOB Neuroscience* 6(3), 34–42. <https://doi.org/10.1080/2F21507740.2015.1047054>
- Jensen-Campbell, L.A., & Malcolm, K.T. (2007). The importance of conscientiousness in adolescent interpersonal relationships. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 33(3), 368–383. <https://doi.org/10.1177/0146167206296104>
- Karney, B. R., & Bradbury, T.N. (1995). The longitudinal course of marital quality and stability: A review of theory, method, and research. *Psychological Bulletin*, 118(1), 3–34. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.118.1.3>
- Kelley, H. H., Berscheid, E., Christensen, A., Harvey, J. H., Huston, T. L., Levinger, G., McClintock, E., Peplau, L. A., & Peterson, D. (1983). Analyzing close relationships. In H. H. Kelley, E. Berscheid, A. Christensen, J. H. Harvey, T. L. Huston, G.E. Levinger, E. McClintock, L. A. Peplau & D. Peterson, (Eds.), *Close Relationships: Development and Change* (pp. 20–67). Freeman.
- Kernis, M. H., Cornell, D. P., Sun, C. R., Berry, A., & Harlow, T. (1993). There's more to self-esteem than whether it is high or low: The importance of stability of self-esteem. *Journal of Personality and Social Psychology*, 65(6), 1190–1204. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.65.6.1190>
- Kiecolt-Glaser, J. K., & Newton, T. L. (2001). Marriage and health: His and hers. *Psychological Bulletin*, 127(4), 472–503. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.127.4.472>
- Laursen, B. (1993). Perceived impact of conflict on adolescent relationships. *Merrill-Palmer Quarterly*, 39, 535–550.

- Mihić, I. i Petrović, J. (2009). Percepcija kvaliteta odnosa unutar porodičnog iskustva adolescenata iz Srbije. *Primenjena psihologija*, 4, 339–384. <https://doi.org/10.19090/pp.2009.4.369-384>
- Mikulincer, M., & Horesh, N. (1999). Adult attachment style and the perception of others: The role of projective mechanisms. *Journal of Personality and Social Psychology*, 76, 1022–1034. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.76.6.1022>
- Mikulincer, M., & Nachshon, O. (1991). Attachment styles and patterns of self-disclosure. *Journal of Personality and Social Psychology*, 61(2), 321–331. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.61.2.321>
- Mikulincer, M., Shaver, P. R., & Pereg, D. (2003). Attachment theory and affect regulation: The dynamics, development, and cognitive consequences of attachment-related strategies. *Motivation and Emotion*, 27(2), 77–102. <https://doi.org/10.1023/A:1024515519160>
- Mikulincer, M., & Shaver, P. R. (2016). Attachment in Adulthood: Structure, Dynamics and Change. *Clinical Social Work* 37(2), 179–180. <https://doi.org/10.1007/s10615-009-0193-5>
- Moilanen, K., & Raffaelli, M. (2010). Support and conflict in ethnically diverse young relationships with parents and friends. *International Journal of Behavioral Development*, 34(1), 46–52. <https://doi.org/10.1177/2F0165025409348553>
- Monteoliva, A., & Garcia-Martinez, J. M. A. (2005) Adult attachment style and its effect on the quality of romantic relationships in spanish students. *The Journal of Social Psychology*, 145(6), 745–747. <https://doi.org/10.3200/SOCP.145.6.745-747>
- Neyer, F. J., & Wrzus C. (2009). Personality traits, effects on relationships. In H.T. Reis & S. Sprecher (Eds.), *Encyclopedia of Human Relationships* (pp. 1215–1220). Sage Publications.
- Noack, P., & Buhl, H. M. (2004). Child-parent relationships. In: F. R. Lang & K. L. Fingerman (Eds.), *Growing Together: Personal Relationships Across the Lifespan* (pp. 45–75). Cambridge University Press.
- Noftle, E. E., & Shaver, P.R. (2006). Attachment dimensions and the big five personality traits: associations and comparative ability to predict relationship quality. *Journal of Research in Personality*, 40, 179–208. <https://doi.org/10.1016/j.jrp.2004.11.003>
- O'Connell Corcoran, K., & Mallinckrodt, B (2000). Adult attachment, self-efficacy, perspective taking and conflict resolution. *Journal of Counseling and Development*, 78(4), 473–483. doi: 10.1002/j.1556-6676.2000.tb01931.x
- Park, L. E., Crocker, J., & Vohs, K. D. (2006). Contingencies of self-worth and self-validation goals: Implications for close relationships. In K. D. Vohs & E. J. Finkel (Eds.), *Self and Relationships: Connecting Intrapersonal and Interpersonal Processes* (pp. 84–103). Guilford Press.
- Parker, P. D, Ludtke, O., Trautwein, U., & Roberts, B. (2012). Personality and relationship quality during the transition from high school to early adulthood.

- Journal of Personality*, 80(4), 1061–1089. <https://doi.org/10.1111/j.1467-6494.2012.00766.x>
- Petrović, J. (2006). Percepcija kvaliteta socijalnih odnosa u adolescenciji. *Teme*, 30(2), 291–305.
- Radecki-Bush, C., Farrell, A. D., & Bush, J.P. (1993). Predicting jealous responses: The influence of adult attachment and depression on threat appraisal. *Journal of Social and Personal Relationships*, 10(4), 569–588. <https://doi.org/10.1177/2F0265407593104006>
- Reis, H. T., Capobianco, A., & Tsai, F. F. (2002). Finding the person in personal relationships. *Journal of Personality*, 70(6), 813–850. <https://doi.org/10.1111/1467-6494.05025>
- Reis, H. T., Collins, W. A., & Berscheid, E. (2000). The relationship context of human behavior and development. *Psychological Bulletin*, 126, 844–872. <https://doi.org/10.1037//0033-2909.126.6.844>
- Seiffge-Krenke, J. (1993). Close friendship and imaginary companions in adolescence. *New Directions for Child and Adolescent Development*, 60, 73–87. <https://doi.org/10.1002/cd.23219936007>
- Shaver, P. R., & Brennan, K. A. (1992). Attachment style and the big five personality traits: Their connection with romantic relationship outcomes. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 18, 536–545. <https://doi.org/10.1177/2F0146167292185003>
- Smederevac, S., Mitrović, D. i Čolović, P. (2010). *Velikih pet plus dva, primena i interpretacija*. Centar za primenjenu psihologiju.
- Stefanović Stanojević, T. (2008). Konflikti u ljubavnim vezama- iz ugla teorije afektivnog vezivanja. *Teme*, 5, 789–807.
- Tianyuan, L., & Chan, D. (2012). How anxious and avoidant attachment affect romantic relationship quality differently: A meta-analytic review. *European Journal of Social Psychology*, 42(4), 406–419. <https://doi.org/10.1002/ejsp.1842>
- Towler, A. J., & Stuhlmacher, A.F. (2013). Attachment styles, relationship satisfaction, and well-being in working women. *Journal of Social Psychology*, 153, 279–298. doi: 10.1080/00224545.2012.735282
- Trifunović, B., Šakotić-Kurbalija, J., i Strizović, I. (2016). Razlike u percepciji bračnog kvaliteta među parovima različitih kombinacija obrazaca partnerske afektivne vezanosti. *Primenjena psihologija*, 9(3), 313–332. <https://doi.org/10.19090/pp.2016.3.313-332>
- Uchino, B. N., & Reblin, M. (2009). Health and relationships. In H. T. Reis & S. Sprecher (Eds.), *Encyclopedia of Human Relationships* (pp. 792–797). Sage Publications.
- VanLear, A., Koerner, A. F., & Allen, D. (2006). Relationship Typologies. In A. Vangelisti & D. Perlmann (Eds.), *Handbook of Personal Relationships* (pp. 91–111). Cambridge University Press.

- Vittengl, J. R., & Holt, C. S. (1998). A time-series diary study of mood and social interaction. *Motivation and Emotion*, 22, 255–275. <https://doi.org/10.1023/A:1022388123550>
- Weiss, R. S. (1994). Is the attachment system of adults a development of Bowlby's attachment system of childhood?. *Psychological Inquiry*, 5(1), 65–67. https://doi.org/10.1207/s15327965pli0501_14
- Zimmermann, P. (2004). Attachment representations and characteristics of friendship relations during adolescence. *Journal of Experimental Child Psychology*, 88, 83–101. <https://doi.org/10.1016/j.jecp.2004.02.002>

Nikolina Kuruzović

Department of psychology,
Faculty of sport and
tourism, EDUCONS
University in Novi Sad

Vladimir Mihić

Department of Psychology,
Faculty of Philosophy,
University of Novi Sad

**DIMENSIONS OF ATTACHMENT AND
PERSONALITY AS CORRELATES OF
QUALITY OF CLOSE RELATIONSHIPS**

Research has examined the importance of personal correlates of the quality of close relationships in adulthood. We examined the extent to which personality traits and attachment contribute to their quality. The survey was conducted in 2015 in the city of Novi Sad on a sample of 400 subjects of both sexes, aged 19 to 51 years, by Network of Relationship Inventory, Big Five plus two- shortened version and Attachment Questionnaire. The hierarchical regression models for the quality of relationships ($p < .01$) indicate that some personality traits and attachment dimensions are important determinants of relationships. At worst, the assumed model explains 4% of the variance of the quality of the relationship with the father. Extraversion is the strongest single determinant of close relationships (lowest predictor power for relationship with father and partner $\beta = 0.13$). It is followed by negative valence and conscientiousness. Attachment is proving to be a significant determinant in the case of siblings. Each close relationship is determined by different determinants, which is explained by their differences in mechanisms of functioning and role and functions in the lives of individuals.

Key words: attachment, family relationships, friendship, partnerships, personality traits

**Alessandra
Pokrajac-Bulian¹
Miljana Kukić
Tamara Mohorić**

Odsjek za psihologiju,
Filozofski fakultet,
Sveučilište u Rijeci

REVIDIRANI UPITNIK PERCEPCIJE BOLESTI – PROVJERA MJERNIH KARAKTERISTIKA LJESTVICE ATRIBUCIJA UZROKA BOLESTI²

Percepcija bolesti izravno utječe na ponašanja, strategije suočavanja i emocionalne odgovore na bolest, kao i na tijek tjelesnog i psihičkog oporavka nakon što se bolest već pojavila. Cilj je provedenog istraživanja bio provjeriti konstruktivnu i kriterijsku valjanost Ljestvice atribucije uzroka bolesti, koja ispituje kojim sve čimbenicima osobe atribuiraju uzroke svoje bolesti. Eksploratornom faktorskom analizom, provedenom na rezultatima osoba oboljelih od šećerne bolesti tipa 2 ($N = 88$), izdvajaju se tri moguće skupine čimbenika kojima osobe pripisuju nastanak svoje bolesti. Taj je model, uz originalnu strukturu koju predlažu autori, zatim testiran konfirmatornom faktorskom analizom, na uzorku osoba oboljelih od kardiovaskularnih bolesti ($N = 177$). Model s tri povezana faktora i manjim brojem čestica imao je najbolje indekse pristajanja, u usporedbi s preostalim modelima. Također, ti su faktori bili u značajnoj umjerenoj korelaciji s mjerama anksioznosti i depresivnosti, što govori u prilog kriterijske valjanosti ljestvice. Iako se prema originalnoj strukturi upitnika (IPQ-R) razlikuju četiri moguće skupine uzroka bolesti, naši rezultati pokazuju da je na hrvatskom uzorku primjerenija tro-faktorska struktura. Mogući uzroci bolesti tako se grupiraju u psihološke čimbenike, nekontrolabilne čimbenike te opće čimbenike rizika. Dobivene podljestvice imaju zadovoljavajuće statističke pokazatelje, uz nešto nižu pouzdanost tipa unutarnje konzistencije.

Cljučne riječi: anksioznost, atribucija uzroka bolesti, depresivnost, kardiovaskularne bolesti, Revidirani upitnik percepcije bolesti

¹ Adresa autora:
pokrajac@ffri.hr

Primljeno: 03. 09. 2019.
Primljena korekcija: 04. 03.
2020.
Prihvaćeno za štampu: 11.
03. 2020.

² Ovaj je rad financiralo Sveučilište u Rijeci projektom broj: uniri-drustv-18-63.

Uvod

Prema Beckovom kognitivnom modelu, odgovori ljudi na pojedine situacije posredovani su načinom na koji ljudi tumače te situacije (Beck, 2011). Ovaj model implicira da će reakcije pacijenata na bolest biti posredovane načinom na koji pacijenti doživljavaju vlastitu bolest, odnosno unatoč istoj dijagnozi, različiti pacijenti mogu imati vrlo različite percepcije svoje bolesti (Petrie et al., 2007). To izravno utječe na njihova ponašanja, strategije suočavanja s bolešću i emocionalne odgovore na bolest (Petrie & Weinman, 2006). Također, atribucije uzroka bolesti mogu utjecati i na tijek tjelesnoga i psihičkoga oporavka nakon što se bolest već pojavila. Rezultati istraživanja ukazuju na poželjne učinke koje pripisivanje uzroka bolesti kontrolabilnim čimbenicima ima na oporavak (Bennett et al., 2016; Broadbent et al., 2009). Naime, način na koji percipiramo čimbenike rizika kojima smo izloženi jedna je od komponenata koje određuju ponašanja povezana sa zdravljem. Primjerice, pacijenti koji svoju srčanu bolest atribuiraju kontrolabilnim uzrocima (npr. prehrani i tjelesnoj neaktivnosti) vjerojatnije će se uključiti u programe kardiološke rehabilitacije, nego pacijenti koji bolest pripisuju nekontrolabilnim čimbenicima (Blair et al., 2014). Percepcija uzroka bolesti povezana je i s psihološkim posljedicama kod oboljelih. Percipirani uzroci koji su prvenstveno psihološke prirode, poput stresa, brige, negativnoga razmišljanja o životu, obiteljskih problema, emocija i osobnosti, povezani su s višim stupnjem depresivne simptomatologije u kardioloških bolesnika (Grace et al., 2005). Morgan, Villiers-Tuthill, Barker i McGee (2014) naglašavaju da upravo percepcija bolesti ima glavnu ulogu u pojavi depresije i anksioznosti kod srčanih bolesnika, a koje zatim utječu na zdravstvene ishode bolesti. Depresija i anksioznost značajno pogoršavaju prognozu nakon pojave srčane bolesti (Ladwig et al., 2014).

Leventhal i suradnici (Leventhal et al., 1992) predlažu Model samoregulacije, prema kojemu ljudi suočeni s bolešću tumače svoje somatske senzacije i razvijaju vlastitu reprezentaciju bolesti, a s ciljem stvaranja cjelovite slike i pridavanja smisla svojem stanju. Percepcija bolesti, prema ovome modelu, uključuje pet osnovnih komponenata: (1) identitet bolesti (simptomi koje pacijenti pripisuju vlastitoj bolesti), (2) uzroci bolesti (uvjerenja pacijenata o uzročnim čimbenicima njihove bolesti), (3) vremenski tijek (uvjerenja pacijenata o vremenskom tijeku njihove bolesti), (4) mogućnost kontrole (uvjerenja pacijenata o tome koliko dobro mogu sami kontrolirati bolest i koliko se bolest može kontrolirati liječenjem) i (5) posljedice (utjecaj bolesti na život pacijenta).

S ciljem omogućavanja kvantitativne procjene komponenata koje opisuje Leventhalov model, Weinman i suradnici (Weinman et al., 1996) konstruirali su Upitnik percepcije bolesti (Illness Perception Questionnaire, IPQ). Kako bi poboljšali njegova mjerna svojstva, ali i dodatno proširili opseg Upitnika, Moss-Morris i suradnici (2002) doradili su ga, te nastaje Revidirani upitnik percepcije bolesti (Illness Perception Questionnaire Revised, IPQ-R). Ovaj se upitnik

sastoji od tri dijela: prvi dio ispituje identitet bolesti, drugi dio sedam aspekata percepcije bolesti (tijek, cikličnost, osobnu kontrolu, kontrolu tretmana, posljedice, koherentnost bolesti [razumijevanje vlastite bolesti] i emocionalne reakcije pacijenata na bolest), dok treći dio ispituje percepciju uzroka bolesti.

Revidirani upitnik percepcije bolesti korišten je u brojnim istraživanjima funkcioniranja osoba s različitim vrstama oboljenja, kao što su kardiovaskularne bolesti (Hallas et al., 2011; Morgan et al., 2014), šećerna bolest (Kanapathy, 2015), reumatoidni artritis (Ulus et al., 2017), karcinomi (Richardson et al., 2017), psorijaza (O'leary et al., 2004) i još mnoge druge. Rezultati istraživanja ovim upitnikom podržavaju odnose opisane unutar Leventhalovog modela (Abubakari et al., 2012). Oni također govore u prilog postojanju veza između percepcije bolesti i ponašanja vezanih uz bolest te psiholoških posljedica, uključujući načine suočavanja (Tiemensma et al., 2016), uzimanje lijekova (Aflakseir, 2012), raspoloženje (Morgan et al., 2014), zadovoljstvo životom (Ulus et al., 2017), kvalitetu života (Wahl et al., 2014) i slično.

Upitnik percepcije bolesti (IPQ-R) preveden je i validiran u velikom broju zemalja (npr. Grčka: Giannousi et al., 2010; Španjolska: Pacheco-Huergo i sur., 2012; Švedska: Brink et al., 2011; Turska: Keskin Güler et al., 2017;), u kojima pokazuje dobre psihometrijske karakteristike. Iako je Revidirani upitnik percepcije bolesti (Moss-Morris et al., 2002) već korišten u istraživanjima u Hrvatskoj (Pokrajac-Bulian i Ambrosi-Randić, 2018; Pokrajac-Bulian i sar., 2018), psihometrijske karakteristike upitnika do sada nisu provjeravane na hrvatskom uzorku ispitanika. Imajući u vidu nedostatak psihometrijski provjerenih upitnika, kao i veliku važnost točnoga percipiranja uzroka nastanka bolesti, željeli smo provjeriti psihometrijske karakteristike hrvatske verzije *Ljestvice atribucije uzroka bolesti* na dvije skupine oboljelih osoba.

Studija 1

S ciljem preliminarne provjere konstruktne valjanosti Ljestvice atribucija uzroka *bolesti*, u Studiji 1 je na kliničkom uzorku osoba oboljelih od šećerne bolesti tipa 2, napravljena eksploratorna faktorska analiza.

Metoda

Uzorak i postupak

U istraživanju je sudjelovalo 88 sudionika (47% žena), oboljelih od šećerne bolesti tipa 2 (ŠBT2), raspona dobi od 31 do 79 godina ($M = 59.95$, $SD = 9.59$) u ambulantnom liječenju na Zavodu za endokrinologiju, dijabetes i bolesti metabolizma, Klinike za internu medicinu KBC-a Rijeka. Prosječni indeks tjelesne mase (ITM) pacijenata iznosi 31.38 ($SD = 5.57$; uz raspon od 22.77 do 50.30). U uzorku je 6.8% pacijenata čiji je ITM u normalnom rasponu, 44.3% je

preuhranjenih pacijenata, te 48.9% pretilih. Prosječno trajanje šećerne bolesti je 10.67 godina (za 51.9% pacijenata bolest traje do 10 godina, 18.5% do 15 godina, 18.5% do 20 godina, dok 11.1% pacijenata boluje više od 20 godina). Važno je istaknuti da je u Hrvatskoj 6.9% osoba oboljelih od dijabetesa od čega je 49.35% muškaraca i 50.65% žena, što odgovara odnosu muškaraca i žena u našem uzorku.

Istraživanje je provedeno u ambulantnim uvjetima na Klinici za internu medicinu KBC-a Rijeka tijekom redovite kontrole za osobe oboljele od šećerne bolesti. Etičko povjerenstvo KBC-a Rijeka odobrilo je provođenje istraživanja. Pacijenti su tijekom kontrolnoga pregleda dobili objašnjenje i uputu u vezi mogućnosti sudjelovanja u istraživanju. Nakon potpisivanja informiranoga pristanka za sudjelovanje, ispunili su set od nekoliko upitnika te su naveli osnovne demografske podatke (spol, dob, obrazovanje i bračni status). Podaci o težini i visini pacijenata preuzeti su iz medicinske dokumentacije.

Instrumenti

Revidirani upitnik percepcije bolesti (*Illness Perception Questionnaire Revised, IPQ-R; Moss-Morris et al., 2002*). Ovaj upitnik se sastoji iz tri dijela, a ispituje različite aspekte percepcije bolesti. Prvi dio ispituje identitet bolesti, a sastoji se od 14 uobičajenih simptoma bolesti. Drugi dio Upitnika ispituje sedam različitih percipiranih aspekata bolesti. Treći dio Upitnika odnosi se na 18 mogućih uzroka bolesti za koje sudionici, na istoj skali Likertova tipa, odabirom broja označavaju stupanj slaganja. Ovaj se rad usmjerava upravo na uzroke bolesti pa ćemo u daljnjem tekstu opisati što mjeri ovaj dio Upitnika.

Čestice atribucije uzroka bolesti originalno se grupiraju u četiri faktora: psihološke atribucije, rizični čimbenici, imunitet te slučaj ili sreća (Moss-Morris et al., 2002). Kako navode autori, (1) faktor *Psihološke atribucije* obuhvaća šest mogućih uzroka nastanka bolesti: stres ili brige, negativno razmišljanje o životu, obiteljske probleme ili brige, previše posla, emocionalno stanje, kao što je potištenost ili tjeskoba i osobnost ($\alpha = .86$); (2) faktor *Rizični čimbenici* uključuje sedam mogućih uzroka bolesti: nasljeđe, navike hranjenja, neprimjerenu medicinsku skrb, moje ponašanje, starenje, alkohol i pušenje cigareta ($\alpha = .77$); (3) treći faktor *Imunitet* ($\alpha = .67$), čine tri moguća uzroka bolesti: bakterija ili virus, zagađenje okoliša i smetnje imunološkog sustava, (4) posljednji, četvrti faktor *Slučaj ili sreća* ($\alpha = .23$) čine samo dva uzroka bolesti: nesreće ili ozljede i slučaj ili loša sreća (Moss-Morris et al., 2002).

Rezultati

Provedena je eksploratorna faktorska analiza i izračunat koeficijent pouzdanosti tipa unutarnje konzistencije Cronbachov alfa. Svi rezultati obrađeni su u računalnom programu SPSS v25 (IBM SPSS v25, 2017).

Indeks pogodnosti matrice korelacija za faktorsku analizu (KMO) iznosi .64, dok je Bartletov test sfericiteta značajan ($\chi^2 = 478.45$, $p < .01$). Budući da je vrijednost KMO indeksa na donjoj granici prihvatljivosti (Pett et al., 2003), provjerene su i vrijednosti pojedinačnih indeksa prihvatljivosti za svaku česticu (engl. *Measure of sampling adequacy* - MSA). Vrijednosti MSA indeksa iznose od .48 do .76, s time da dva pitanja imaju vrijednosti indeksa ispod .50. Determinanta matrice iznosi .003, uz prosječnu korelaciju među česticama od .14, što nam dozvoljava provedbu eksploratorne faktorske analize.

Svih 18 čestica skale podvrgnuto je analizi zajedničkih osi uz kosokutnu (Direct Oblimin) rotaciju. Prema Kaiser-Guttmanovom kriteriju izdvaja se 6 faktora s vrijednostima karakterističnih korijena većim od 1. Hornova paralelna analiza (uz ekstrakciju faktora metodom zajedničkih osi te gornji 95. centil distribucije kao kriterij za zadržavanje faktora) također izdvaja 6 faktora (Hayton et al., 2004; Horn, 1965). Obzirom da se struktura sa šest faktora nije pokazala interpretabilnom (i nakon rotacije faktorskih osi dva su faktora definirana samo sa dvije čestice, dok više čestica ima zasićenje na više od jednog faktora), na temelju Scree plot testa, koji izdvaja 3 faktora, odlučeno je provesti analizu na tri faktora. Tri su faktora zajedno objasnila 36.16% zajedničke varijance čestica.

Dobivena faktorska zasićenja, uz pripadajuće komunalitete i vrijednosti karakterističnih korijena prikazana su u Tablici 1.

Tablica 1

Rezultati eksploratorne faktorske analize metodom zajedničkih osi uz kosokutnu (Oblimin) rotaciju za Ljestvicu atribucija uzroka bolesti (N=88)

	Faktor			
	1	2	3	h^2
C14. Alkohol	.74	-.34	-.03	.59
C15. Pušenje cigareta	.62	-.19	-.02	.39
C16. Nesreće ili ozljede	.60	-.01	-.20	.47
C13. Starenje	.55	.10	.27	.33
C17. Moja osobnost	.46	.13	-.24	.36
C8. Moje ponašanje	.35	.14	-.05	.17
C18. Smetnje imunološkog sustava	.34	.18	-.31	.32
C4. Navike hranjenja	.29	.16	.05	.12
C10. Brige ili obiteljski problemi	-.01	.72	-.18	.53
C12. Moje emocionalno stanje, primjerice osjećaj potištenosti, usamljenosti, tjeskobe, praznine	.27	.71	.08	.64
C9. Moj mentalni stav, primjerice negativno razmišljanje o životu	.35	.61	-.03	.58
C11. Previše posla	-.06	.57	.02	.32
C1. Stres ili briga	-.12	.43	.10	.21
C6. Neprimjerena medicinska skrb u prošlosti	-.11	.21	-.82	.65
C3. Bakterija ili virus	.04	-.06	-.45	.22
C7. Zagađenje okoliša	.22	-.13	-.36	.23
C5. Slučaj ili loša sreća	.30	.12	-.35	.30
C2. Nasljeđe – bolest je prisutna u mojoj obitelji	.04	.06	.28	.08
Vrijednost karakterističnog korijena	2.93	2.36	1.86	

Napomena. h^2 – vrednost komunaliteta čestice.

Kako je vidljivo iz Tablice 1, nekoliko čestica ima zasićenje na više faktora te remeti jednostavnu strukturu. Isto tako, neke čestice nemaju dovoljno visoko zasićenje ($> .30$) niti na jednom faktoru. Analizom sadržaja pojedinih faktora, može se uočiti da prvi faktor obuhvaća čestice koje se odnose na osobu i neke njezine navike i ponašanja, u drugi faktor grupirale su se čestice koje se prvenstveno odnose na određene psihološke atribucije, dok su u trećem faktoru čestice koje opisuju određene nekontrolabilne čimbenike, poput bakterija, zagađenja ili loše sreće. Pouzdanosti tipa unutarnje konzistencije Cronbachov alfa za ovako definirane faktore nešto su niže i iznose .75 (za faktor 1), .68 (za faktor 2) i .61 (za faktor 3).

Dobivena tro-faktorska struktura značajno se razlikuje od one koju predlažu autori (Moss-Morris et al., 2002), prema kojima se atribucije uzroka

bolesti dijele u 4 skupine: psihološke atribucije, rizični čimbenici, imunitet i slučaj/sreća.

Uvidom u sadržaj čestica koje čine pojedine faktore, kao i u korelacije čestica s ukupnim rezultatom te vrijednosti koeficijenata unutarne konzistencije, nameće se potreba za dodatnim analizama i provjerom konstruktne valjanosti Ljestvice atribucija uzroka bolesti. Stoga je upitnik primijenjen na novom kliničkom uzorku te je konfirmatornom faktorskom analizom testirano nekoliko alternativnih modela, što je prikazano u Studiji 2.

Studija 2

Na temelju dobivenih rezultata, kao i teorijski očekivane raspodjele čestica u određene faktore, u Studiji 2 na novom je uzorku osoba oboljelih od kardiovaskularnih bolesti (KVB) struktura provjerena konfirmatornom faktorskom analizom. U svrhu provjere kriterijske valjanosti skale, rezultati su zatim korelirani s rezultatima na mjerama depresivnosti i anksioznosti iz Bolničkoga upitnika anksioznosti i depresivnosti (HADS; Zigmond & Snaith, 1983).

Metoda

Uzorak i postupak

U ovom dijelu istraživanja sudjelovalo je ukupno 177 sudionika (29% žena), oboljelih od kardiovaskularnih bolesti (KVB), raspona dobi od 32 do 89 godina ($M = 63.40$, $SD = 11.78$). Ovaj uzorak dobro predstavlja distribuciju ove bolesti u populaciji. Naime, prema podacima Hrvatskog zavoda za javno zdravstvo (HZJZ, 2013) udio hospitalizacija zbog kardiovaskularnih bolesti za osobe mlađe od 65 godina, za muškarce iznosi 45.2%, dok za žene iznosi 28.6%.

Sudionici su bili pacijenti hospitalizirani u KBC-u Rijeka, Sušak, na Zavodu za kardiologiju i u Thalassoterapiji Opatija. Kriteriji prema kojima su pacijenti uključeni u istraživanje su preživljeni infarkt miokarda, dijagnoza kroničnoga srčanoga zatajenja, stenoza aorte ili ishemijska bolest srca. Pacijenti su većim dijelom umirovljenici, njih 62.10% te u braku, njih 73.50%. Prosječni ITM iznosi 27.93 ($SD = 4.32$ uz raspon od 19.49 do 42.97). U uzorku je 43.6% preuhranjenih pacijenata i 29.4% pretilih. Nema značajne razlike između muškaraca i žena u ITM-u, no razlika postoji u odnosu na dob. Žene su u uzorku nešto starije ($M = 66.81$; $SD = 11.38$), od muškaraca ($M = 62.16$; $SD = 11.87$; $t = 2.52$, $p < .05$).

Podaci su u ovom istraživanju prikupljeni tijekom hospitalizacije pacijenata na Zavodu za kardiologiju, Klinike za internu medicinu u KBC-a (Lokalitet Sušak) i Klinike za liječenje, rehabilitaciju i prevenciju bolesti srca i krvnih žila pri Thalassoterapiji Opatija. Sudjelovanje pacijenata u istraživanju bilo je do-

brovoljno, a svaki je sudionik potpisao informirani pristanak za sudjelovanjem. Sudionicima je objašnjena svrha istraživanja te je naglašeno da je osnovni cilj istraživanja razumijevanje kognitivnih reprezentacija i emocionalnih odgovora na bolest. Od kontaktiranih pacijenata samo je njih osam (8) odbilo sudjelovati u istraživanju zbog visoke životne dobi te vidnih i/ili slušnih problema. Pacijenti su ispunili set upitnika, a medicinsko osoblje pomoglo je u prikupljanju podataka o težini i visini pacijenata kako bi se izračunao ITM.

Instrumenti

Revidirani upitnik percepcije bolesti (Illness Perception Questionnaire Revised, IPQ-R; Moss-Morris et al., 2002). U istraživanju je korišten Revidirani upitnik percepcije bolesti (*Illness Perception Questionnaire Revised, IPQ-R; Moss-Morris et al., 2002*) koji je prethodno opisan u Studiji 1.

Bolnički upitnik anksioznosti i depresivnosti (Hospital Anxiety and Depression Scale, HADS; Zigmond & Snaith, 1983). Anksioznost i depresivnost sudionika ispitane su upitnikom koji se vrlo često koristi u hospitalnim uvjetima, a to je Bolnički upitnik anksioznosti i depresivnosti (*Hospital Anxiety and Depression Scale, HADS; Zigmond & Snaith, 1983*). Sastoji se od 14 čestica (7 za anksioznost i 7 za depresivnost u posljednja dva tjedna). Rezultati na ovom upitniku predstavljaju trijažnu mjeru, ali se dobiveni rezultati koriste u procjeni težine simptoma anksioznosti i depresivnosti kod različitih somatskih bolesti. Pacijenti odgovaraju na pitanja na četvero-stupanjskoj skali Likertova tipa. Maksimalni rezultat na svakoj od dvije skale iznosi 21, na način da se rezultat između 8 i 10 smatra mogućim stanjem anksioznosti ili depresivnosti, a rezultat od 11 ili više bodova ukazuje na vjerojatnost postojanja smetnji s raspoloženjem ili tjeskobom. Korelacija između ove dvije skale iznosi .67, a njihova je pouzdanost zadovoljavajuća (HADS-A $\alpha = .81$; HADS-D $\alpha = .75$).

Rezultati

Konstruktna valjanost

Konfirmatorna faktorska analiza provedena je u statističkom programu EQS 6.4 (Bentler, 2006), dok su ostale analize provedene u programu SPSS v25. Kako bismo provjerili strukturu *Ljestvice atribucija uzroka bolesti* testirali smo dva modela: originalni model s četiri povezana faktora i model s tri povezana faktora (predložen na temelju eksploratorne faktorske analize iz Studije 1 i analize sadržaja čestica).

Model s četiri povezana faktora. Prema originalnoj strukturi (Moss-Morris et al., 2002), *Ljestvica atribucija uzroka bolesti* sadrži 4 faktora (psihološke atribucije, rizični čimbenici, imunitet i slučaj/sreća), koji su međusobno umjereno povezani. Dok su faktori *Psihološke atribucije* i *Rizični čimbenici*

definirani s dovoljnim broj čestica (6, odnosno 7), faktori *Imunitet* i *Slučaj/sreća* definirani su sa samo 3, odnosno 2 čestice. Te dvije podljestvice imaju i značajno snižen koeficijent pouzdanosti tipa unutarnje konzistencije (.67 za faktor *Imunitet* i .23 za faktor *Slučaj/sreća*) (Moss-Moriss et al., 2002). Budući da autori navode umjerene pozitivne korelacije između faktora (od .28 do .64, osim s faktorom *Slučaj/sreća* koji je vrlo nisko ili nikako povezan s preostala 3 faktora), konfirmatornom analizom provjeren je model s 4 povezana faktora, uz korištenje robusnog algoritma maksimalne vjerojatnosti (engl. *Maximum likelihood estimation method* - MLR). Ovaj je algoritam korišten zbog značajnog Mardia testa, odnosno odstupanja od multivarijatne normalnosti (von Eye & Bogat, 2004). Dobiveni indeksi pristajanja prikazani su u Tablici 2., usporedno s indeksima pristajanja za preostala dva testirana modela. Kako je vidljivo iz tablice, model s 4 povezana faktora ima najlošije indekse pristajanja (npr. CFI = 0.76, RMSEA = 0.07, GFI = 0.86, AGFI = 0.81) (Kline, 2011) te model nije potvrđen.

Model s tri povezana faktora. Budući da eksploratorna faktorska analiza sugerira postojanje 3 faktora, koje je moguće izdvojiti i na temelju analize sadržaja čestica, konfirmatornom analizom testirali smo model s tri povezana faktora. Tri predložena faktora obuhvaćaju psihološke čimbenike (npr. *Moje emocionalno stanje, primjerice osjećaj potištenosti, usamljenosti, tjeskobe, praznine; ili Brige ili obiteljski problemi*), nekontrolabilne čimbenike (npr. *Nesreće ili ozljede; ili Smetnje imunološkog sustava*) i opće čimbenike rizika (npr. *Navike hranjenja; ili Moje ponašanje*). Konfirmatornom faktorskom analizom, uz korištenje algoritma maksimalne vjerojatnosti, provjerena je predložena trofaktorska struktura. Indeksi pristajanja, prikazani u Tablici 2, iako bolji nego kod modela s četiri povezana faktora, i dalje ne dostižu kritične vrijednosti (Hu & Bentler, 1999). Uvidom u faktorska zasićenja može se uočiti kako čestice 2 (*Nasljeđe – bolest je prisutna u mojoj obitelji*), 5 (*Slučaj ili loša sreća*) i 15 (*Pušenje cigareta*) imaju niska zasićenja na pripadajuće faktore (< .23). Stoga su te tri čestice izbačene te je testiran novi model, koji uključuje 15 čestica podijeljenih u tri povezana faktora. Indeksi pristajanja za treći model (15 čestica) također su prikazani u Tablici 2.

Tablica 2
Usporedba indeksa pristajanja za 3 testirana modela

Model	χ^2	df	p	CFI	RMSEA	GFI	AGFI	SRMR
1	214.24	113	<.01	0.76	0.07	0.86	0.81	0.08
2	234.05	132	<.01	0.77	0.06	0.86	0.82	0.08
3	160.13	87	<.01	0.82	0.07	0.88	0.83	0.07

Napomena. Model 1 = četiri povezana faktora; Model 2 = tri povezana faktora (18 čestica); Model 3 = tri povezana faktora (15 čestica).

Kako je vidljivo iz Tablice 2, model s tri povezana faktora i 15 čestica ima najbolje indekse pristajanja u odnosu na preostala dva testirana modela, iako još uvijek ispod postavljenih kritičnih vrijednosti (Hu & Bentler, 1999).

Standardizirana faktorska zasićenja konačne verzije trofaktorskog modela (15 čestica) prikazana su u Tablici 3.

Tablica 3

Rezultati konfirmatorne faktorske analize Skale atribucija uzroka bolesti (N=177)

Čestice	Standardizirana faktorska zasićenja
Faktor 1 (psihološki čimbenici)	
C12. Moje emocionalno stanje, primjerice osjećaj potištenosti, usamljenosti, tjeskobe, praznine	.72
C10. Brige ili obiteljski problemi	.64
C9. Moj mentalni stav, primjerice negativno razmišljanje o životu	.58
C17. Moja osobnost	.58
C1. Stres ili briga	.48
C11. Previše posla	.44
Faktor 2 (nekontrolabilni čimbenici)	
C16. Nesreće ili ozljede	.56
C18. Smetnje imunološkog sustava	.56
C7. Zagađenje okoliša	.55
C3. Bakterija ili virus	.47
C6. Neprimjerena medicinska skrb u prošlosti	.52
Faktor 3 (opći čimbenici rizika)	
C8. Moje ponašanje	.53
C4. Navike hranjenja	.52
C13. Starenje	.44
C14. Alkohol	.39

Iako se u literaturi nasljeđe navodi kao česta atribucija uzorka bolesti (Webster & Heeley, 2010), na našem uzorku osoba oboljelih od KVB-a, nasljeđe nije pokazalo visoko zasićenje na odgovarajući faktor. Faktori su u značajnim i visokim pozitivnim korelacijama koje iznose $r_{12} = .62$, $r_{23} = .69$ i $r_{13} = .70$.

Deskriptivni pokazatelji dobivenih podljestvica

Na temelju rezultata konfirmatorne faktorske analize formirane su 3 podljestvice *Ljestvice atribucije uzroka bolesti*: Psihološki čimbenici, Nekontro-

labilni čimbenici i Opći čimbenici rizika. Deskriptivni podaci i pouzdanost tipa unutarnje konzistencije za sve podljestvice prikazani su u Tablici 4.

Tablica 4
Deskriptivni podaci za pojedine podljestvice Ljestvice atribucija uzroka bolesti

	Teorijski raspon	Raspon	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>Sk</i>	<i>Ku</i>	<i>K-S</i>	r_{ij}	α
Psihološki čimbenici	1 - 5	1-4.83	2.67	0.86	-0.08	-0.36	1.07	.32	.74
Nekontrolabilni čimbenici	1 - 5	1-4	1.90	0.72	0.53	-0.36	1.37*	.28	.66
Opći čimbenici rizika	1 - 5	1-4.25	2.48	0.81	0.06	-0.60	1.20	.22	.53

Napomene. *M* - aritmetička sredina; *SD* - standardna devijacija; *Sk* - asimetričnost distribucije; *Ku* - spljoštenost distribucije; *K-S* - Kolmogorov-Smirnovljev test normaliteta distribucije *Z*; r_{ij} - prosječna korelacija među česticama; α - Cronbachov alfa koeficijent pouzdanosti.

* $p < .05$.

Dobivene pouzdanosti tipa unutarnje konzistencije niže su za podljestvice *Psihološki čimbenici* i *Nekontrolabilni čimbenici*, dok je Cronbachov alfa za podljestvicu *Opći čimbenici rizika* jako nizak i ispod prihvatljive granice (Nunnally & Bernstein, 1994). Provjera normaliteta distribucije pokazuje kako distribucija značajno odstupa od normalne samo za podljestvicu *Nekontrolabilni čimbenici*. Dobiveni indeksi simetričnosti i spljoštenosti krivulja nalaze se unutar granica prihvatljivih vrijednosti (Tabachnick & Fidell, 2007).

Provjera konvergentne valjanosti Ljestvice atribucija uzroka bolesti

Kako bi se provjerila konvergentna valjanost Ljestvice atribucija uzroka bolesti izračunati su koeficijenti korelacije s rezultatima na Bolničkom upitniku anksioznosti i depresivnosti, budući da se upravo te mjere koriste za procjenu težine simptoma anksioznosti i depresivnosti kod različitih somatskih bolesti. Dobiveni koeficijenti korelacije prikazani su u Tablici 5.

Tablica 5
Koeficijenti korelacije između tri podljestvice Ljestvice atribucija uzroka bolesti i anksioznosti i depresivnosti

	Anksioznost	Depresivnost
Psihološki čimbenici	.50**	.41**
Nekontrolabilni čimbenici	.31**	.26**
Opći čimbenici rizika	.31**	.30**

Napomena. ** $p < .01$.

Prema očekivanjima, sve dobivene korelacije su značajne i umjereno visoke, što govori u prilog dobre konvergentne valjanosti *Ljestvice atribucija uzroka bolesti*.

Rasprava

Cilj je ovoga istraživanja bio provjeriti osnovne psihometrijske karakteristike, prvenstveno konstruktnu i kriterijsku valjanost, *Ljestvice atribucije uzroka bolesti* iz Revidiranoga upitnika percepcije bolesti (IPQ-R) u kontekstu kardiovaskularnih bolesti.

Rezultati konfirmatorne faktorske analize pokazali su postojanje tri percipirana uzroka nastanka bolesti: psihološke čimbenike, nekontrolabilne čimbenike i opće čimbenike rizika koji primjereno objašnjavaju atribucije naših pacijenata oboljelih od kardiovaskularnih bolesti. U usporedbi s originalnom strukturom koju predlažu Moss-Morris i suradnici (2002), ova se struktura pokazala prihvatljivijom zbog boljih indeksa pristajanja u odnosu na model s četiri faktora. Originalni faktori *Imunitet* i *Slučaj/Sreća* definirani su malim brojem čestica, a njihova je pouzdanost vrlo niska.

Pouzdanosti podljestvica percepcije uzroka bolesti kreću se od .53 do .74 što možemo smatrati prihvatljivim iako nižim pouzdanostima. Navedeni su koeficijenti pouzdanosti usporedivi s onima koje se dobivaju u drugim istraživanjima na uzorcima oboljelih od šećerne bolesti (.61 do .75; Abukabari et al., 2012) i sa sumnjom na rak grlića maternice (kompozitni rezultat .70; Hagger & Orbell, 2005). Izrazito nisku pouzdanost ima podljestvica Opći čimbenici rizika, što znači da treba biti oprezan prilikom donošenja zaključka na temelju rezultata dobivenih tom podljestvicom.

Pacijenti oboljeli od kardiovaskularnih bolesti u našem uzorku, u većoj se mjeri slažu da su uzroci njihovih zdravstvenih problema vezani za psihološke čimbenike, odnosno osobne i obiteljske probleme, preveliku količinu posla, vlastitu osobnost, te emocionalna stanja. Nadalje, iako u manjoj mjeri, vjeruju da su uzroci njihovih zdravstvenih problema u općim čimbenicima rizika kao što su loše navike hranjenja, konzumacija alkohola ili starenje, dok u manjoj mjeri svoju bolest pripisuju eksternalnim, nekontrolabilnim čimbenicima kao što su nesreće, zagađenje okoliša ili smetnje imunološkoga sustava. Atribucija uzroka bolesti izuzetno je važna jer je povezana s oblicima liječenja koje pacijenti odabiru te s ponašanjima i aktivnostima koje poduzimaju kako bi kontrolirali svoje simptome (Petrie & Weinman, 2006). Ukoliko osoba vjeruje da je primjerice stres uvjetovao bolest može se usmjeriti na traženje drugoga posla ili može kroz bihevioralno-kognitivne intervencije usvojiti efikasnije strategije suočavanja sa stresom.

Vrlo je velika važnost točnog percipiranja uzroka razvoja bolesti. Iako KVB možemo u određenoj mjeri prevenirati, to možemo učiniti samo ako ljudi imaju točnu percepciju čimbenika rizika kojima su izloženi (Webster & Heeley,

2010). Primjerice, uzroci bolesti koji se pripisuju internalnim i kontrolabilnim čimbenicima povezani su s bržim povratkom na posao nakon infarkta miokarda (Bar-On, 1987), dok atribucije uzroka u smislu sreće i slučaja predviđaju lošiju prognozu i manju funkcionalnost čak 12 godina nakon infarkta miokarda (Bar-On et al., 1994). Oporavak nakon infarkta miokarda imaće pozitivan tijek poticanjem atribucija uzroka bolesti koje uključuju kontrolabilne čimbenike što postaje ključna komponenta u kognitivno-bihevioralnih intervencija (Broadbent et al., 2009). French i suradnici (2006) u svom istraživanju sugeriraju da ukoliko se pacijente tijekom hospitalizacije uspije uvjeriti da imaju određenu kontrolu nad tijekom svoje srčane bolesti, više će se angažirati tijekom rehabilitacije. Kvalitativno istraživanje Coopera i suradnika pokazuje da pacijenti mogu smatrati kardiološku rehabilitaciju nepotrebnom ili neprikladnom (Cooper et al., 2005).

Rezultati dobiveni ovim istraživanjem pokazuju veću povezanost percepcije psiholoških čimbenika kao uzroka bolesti s depresivnim i anksioznim simptomima. Pitanje je je li ovakav način razmišljanja i vjerovanja povećao psihološke smetnje ili su pacijenti oboljeli od KVB-a s anksiozno-depresivnim smetnjama skloniji takvom načinu interpretacije ne samo svojega zdravstvenog stanja nego i ostalih životnih okolnosti općenito. Odnos između depresivnosti i anksioznosti te percepcije uzroka bolesti, reflektira tipično vjerovanje depresivnih i anksioznih pojedinaca. Osoba s depresivnim i/ili anksioznim smetnjama razvija negativna vjerovanja prema sebi, drugima i svijetu općenito, percipirajući ga opasnim mjestom. Navedene kognitivne distorzije reflektiraju smanjenje osobne vrijednosti koju takvi pacijenti često osjećaju prema sebi, a u kontekstu kardioloških bolesti to može značiti da osoba zapravo vjeruje da je njezino stanje nepromjenljivo što pojačava osjećaj beznadnosti i anksioznosti (Pokrajac-Bulian i Ambrosi-Randić, 2018). U istraživanju kojega provode Hill i suradnici (2007) percepcija psiholoških uzroka nastanka bolesti kod pacijenata s osteoartritisom koji predstavlja kroničnu, progresivnu degenerativnu bolest zglobova, pokazala se također povezanom s depresivnošću. Autori naglašavaju da osobe koje percipiraju svoju bolest uzrokovanu čimbenicima kao što je osobnost i emocionalno stanje iznose i više psiholoških problema. Iako se radi o posve drugoj vrsti zdravstvenih problema, ali se također radi o kroničnoj bolesti, rezultati ovoga istraživanja idu u istom smjeru.

Iako je istraživanje provedeno na manjim uzorcima pacijenata oboljelih od ozbiljnih kardiovaskularnih bolesti te šećerne bolesti, moramo naglasiti da dobro predstavljaju distribuciju ovih bolesti u populaciji (Poljičanin i sur., 2015). Uzorci imaju međusobnih sličnosti jer veći dio pacijenata u oba uzorka čine preuhranjene i pretile osobe tako da je, iako su dobni rasponi veliki, prosječna dob u oba uzorka oko 60 godina. Ova obilježja daju bolju mogućnost generalizacije dobivenih rezultata jer uzorci iako manji, nedvojbeno dobro predstavljaju oboljele osobe u Hrvatskoj. Isto su tako, ovi pacijenti na neki način slični iz razloga što boluju od kroničnih bolesti što je svakako doprinijelo dobivenim rezultatima. Neki rizični čimbenici za razvoj šećerne bolesti su

primjerice, pretilost, tjelesna neaktivnost, visoki krvni tlak, povišene vrijednosti triglicerida i snižene vrijednosti HDL kolesterola. Bolest može dovesti i do komplikacija na drugim organima te može uzrokovati srčani ili moždani udar ili zatajenje bubrega. Drugim riječima, ove dvije skupine ispitanika zapravo dijele neke čimbenike rizika, kao i posljedice te su njihove bolesti kroničnoga tijeka (HZJZ, 2013).

Ljestvica atribucije uzroka bolesti je dobra i pouzdana mjera percepcije atribucija uzorka bolesti, međutim umjesto originalne strukture koja je razlikovala četiri faktora, predlažemo novu podjelu čestica u tri podljestvice koje izdvajaju moguće uzroke bolesti, a to su psihološki čimbenici, nekontrolabilni čimbenici te opći čimbenici rizika. U kliničkom radu ova Ljestvica može se koristiti u procjeni oboljelih od kroničnih bolesti, ali i u njihovom praćenju, tijekom i nakon tretmana. Kako su podljestvice imale značajne korelacije s mjerama anksioznosti i depresivnosti, posebno podljestvica Psiholoških čimbenika (npr. obiteljske brige, negativno razmišljanje o životu ili stres), možemo zaključiti da će psihološke intervencije, usmjerene na bolje prepoznavanje čimbenika koje osoba može kontrolirati u vezi svoje bolesti, dovesti i do redukcije anksioznih i depresivnih simptoma u oboljelih od KVB i ŠBT2.

Moguće intervencije usmjerene na poboljšanje percepcije bolesti, atribucije uzroka bolesti te posljedično poboljšanje kvalitete života pacijenata s kroničnim bolestima poput KVB i ŠBT2, mogle bi se usmjeriti na psioedukaciju pacijenata o njihovoj bolesti i detaljnije informiranje o mogućnostima liječenja. Zdravstveni i klinički psiholozi mogu pomoći oboljelima kroz psihološko savjetovanje, posebno kognitivno-bihevioralne intervencije kako bi se smanjila negativna vjerovanja o bolesti i njihovim posljedicama. Pravilna atribucija uzroka bolesti omogućila bi uravnoteženije gledanje na ove kronične bolesti te preuzimanja primjerene odgovornosti za vlastito zdravlje. Na taj način pacijenti nisu pasivni u suočavanju s bolešću već se aktivno uključuju u poboljšanje vlastitog tjelesnog i psihološkog zdravlja. Važan je element tretmana rad na vjerovanjima da bolest ima teške posljedice što izaziva i negativne emocionalne reakcije vidljive kroz anksiozna i depresivna stanja. Istraživanja pokazuju da su kognitivno-bihevioralna terapija, edukacija i savjetovanje doista učinkovite u promjeni percepcije bolesti (Goulding et al., 2010), redukciji anksioznosti i depresivnosti koje se javljaju i sekundarno kroničnim bolestima, a promjene u percepciji bolesti povezane su s primjerenim zdravstvenim ponašanjem, poput redovitog uzimanja lijekova i korištenja zdravstvenih usluga i zaštite (Schoormans et al., 2014).

Ovo istraživanje ima nekoliko ograničenja. Jedno je svakako i nedostatak informacija o nekim osobinama ličnosti pacijenata koje su povezane s percepcijom uzroka bolesti kao što su primjerice (ne)savjesnost, pesimizam, ugodnost, negativni afekt ili socijalna inhibicija koji karakteriziraju osobe s kroničnim bolestima, posebno s KVB, koje bi mogle imati efekte na dobivene rezultate. Također, istraživanje je provedeno na relativno manjim uzorcima, usprkos tome što u proporciji dobro predstavljaju raširenost ovih kroničnih

bolesti u populaciji. Isto tako, ograničenje je i nedostatak detaljnih informacija o prirodi KVB kod ispitanih pacijenata. Iako se načelno radi o velikim kardiovaskularnim događajima kao što su preživljeni infarkt miokarda, dijagnoza kroničnoga srčanoga zatajenja, stenoza aorte ili ishemijska bolest srca, analize nisu rađene po pojedinim skupinama pacijenata. Buduća bi istraživanja trebala ići u smjeru prevladavanja ovih nedostataka, na većim uzorcima kronično oboljelih te uz mogućnost praćenja prije i nakon uključivanja u neki oblik psihološkog tretmana ili savjetovanja.

Literatura

- Abukabari, A-R., Jones, M. C., Lauder, W., Kirk, A., Devendra, D., & Anderson, J. (2012). Psychometric properties of the Revised Illness Perception Questionnaire: Factor structure and reliability among African-origin populations with type 2 diabetes. *International Journal of Nursing Studies*, 49, 672–681. <https://doi.org/10.1016/j.ijnurstu.2011.11.008>
- Aflakseir, A. (2012). Role of illness and medication perceptions on adherence to medication in a group of Iranian patients with type 2 diabetes. *Journal of Diabetes*, 4, 243–247. <https://doi.org/10.1111/j.1753-0407.2012.00183.x>
- Bar-On, D. (1987). Causal attributions and the rehabilitation of myocardial infarction victims. *Journal of Social and Clinical Psychology*, 5, 114–122. <https://doi.org/10.1521/jscp.1987.5.1.114>
- Bar-On, D., Gilutz, H., Maymon, T., Zilberman, E., & Cristal N. (1994). Long-term prognosis of low-risk, post-MI patients: The importance of subjective perception of disease. *European Heart Journal*, 15, 1611–1615. <https://doi.org/10.1093/oxfordjournals.eurheartj.a060442>
- Beck, J. S. (2011). *Kognitivna terapija*. Naklada Slap.
- Bennett, K. K., Clark, J. M. R., Harry, K. M., & Howarter, A. D. (2016). Causal attributions following a cardiac event: Short- and long-term differences in health outcomes. *Health Psychology Open*. <https://doi.org/10.1177/205510291663266>.
- Bentler, P.M. (2006). *EQS 6 Structural Equations Program Manual*. Multivariate Software, Inc.
- Blair, J., Angus, N. J., Lauder, W. J., Atherton, I., Evans, J., & Leslie, S. J. (2014). The influence of non-modifiable illness perceptions on attendance at cardiac rehabilitation. *European Journal of Cardiovascular Nursing*, 13, 55–62. <https://doi.org/10.1177/1474515113477272>
- Brink, E., Alsen, P., & Cliffordson, C. (2011). Validation of the Revised Illness Perception Questionnaire (IPQ-R) in a sample of persons recovering from myocardial infarction – the Swedish version. *Scandinavian Journal of Psychology*, 52, 573–579 <https://doi.org/10.1111/j.1467-9450.2011.00901.x>

- Broadbent, E., Ellis, C. J., Thomas, J., Gamble, G., & Petrie, K. J. (2009). Further development of an illness perception intervention for myocardial infarction patients: A randomized controlled trial. *Journal of Psychosomatic Research*, *67*, 17–23. <https://doi.org/10.1016/j.jpsychores.2008.12.001>
- Cooper, A. F., Jackson, G., Weinman, J., & Horne, R. (2005). A qualitative study investigating patients' beliefs about cardiac rehabilitation. *Clinical Rehabilitation*, *19*, 87–96. <https://doi.org/10.1191/0269215505cr818oa>
- French, D. P., Cooper, A., & Weinman, J. (2006). Illness perceptions predict attendance at cardiac rehabilitation following acute myocardial infarction: A systematic review with meta-analysis. *Journal of Psychosomatic Research*, *61*, 757–767. <https://doi.org/10.1016/j.jpsychores.2006.07.029>
- Giannousi, Z., Manaras, I., Georgoulas, V., & Samonis, G. (2010). Illness perceptions in Greek patients with cancer: a validation of the Revised-Illness Perception Questionnaire. *Psycho-Oncology*, *19*, 85–92. <https://doi.org/https://doi.org/10.1002/pon.1538>
- Goulding, L., Furze, G., & Birks, Y. (2010). Randomized controlled trials of interventions to change maladaptive illness beliefs in people with coronary heart disease: Systematic review. *Journal of Advanced Nursing*, *66*, 946–961. <https://doi.org/10.1111/j.1365-2648.2010.05306.x>
- Grace, S. L., Krepostman, S., Brooks, D., Arthur, H., Scholey, P., Suskin, N., Jaglal, S., Abramson, B., & Stewart, D. E. (2005). Illness perceptions among cardiac patients: Relation to depressive symptomatology and sex. *Journal of Psychosomatic Research*, *59*, 153–160. <https://doi.org/10.1016/j.jpsychores.2005.05.005>
- Hagger, M. S., & Orbell, S. (2005). A confirmatory factor analysis of the Revised Illness Perception Questionnaire (IPQ-R) in a cervical screening context. *Psychology and Health*, *20*, 161–173. <https://doi.org/10.1080/0887044042000334724>
- Hallas, C. N., Wray, J., Andreou, P., & Banner, N. R. (2011). Depression and perceptions about heart failure predict quality of life in patients with advanced heart failure. *Heart & Lung*, *40*, 111–121. <https://doi.org/10.1016/j.hrtlng.2009.12.008>
- Hayton, J. C., Allen, D. G., & Scarpello, V. (2004). Factor Retention Decisions in Exploratory Factor Analysis: A Tutorial on Parallel Analysis. *Organizational Research Methods*, *7*(2), 191–205. <https://doi.org/10.1177/1094428104263675>
- Hill, S., Dziedzic, K., Thomas, E., Baker, S. R., & Croft, P. (2007). The illness perceptions associated with health and behavioural outcomes in people with musculoskeletal hand problems: Findings from the North Staffordshire Osteoarthritis Project (NorStOP). *Rheumatology*, *46*, 944–951. <https://doi.org/10.1093/rheumatology/kem015>
- Horn, J. L. (1965). A rationale and test for the number of factors in factor analysis. *Psychometrika*, *32*, 179–185. <https://doi.org/10.1007/bf02289447>

- Hrvatski zavod za javno zdravstvo, Ministarstvo zdravlja Republike Hrvatske (2013). *Kardiovaskularne bolesti u Republici Hrvatskoj*. https://www.hzjz.hr/wp-content/uploads/2018/02/KVBbilten_2011-10-5-2013-3.pdf
- Hu, L., & Bentler, P.M. (1999). Cutoff criteria for fit indexes in covariance structure analysis: Conventional criteria versus new alternatives. *Structural Equation Modeling*, 6, 1–55. <https://doi.org/10.1080/10705519909540118>
- IBM Corp. (2017). *IBM SPSS Statistics for Windows, Version 25.0*. IBM Corp.
- Kanapathy, J. (2015). *Illness perception of Type 2 Diabetic patients in Malaysia* (Unpublished Doctoral thesis). City University in London.
- Keskin Güler, S., Güler, S., Gökçe Çokal, B., Gunes, N., Yon, M. I., & Yoldas, T. K. (2017). Validation of the Revised Illness Perception Questionnaire in Turkish epilepsy patients and the effects of earthquake experience on perception of disease. *Neuropsychiatric Disease and Treatment*, 13, 551–556. <https://doi.org/10.2147/NDT.S126706>
- Kline, R. B. (2011). *Principles and Practice of Structural Equation Modeling (5th ed.)*. The Guilford Press.
- Ladwig, K. H., Lederbogen, F., Albus, C., Angermann, C., Borggreffe, M., Fischer, D., Fritzche, K., Haass, M., Jünger, J., Kindermann, I., Köllner, V., Kuhn, B., Scherer, M., Seyfarth, M., Völler, H., Waller, C., & Herrmann-Lingen, C. (2014). Position paper on the importance of psychosocial factors in cardiology: Update 2013. *German Medical Science*, 12, Doc09. <https://doi.org/10.3205/000194>
- Leventhal, H., Diefenbach, M., & Leventhal, E. A. (1992). Illness cognition: Using common sense to understand treatment adherence and affect cognition interactions. *Cognitive Therapy and Research*, 16, 143–163. <https://doi.org/10.1007/BF01173486>
- Morgan, K., Villiers-Tuthill, A., Barker, M., & McGee, H. (2014). The contribution of illness perception to psychological distress in heart failure patients. *BMC Psychology*, 2(1), 50. <https://doi.org/10.1186/s40359-014-0050-3>
- Moss-Morris, R., Weinman, J., Petrie, K. J., Horne, R., Cameron, L. D., & Buick, L. (2002). The revised illness perception questionnaire (IPQ-R). *Psychology and Health*, 17, 1–16. <https://doi.org/10.1080/08870440290001494>
- Nunnally, J. C., & Bernstein, I. H. (1994). *Psychometric theory*. McGraw-Hill, Inc.
- O'leary, C. J., Creamer, D. J., Higgins, E., & Weinman, J. A. (2004). Perceived stress, stress attributions and psychological distress in psoriasis. *Journal of Psychosomatic Research*, 57, 465–471. <https://doi.org/10.1016/j.jpsychores.2004.03.012>
- Pacheco-Huergo, V., Viladrich, C., Pujol-Ribera, E., Cabezas-Peña, C., Núñez, M., Roura-Olmeda, P., Amado-Guirado, E., Núñez, E., & Del Val, J. L. (2012). Perception in chronic illnesses: linguistic validation of the revised Illness Perception Questionnaire and the Brief Illness Perception Questionnaire for a Spanish population. *Atencion Primaria*, 44(5), 280–287. <https://doi.org/10.1016/j.aprim.2010.11.022>
- Petrie, K. J., & Weinman, J. (2006). Why illness perceptions matter? *Clinical Medicine*, 6, 536–539. <https://doi.org/10.7861/clinmedicine.6-6-536>

- Petrie, K. J., Jago, L. A., & Devcich, D. A. (2007). The role of illness perceptions in patients with medical conditions. *Current Opinion in Psychiatry*, *20*, 163–167. <https://doi.org/10.1097/YCO.0b013e328014a871>
- Pett, M. A., Lackley, N. R., & Sullivan, J. J. (2003). *Making sense of factor analysis*. Thousand Oaks: Sage publications.
- Pokrajac-Bulian, A., & Ambrosi-Randić, N. (2018). Illness perception in overweight and obese patients with cardiovascular diseases. *Eating and Weight Disorders - Studies on Anorexia, Bulimia and Obesity*. Online 3 May. <https://doi.org/10.1007/s40519-018-0506-1>
- Pokrajac-Bulian, A., Kukić, M., Klobučar Majanović, S., & Tkalčić, M. (2018). Body weight and psychological functioning in Type 2 Diabetes Mellitus patients: A preliminary study. *Psiholgijske teme*, *27*, 55–72. <https://doi.org/10.31820/pt.27.1.4>
- Poljičanin, T., Smirčić Duvnjak, L., Vinković, M., & Kolarić, V. (2015). *Šećerna bolest u Republici Hrvatskoj 2005– 2014*. Zagreb: Hrvatski zavod za javno zdravstvo.
- Richardson, E. M., Schüz, N., Sanderson, K., Scott, J. L., & Schüz, B. (2017). Illness representations, coping, and illness outcomes in people with cancer: a systematic review and meta-analysis. *Psycho-Oncology*, *26*, 724–737. <https://doi.org/10.1002/pon.4213>
- Schoormans, D., Mulder, B. J. M., van Melle, J. P., Pieper, P. G., van Dijk, A. P. J., Sieswerda, G. T., Hulsbergern-Zwarts, M. S., Plokker, T., Brunninkhuis, L. G. H., Vliegen, H. W., & Sprangers, M. A. G. (2014). Illness perceptions of adults with congenital heart disease and their predictive value for quality of life two years later. *European Journal of Cardiovascular Nursing*, *13*(1), 86–94. <https://doi.org/10.1177/1474515113481908>
- Tabachnick, B. G., & Fidell, L. S. (2007). *Using multivariate statistics (5th ed.)*. Allyn & Bacon/Pearson Education.
- Tiemensma, J., Gaab, E., Voorhaar, M., Asijee, G., & Kaptein, A. (2016). Illness perceptions and coping determine quality of life in COPD patients. *International Journal of Chronic Obstructive Pulmonary Disease*, *11*(1), 2001–2007. <https://doi.org/10.2147/COPD.S109227>
- Ulus, Y., Tander, B., Akyol, Y., Terzi, Y., Zahiroğlu, Y., Sarisoy, G., Bılgıcı, A., & Kuru, Ö (2017). Are illness perceptions associated with disease activity or psychological well-being in rheumatoid arthritis? A study with the evidence of confirmatory factor analysis. *Archives of Rheumatology*, *32*, 315–324. <https://doi.org/10.5606/ArchRheumatol.2017.6234>
- Von Eye, A., & Bogat, G. A. (2004). Testing the assumption of multivariate normality. *Psychological Science*, *46*(2), 243–258.
- Wahl, A. K., Robinson, H. S., Langeland, E., Larsen M. H., Krogstad, A. L., & Moum, T. (2014). Clinical characteristics associated with illness perception in psoriasis. *Acta Dermato-Venereologica*, *94*, 271–275. <https://doi.org/10.2340/00015555-1673>.

- Webster, R., & Heeley, E. (2010). Perceptions of risk: Understanding cardiovascular disease. *Risk Management and Healthcare Policy, 3*, 49–60. <https://doi.org/10.2147/RMHP.S8288>
- Weinman, J., Petrie, K. J., Moss-Morris, R., & Horne, R. (1996). The illness perception questionnaire: A new method for assessing the cognitive representations of illness. *Psychology & Health, 11*, 431–445. <https://doi.org/10.1080/08870449608400270>
- Zigmond, A. S., & Snaith, R. P. (1983). The Hospital Anxiety and Depression Scale. *Acta Psychiatrica Scandinavica, 67*, 361–370. doi.org/10.1111/j.1600-0447.1983.tb09716.x

**Alessandra
Pokrajac-Bulian
Miljana Kukić
Tamara Mohorić**

Department of Psychology,
Faculty of Philosophy,
University of Rijeka

THE REVISED ILLNESS PERCEPTION QUESTIONNAIRE – EVALUATION OF METRIC CHARACTERISTICS OF THE CAUSES OF ILLNESS ATTRIBUTION SCALE

Perception of the disease directly affects behavior, coping strategies and emotional responses to disease, as well as the course of physical and mental recovery after the disease has already appeared. The aim of this study was to determine the construct and criterion validity of the Causes of Illness Attribution Scale, which examines to which factors people attribute the causes of their illness. Exploratory factor analysis, conducted on the results of people with type 2 diabetes ($N = 88$), lists three possible groups of factors to which people attribute the onset of their illness. This model, along with the original structure suggested by the authors, was then tested by confirmatory factor analysis on a sample of people with cardiovascular disease ($N = 177$). The three-factor model with a lower number of items had the best fit indices, compared to the other models. Also, these factors were in significant moderate correlation with anxiety and depression measures, which supports the criterion validity of the scale. Although according to the original structure of the questionnaire (IPQ-R) there are four possible groups of causes of the illness, our results show that the three-factor structure is more appropriate in the Croatian sample. Possible causes of illness are thus grouped into psychological factors, uncontrollable factors and general risk factors. The obtained subscales have satisfactory statistical indicators, with somewhat lower internal consistency reliability.

Key words: anxiety, causes of illness attribution, cardiovascular disease, depression, Revised Illness Perception Questionnaire.

Nevena Radojević
Bojana Dinić¹

Odsek za psihologiju,
Filozofski fakultet,
Univerzitet u Novom Sadu

RELACIJE AGENSNOG I KOMUNALNOG NARCIZMA SA SAMOEFIKASNOŠĆU U RAZLIČITIM ŽIVOTNIM DOMENIMA²

Narcizam predstavlja multidimenzionalni konstrukt, a prema jednoj od novijih konceptualizacija koja se oslanja na model delotvornosti-zajedništva, mogu se izdvojiti dve dimenzije grandioznog narcizma - agensni i komunalni. Agensni narcizam se ispoljava kroz veličanje sopstvenog postignuća i kompetencija, a komunalni kroz isticanje empatije i činjenje dobrih dela za druge i čovečanstvo, te se može pretpostaviti da će ova dva aspekta narcizma pokazati različiti obrazac veza sa samoefikasnošću u različitim životnim sferama. Cilj ovog istraživanja je ispitivanje tipologije narcizma na osnovu orijentacije na delotvornost i zajedništvo, te poređenje dimenzionalnog i tipološkog pristupa u ispitivanju relacija narcizma sa doživljajem samoefikasnosti u različitim životnim domenima (socijalnom, emocionalnom i radnom). Rezultati analize latentnih profila pokazuju da se na osnovu mera agensnog i komunalnog narcizma mogu izdvojiti četiri tipa: visok narcizam, agensni narcizam, komunalni narcizam i nizak narcizam. Dalje, rezultati pokazuju da se tipovi visokog i agensnog narcizma međusobno ne razlikuju u svim domenima samoefikasnosti, te da na njima ostvaruju više skorove. S druge strane, tipovi komunalnog i niskog narcizma se međusobno ne razlikuju u radnoj i socijalnoj samoefikasnosti, dok više skorove u emocionalnoj samoefikasnosti ostvaruje komunalni tip. Agensni tip karakteriše viša radna i socijalna samoefikasnost u odnosu na komunalni, dok razlike u emocionalnoj samoefikasnosti nisu značajne. Poređenje dimenzionalnog i tipološkog pristupa je pokazalo da tipovi imaju inkrementalnu

² Rad je nastao u okviru projekta Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja (ON179006) i deo rezultata je prikazan u master radu Radojević, N. (2019). *Odnos narcizma i samoefikasnosti u različitim životnim domenima*. Neobjavljen master rad, Filozofski fakultet, Univerzitet u Novom Sadu. Dostupno na: http://remaster.ff.uns.ac.rs/materijal/punirad/Master_rad_20190923_psi_320048_2018.pdf

¹ Adresa autora: bojana.dinic@ff.uns.ac.rs

prediktivnu moć u odnosu na dimenzije u objašnjenju socijalne i radne samoefikasnosti, ali ne i emocionalne.

Ključne reči: agensni narcizam, delotvornost, komunalni narcizam, samoefikasnost, zajedništvo

Uvod

Narcizam predstavlja složeni konstrukt, pri čemu se, prema savremenoj koncepciji, najčešće pravi razlika između grandioznog i vulnerabilnog narcizma (npr. Krizan & Herlache, 2018). Grandiozni narcizam u velikoj meri odgovara stereotipnom viđenju narcizma. U većini prethodnih istraživanja grandiozni narcizam obuhvata karakteristike poput visokog samopoštovanja, nadmenosti i arogancije, kompetitivnosti, doživljaja superiornosti, težnje za moći i dominacijom u čijoj je osnovi antagonizam (Miller et al., 2017) ili doživljaj umišljenih prava i grandioznost (Brown et al., 2009; Krizan & Herlache, 2018; Wright & Edershile, 2018). Dakle, grandiozni narcizam se isključivo posmatrao u domenu delotvornosti (eng. *agency*) na šta je ukazao veliki broj skorijih istraživanja (npr. Gebauer et al., 2012; Luo et al., 2014; Žemojtel-Piotrowska et al., 2016). Delotvornost predstavlja težnju pojedinca da ovlada svojim okruženjem i tiče se tema kao što su moć, ambicija, kontrola, dominacija, autonomija i sl. (npr. Abele & Bruckmüller, 2013). Osoba koja ispoljava tzv. narcizam delotvornosti ili agensni narcizam, teži da kod sebe naglasi karakteristike poput inteligencije, kompetentnosti, autoriteta i uspešnosti (Luo et al., 2014).

Međutim, Gebauer i saradnici (Gebauer et al., 2012) ukazali su na to da postoje narcisoidne osobe koje svoje narcističke potrebe i grandiozne tendencije zadovoljavaju u domenu zajedništva (eng. *communion*). Zajedništvo se odnosi na težnju za ostvarenjem bliskih odnosa i povezanosti sa drugima, te ulaganje truda da se pomogne drugima (Abele & Bruckmüller, 2013). Kod narcisiodnih osoba koje su usmerene na zajedništvo, tj. koje imaju izražen komunalni narcizam, i dalje su sržne karakteristike narcizma prisutne (potreba za povlašćenošću i grandioznost), ali način na koji se manifestuju je takav da odražava humane motive, kao što su briga za druge i pomoć drugima. Tako, osoba s izraženim narcizmom usmerenim na zajedništvo će isticati kako se ona žrtvuje za druge, kako će učiniti svet boljim mestom, kako je ona *naj*bržijsija osoba, *naj*bolji prijatelj itd. (Gebauer et al., 2012).

Prethodna istraživanja su pokazala da se dve dimenzije narcizma, agensni i komunalni, povezuju sa samoosnaživanjem (eng. *self-enhancement*) tj. nereálnim i preterano pozitivnim samoevaluacijama u različitim domenima koje se dovode u vezu sa samoobmanjivanjem (Paulhus, 2019). Tako, agensni narcizam je povezan s preneglašavanjem osobina koje su bliske principu delotvornosti, kao što su uspeh i umeće u „menadžerskim“ zadacima, inteligencija i fizička privlačnost, te predstavljanjem sebe kao „superheroja“ (više u Gebauer & Sedikides, 2018). S druge strane, komunalni narcizam je povezan s preneglašavanjem karakteristika vezanim za zajedništvo, npr. prijatnost, srdačnost, saosećajnost, plemenitost, a takođe i s precenjivanjem znanja u ovoj oblasti, npr. o humanitarnim akcijama i socijalnim pitanjima, te predstavljanjem sebe kao „sveca“.

Samoosnaživanje je povezano sa generalnom samoeфикасношću, ali ne i nužno sa samoeфикасношću u specifičnim domenima (npr. Paunonen & Hong, 2010). Stoga, moglo bi se pretpostaviti da će različiti aspekti narcizma pokazati različiti obrazac veza sa specifičnim samoeфикасностima, a da će se to odraziti na nedosledne relacije sa generalnom samoeфикасношću. U prethodnim istraživanjima, u kojima je u fokusu bio samo agensni³ narcizam, to je i dobijeno, te je narcizam u nekim istraživanjima ostvarivao pozitivnu (Brown, 2017; Mathieu & St-Jean, 2013), a u drugima negativnu vezu s generalnom samoeфикасношću (Jahani et al., 2018), mada su sve veze bile niske. Dodatno, pokazano je da ne ostvaruju sve facete agenskog narcizma isti obrazac veza sa samoeфикасношću, te se npr. samo moć izdvaja kao značajni prediktor samoeфикасности, dok egzibicionizam i doživljaj sebe kao posebne osobe ne ostvaruju značajne efekte (Brookes, 2015). U malom broju istraživanja razmatrana je specifična samoeфикасност, te je pokazana značajna ali niska veza agenskog narcizma sa profesionalnom (Hirschi & Jeansch, 2015) i socijalnom samoeфикасношću (Ksinan & Vazsonyi, 2016). Ipak, postoje nalazi u kojima nije dobijena značajna veza između agenskog narcizma i preduzetničke samoeфикасности, što autori objašnjavaju kulturološkim razlikama (Wu et al., 2019). Takođe, u jednom radu nije dobijena ni značajna veza između agenskog narcizma i samoeфикасности u intimnim, romantičnim vezama (Brown, 2017).

Iako su Gebauer i saradnici (Gebauer et al., 2012) pokazali da je povezanost između agenskog i komunalnog narcizma niska ili nije značajna (prosečna korelacija u nekoliko studija iznosila je .27), u drugim istraživanjima je dobijena umerena do visoka korelacija (npr. .40 na uzorku iz Poljske i .50 na uzorku iz UK-a, videti Žemojtel-Piotrowska et al., 2016). Iako se očekuje da ova dva aspekta narcizma budu povezana jer se oba odnose na grandioznost, visina korelacije može dovesti u pitanje opravdanost njihovog razlikovanja. Ipak, njihova diskriminativna validnost je potvrđena u istraživanju Gebauera i saradnika (Gebauer et al., 2012). Takođe, blizanačka studija ukazuje na to da iako postoji zajednička genska osnova ove dve dimenzije narcizma, većina genskih (68%) i sredinskih uticaja (94%) je specifična za pojedinu vrstu narcizma (Luo et al., 2014).

Jedan od načina kako se može dodatno proveriti diskriminativna validnost je da se ispita da li se mogu izdvojiti osobe koje su sklone samo komunalnom, a ne ujedno i komunalnom i agensnom narcizmu. U tom cilju, u ovom radu je ispitivana mogućnost izdvajanja tipova tj. profila na osnovu agenskog i komunalnog narcizma. Naime, u okviru dimenzionalnog pristupa tj. pristupa usmerenog na varijablu, pretpostavljaju se kvantitativne razlike u sadržaju crta kod svih osoba. Individualne razlike se objašnjavaju variranjem stepena prisutnosti crte, te se pretpostavlja da je sadržaj crte identičan na svim nivoima crte. S dru-

3 Treba napomenuti da autori nisu ispitivani narcizam nazivali agensnim, ali na osnovu mere koja je korišćena (Narcissistic Personality Inventory - NPI), može se zaključiti da je ova dimenzija narcizma u pitanju.

ge strane, u okviru tipološkog pristupa ili pristupa usmerenog na osobu, pretpostavljaju se specifične konfiguracije crta koje se razlikuju po grupama osoba. Drugim rečima, tipološkim pristupom se detektuju specifične kombinacije crta koje se međusobno kvalitativno razlikuju (Bergman & Magnusson, 1997).

Prethodna istraživanja u kojima je primenjen tipološki pristup u ispitivanju narcizma bila su fokusirana na druge aspekte narcizma i rezultati nisu dosledni u pogledu izdvajanja tipova narcizma. Na primer, u jednoj studiji na uzorku adolescenata koji su napustili školu pokazano je da izdvajanje tipova nije opravdano jer se izdvajaju tipovi s paralelnim karakteristikama (visok, umeren i nizak patološki narcizam), pri čemu nije bilo razlika u agensnom narcizmu između izdvojenih tipova (Barry et al., 2019). Drugim rečima, rezultati pomenute studije upućuju na to da je pristup orijentisan na varijablu (dimenzionalni pristup) primereniji u opisu narcizma, nego pristup orijentisan na osobu (tipološki pristup). U drugoj studiji u kojoj su ispitivane dve strategije grandioznog narcizma, divljenje (što je slično agensnom narcizmu) i rivalstvo, pokazano je da se može izdvojiti tip više sklon agensnom narcizmu koji pokazuje slične i adaptivne karakteristike kao i tip niskog narcizma, dok preostala dva tipa, visok narcizam i umeren narcizam s izraženim i divljenjem i rivalstvom karakterišu maladaptivne karakteristike (Wetzel et al., 2016). Dakle, ova studija ukazuje na mogućnost izdvajanja kvalitativno drugačijih tipova, te njihov doprinos u razumevanju sklonosti ka adaptivnim ili maladaptivnim obrascima ponašanja.

Osnovni cilj ovog istraživanja jeste ispitivanje mogućnosti detektovanja tipova narcizma na osnovu orijentacije na delotvornost i zajedništvo, tj. da li se na osnovu agensnog i komunalnog narcizma mogu detektovati kvalitativno različiti tipovi ispitanika s izraženom samo jednom od dve dimenzije narcizma. Potom će biti kontrastirani dimenzionalni i tipološki pristup u ispitivanju narcizma u odnosu sa samoefikasnošću u različitim životnim domenima kako bi se stekao uvid u to da li tipološki pristup pruža dodatne informacije u odnosu na dimenzionalni pristup. Očekuje se da će se izdvojiti tip ispitanika sa izraženim samo komunalnim narcizmom, te da će ispitanici ovog tipa pokazivati više samoefikasnosti u emocionalnom domenu, budući da je za njih karakteristično grandiozno isticanje njihove povezanosti s drugima i pomaganje drugima, te empatije i emocionalne prijemčivosti za druge. Takođe, očekuje se da će se izdvojiti tip ispitanika sa izraženim samo agensnim narcizmom koji bi trebalo da pokaže više radne samoefikasnosti, budući da se ovaj aspekt narcizma povezuje s isticanjem kompetentnosti, sposobnosti i postignuća. U pogledu socijalne samoefikasnosti, pretpostavlja se da neće biti razlika između dva tipa narcizma. Naime, s jedne strane, za narcisoidne osobe usmerene na delotvornost je karakteristično da su asertivne i sklone preuzimanju inicijative, što su poželjne karakteristike za uspešno uspostavljanje društvenog kontakta, a što najverovatnije dalje osnažuje njihova uverenja o sopstvenoj efikasnosti u ovoj životnoj sferi. S druge strane, oni koji su usmereni na zajedništvo imaju grandiozne ideje o sebi kao najboljim prijateljima, roditeljima, slušaocima, te

se može pretpostaviti da imaju i visok doživljaj samoefikasnosti u domenu socijalnih interakcija. Naposletku, očekuje se da će tipološki pristup pružati dodatne informacije o predikciji samoefikasnosti u odnosu na dimenzionalni pristup ispitivanja narcizma.

Metod

Uzorak i procedura

Uzorak je obuhvatao 222 ispitanika (109 odn. 49.1% muškaraca), starosti od 19 do 63 godine ($AS = 37.69$, $SD = 10.46$). Ispitanici su imali između 0.1 i 36 godina radnog staža, pri čemu je 77% bilo trenutno zaposleno, 18.5% nezaposleno, a 4.5% angažovano u programe stažiranja ili volontiranja. U pogledu nivoa obrazovanja, 43.2% ispitanika je završilo fakultet, 36% imalo završenu srednju ili osnovnu školu, 12.6% je završilo višu školu, dok su 8.1% bili studenti. Uzorak je bio prigodan, a upitnici su distribuirani putem društvenih mreža po principu snežne grudve. Budući da je ispitivana i radna samoefikasnost, naglašeno je da upitnicima mogu pristupiti samo ispitanici s radnim iskustvom. Istraživanje je sprovedeno u skadu s etičkim standardima koji su propisani u Helsinškoj deklaraciji iz 1964. i kasnijim amandmanima ili s uporedivim etičkim standardima. Pre početka popunjavanja upitnika, ispitanicima je prikazana informisana saglasnost, a upitnicima su mogli pristupiti tek nakon označavanja da prihvataju učešće u istraživanju. Istraživanje je bilo potpuno anonimno i ispitanici su mogli od njega da odustanu u bilo kojem trenutku bez ikakvih posledica.

Instrumenti

Inventar narcističke ličnosti (Narcissistic Personality Inventory – NPI)

Za ispitivanje narcizma usmerenog na delotvornost, upotrebljen je NPI (Raskin & Hall, 1979, za adaptaciju na srpskom videti Dinić & Vujić, 2019) koji sadrži 40 ajtema koje se tiču grandiozne slike o sebi, umišljenih prava, želje za moći i vođstvom, kao i sklonosti ka eksploataciji i manipulaciji drugih. U ovom istraživanju je korišćena verzija sa sedmostepenom skalom Likertovog tipa kako bi skala za odgovaranje bila podudarna sa skalom za CNI. U ovoj verziji su sadržane samo narcističke tvrdnje iz originalnog formata s prisilnim izborom.

Inventar komunalnog narcizma (Communal Narcissism Inventory – CNI)

CNI (Gebauer et al., 2012) odražava narcizam usmeren na zajedništvo i obuhvata 16 stavki koje se tiču grandioznih uverenja u domenu zajedništva.

Za odgovaranje je korišćena sedmostepena skala Likertovog tipa. Indikatori fita jednodimenzionalnog modela pokazuju da su CFI (.95) i TLI (.94) dobri, dok su RMSEA (.10) i SRMR (.13) iznad granice preporučenih vrednosti. S obzirom na granične indikatore fita, dimenzionalnost je proverena preko paralelne analize na osnovu koje je utvrđeno da se mogu izdvojiti dve komponente (empirijske vrednosti karakterističnih korenova su redom 8.12, 2.24 i 1.19, a simulirane 1.59, 1.46 i 1.36). Jedna komponenta se odnosi na komunalni narcizam usmeren na budućnost (npr. „*Doneću slobodu ljudima*”), a druga na komunalni narcizam usmeren na sadašnjost (npr. „*Generalno, ja sam osoba sa najviše razumevanja za druge*”), što odgovara nekim prethodnim proverama strukture CNI (Žemojtel-Piotrowska et al., 2016) koju je razmatrao i sam autor (Gebauer et al., 2012). Dvofaktorski model pokazuje bolje indikatore fita od jednofaktorskog ($\Delta\chi^2(1) = 182.43, p < .001$) pri čemu su svi indikatori fita adekvatni: CFI = .99, TLI = .99, RMSEA = .05, SRMR = .08). Međutim, korelacija između faktora je visoka i iznosi .67. Kako bi se utvrdilo da li dva specifična faktora imaju interpretativnog smisla, testiran je i bifaktorski model. Rezultati pokazuju da iako je bifaktorski model bolji od dvodimenzionalnog ($\Delta\chi^2(15) = 94.14, p < .001$, pri čemu su infikatori fita sledeći: CFI = 1.00, TLI = 1.00, RMSEA = .00, SRMR = .049), pouzdanost drugog faktora je nezadovoljavajuća ($\omega_s = .16$), te samo jedan aitem (br. 5) ima više opterećenje na specifičnom u odnosu na generalni faktor. S obzirom na to, zadržano je jednodimenzionalno rešenje. Valja primetiti da u prethodnim proverama CNI-ja, iako su dobijeni dobri indikatori fita za bifaktorski model, kao i visoke pouzdanosti specifičnih faktora, nijedan aitem na drugom specifičnom faktoru nije imao više opterećenje na specifičnom u odnosu na generalni faktor (Rogoza & Fatfouta, 2019; Žemojtel-Piotrowska et al., 2016).

Skala opazene socijalne samoeфикаsnosti (Perceived Social Self-Efficacy Scale – PSSE)

Ova skala, koju su konstruisali Smith i Betz (2000), ispituje uverenja ispitanika o sopstvenoj efikasnosti u domenu socijalnih relacija. Preciznije, odnosi se na uverenja o sopstvenom umeću da uspešno uspostavi i održi odnose sa drugim ljudima. U sklopu toga, obuhvaćena su ponašanja kao što su sticanje novih poznanstava, iniciranje i razvijanje prijateljskih i romantičnih relacija, asertivnost u različitim socijalnim situacijama, spremnost na aktivno učešće u okviru grupnog setinga, razvijene veštine pregovaranja, efikasno razrešavanje interpersonalnih konflikta i sl. PSSE sadrži 25 ajtema a za odgovaranje je korišćena petostepena skala Likertovog tipa. Fit modela je odličan, mada na granici overfita (CFI = 1.00, TLI = 1.00, RMSEA = .01, SRMR = .06).

Skala opažene emocionalne samoeфикаsnosti (Emotional Self-Efficacy Scale – ESES)

U pitanju je skala koja služi proceni ispitanikove opažene samoeфикаsnosti da adekvatno primi, shvati i služi se emocionalnim informacijama koje potiču iz njegovog okruženja ili od njega samog, da bi dalje ostvario neki željeni ishod (Kirk et al., 2008). To podrazumeva veru u vlastite mogućnosti uspešnog prepoznavanja i razumevanja svojih i tuđih emocionalnih stanja i reakcija, kao i u svoju sposobnost emocionalne regulacije. ESES sadži 32 ajtema a za odgovaranje je korišćena petostepena skala Likertovog tipa. Fit modela je odličan, mada na granici overfita (CFI = 1.00, TLI = 1.00, RMSEA = .00, SRMR = .07).

Skala radne samoeфикаsnosti (Work Self-Efficacy Scale – WSES)

Ova skala se tiče ličnih uverenja ispitanika o svojoj radnoj uspešnosti i angažovanosti, kao i uverenja pojedinca da će moći vešto da se nosi sa radnim zadacima i tim putem ostvari optimalan profesionalni učinak (Fida et al., 2015). Pored toga, skala obuhvata i radnikova uverenja o sopstvenim veštinama empatije, asertivnosti i upravljanja emocijama na radnom mestu, u skladu sa pretpostavkom autora skale da se uspešan radnik ne ogleda samo u kompetentnom izvođenju radnih aktivnosti, nego i u tome koliko dobro funkcioniše u saradnji sa svojim kolektivom. WSES obuhvata 26 ajtema a za odgovaranje je korišćena sedmostepena skala Likertovog tipa. Fit modela je odličan izuzev SRMR-a koji je marginalan (CFI = .98, TLI = .98, RMSEA = .07, SRMR = .10).

Za sve instrumente, osim za NPI koji je već validiran na srpskom jeziku, urađen je povratni prevod kako bi se osiguralo osnovno značenje ajtema (instrumenti se mogu videti u Dodatku). Deskriptivni podaci i pouzdanosti su prikazani u Tabeli 1.

Obrada podataka

S obzirom na to da se svi upitnici osim NPI-ja prvi put koriste na srpskom jeziku, izračunat je fit modela za svaki od tih upitnika preko konfirmatorne faktorske analize (metod dijagonalnih ponderisanih najmanjih kvadrata - DWLS) u R paketu "lavaan" (Rosseel, 2012). Zadovoljavajućim fitom se smatraju sledeće vrednosti indeksa fita: Bentlerov komparativni indeks fita (CFI) i Tucker-Lewisov indeks (TLI) $\geq .90$ i kvadratni koren prosečne kvadrirane greške aproksimacije (RMSEA) i standardizovani kvadratni koren prosečnog kvadrata reziduala (SRMR) $\leq .08$, a dobrim CFI i TLI $\geq .95$ i RMSEA i SRMR $\leq .06$ (Hu & Bentler, 1999). Razlika u korelacijama agensnog i komunalnog narcizma sa različitim domenima samoeфикаsnosti testirana je preko Steigerovog Z testa. Nad standardizovanim skorovima NPI-ja i CNI-ja primenjena je analiza latentnih profila (LPA) u cilju ekstrakcije tipova tj. profila narcizma. Analiza je

rađena u R paketu "mclust" (Fraley & Raftery, 2002), te je na osnovu najmanje vrednosti Bajesovog kriterijuma informativnosti (BIC) odabran optimalan broj profila. Razlike u profilima su ispitivane preko analize varijanse, pri čemu je za post hoc test korišćen test najmanje značajne razlike (LSD). Kao dokaz o interpretativnoj vrednosti tipova uzeta je preporuka Ashton-a i Lee-ja (Ashton & Lee, 2009) da tipovi nemaju interpretativnu vrednost u odnosu na dimenzije ukoliko objašnjavaju manje od 40% varijanse dimenzija na osnovu kojih su izvedeni. Pored toga, izvršeno je kontrastiranje dimenzionalnog i tipološkog pristupa preko hijerarhijske višestruke regresione analize u okviru koje su u prvom koraku uvedene dimenzije agensnog i komunalnog narcizma kao prediktori, a u drugom ekstrahovani tipovi narcizma kao *dummy* tj. binarne varijable, dok su kriterijumi bili domen samoefikasnosti, ponaosob. Značajni doprinos tipova predikciji povrh varijanse koju objašnjavaju dimenzije ukazuje na inkrementalnu validnost tipova narcizma u odnosu na dimenzije narcizma, tj. na njihovu korisnost u predikciji (o proceduri više u Asendorpf, 2003).

Rezultati

Rezultati dimenzionalnog pristupa

Polne razlike u komunalnom ($t(220) = -0.82, p > .05$) i agensnom narcizmu nisu značajne ($t(220) = 0.00, p > .05$), kao ni u domenima samoefikasnosti (svi p -nivoi su $> .05$). Korelacije sa starošću takođe nisu značajne (raspon korelacija je od $-.10$ do $.09$ pri čemu su svi p -nivoi $> .05$). Korelacije s radnim stažom su značajne i negativne ali niskog intenziteta (agensni narcizam: $r = -.15, p = .034$; komunalni narcizam: $r = -.16, p = .016$).

Dve dimenzije narcizma visoko međusobno koreliraju, ali postoje razlike u njihovoj povezanosti sa samoefikasnostima u različitim domenima (Tabela 1). Naime, agensni narcizam pokazuje značajno višu korelaciju sa socijalnom ($Z = 5.16, p < .001$) i radnom samoefikasnošću ($Z = 2.52, p = .012$), dok nema značajnih razlika u povezanosti sa emocionalnom samoefikasnošću ($Z = 0.06, p = .955$). Međutim, kad se sagledaju parcijalne korelacije, primetno je da komunalni narcizam pokazuje upadljivo niže, čak negativne korelacije sa socijalnom i radnom samoefikasnošću, što je najverovatnije posledica uklanjanja dela varijanse komunalnog narcizma koji je povezana sa agensnim. Takođe, primetno je i da procene samoefikasnosti u različitim domenima visoko međusobno koreliraju.

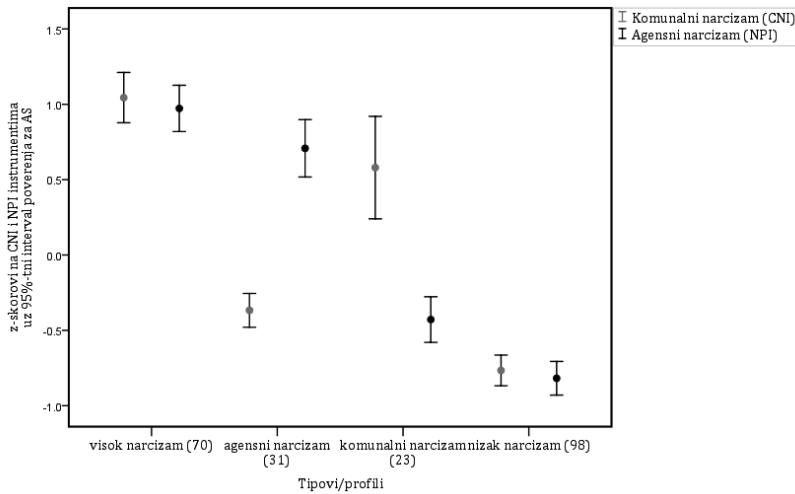
Tabela 1
Deskriptivni podaci i korelacije

	1	2	3	4	5
1 Agensni narcizam	1				
2 Komunalni narcizam	.64	1			
3 Socijalna samoefikasnost	.52(.48)	.25 (-.12)	1		
4 Emocionalna samoefikasnost	.36 (.18)	.36 (.18)	.63	1	
5 Radna samoefikasnost	.35(.29)	.22 (-.01)	.73	.80	1
<i>M</i>	3.80	3.64	3.72	3.74	5.30
<i>SD</i>	1.25	1.13	0.91	0.73	1.09
<i>Sk</i>	0.23	0.54	-0.44	-0.48	-0.59
<i>Ku</i>	-0.59	-0.11	-0.70	0.06	-0.24
α	.98	.93	.97	.97	.97
MIC	.50	.46	.56	.53	.53

Napomene. *M* - aritmetička sredina; *SD* - standardna devijacija; *Sk* - skju-nis; *Ku* - kurtosis; α - Kronbahov koeficijent pouzdanosti; MIC - prosečna inter-ajtemska korelacija. U slučaju dimenzija narcizma i radne samoefikasnosti raspon skorova se kreće od 1 do 7, dok je na merama socijalne i emocionalne samoefikasnosti raspon od 1 do 5. Boldovane su korelacije koje su značajno više sa agensnim narcizmom u odnosu na komunalni. U zagradi su prikazane parcijalne korelacije uz kontrolu druge dimenzije narcizma.

Rezultati tipološkog prisutpa

Na osnovu rezultata LPA, mogu se izdvojiti četiri tipa odnosno profila ($BIC = -4095.63$), koji se značajno razlikuju i u odnosu na agensni ($F(3,218) = 158.35, p < .001$) i komunalni narcizam ($F(3,218) = 140.66, p < .001$). Post hoc LSD testovi su pokazali da su sve razlike značajne ($p < .05$, videti Tabelu A u Prilogu). Prvi tip (31.5%) karakterišu povišeni skorovi na obe dimenzije narcizma, te je nazvan visoki narcizam (Slika 1). Drugi tip (14.0%) karakterišu viši skorovi na agensnom narcizmu u odnosu na komunalni, te je nazvan agensni narcizam, dok treći tip (10.4%) pokazuje suprotne karakteristike, te je nazvan komunalni narcizam. Četvrti tip (44.1%) karakterišu niski skorovi na obe dimenzije narcizma, te je nazvan niski narcizam. Tipovi objašnjavaju od 88% (Cox and Snell) do 96% (Nagelkerke) skorova agensnog i komunalnog narcizma, što upućuje na zaključak da oni mogu imati interpretativnu vrednost.

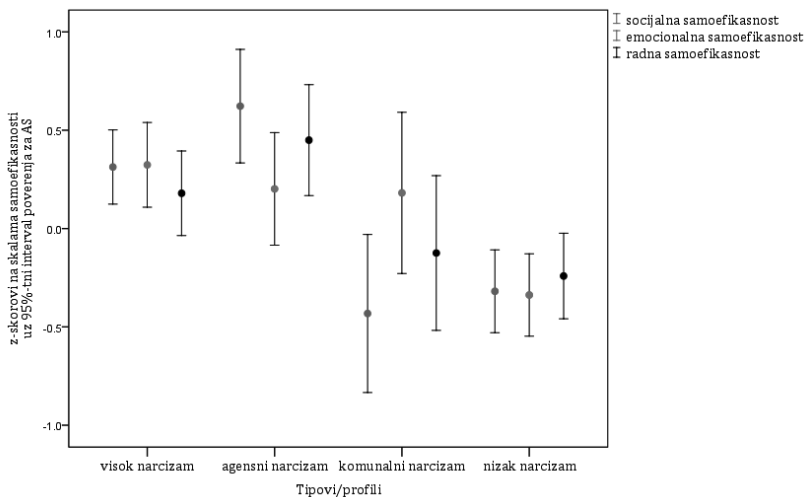
Slika 1. Tipovi agensnog i komunalnog narcizma.

U zagradama je naveden broj ispitanika u svakom tipu/profilu.

Nema značajnih polnih ($\chi^2(3) = 1.22, p = .749$), starosnih ($F(3,218) = 1.23, p = .302$), ni razlika u trenutnom radnom statusu ($\chi^2(3) = 1.55, p = .671$) u pogledu pripadnosti određenom tipu. Razlika u odnosu na radni staž je marginalno značajna ($F(3,218) = 2.61, p = .053$), a post hoc testovi pokazuju da postoje značajne razlike između tipa visokog narcizma u odnosu na tipove agensnog narcizma ($p = .040$) i niskog narcizma ($p = .014$), pri čemu pripadnici tipa visokog narcizma imaju kraći radni staž. Ipak, kada se uvede starost kao kovarijetet, razlike između tipova u radnom stažu nisu značajne ($F(3,209) = 2.31, p = .077$). Preliminarno je urađena analiza razlika u tipovima u domenima samoefikasnosti uz statističku kontrolu radnog staža, ali kako se rezultati nisu razlikovali u odnosu na to kada radni staž nije kontrolisan, u radu su prikazani rezultati bez ove kontrole.

Deskriptivni podaci izraženosti vrsta samoefikasnosti po tipovima narcizma su prikazani na Slici 2. Rezultati pokazuju da postoje značajne razlike između tipova u svim ispitivanim domenima samoefikasnosti (socijalna samoefikasnost: $F(3,218) = 12.81, p < .001$, emocionalna samoefikasnost: $F(3,218) = 7.45, p < .001$, radna samoefikasnost: $F(3,218) = 5.14, p < .01$). Rezultati post hoc testova pokazuju da višu socijalnu samoefikasnost imaju tipovi visokog i agensnog narcizma u odnosu na tipove komunalnog i niskog narcizma (videti Tabelu B u Prilogu). U pogledu emocionalne samoefikasnosti značajnih razlika ima između tipa niskog narcizma, koji ostvaruje niže skorove, i ostalih tipova koji se međusobno ne razlikuju. U radnoj samoefikasnosti tipovi agensnog i visokog narcizma se međusobno ne razlikuju i ostvaruju više skorove. Razlike između tipova visokog i komunalnog narcizma nisu značajne, ali jesu

razlike između agenskog i komunalnog narcizma, pri čemu tip agenskog narcizma ostvaruje više skorove. Sumirano, tipovi visokog i agenskog narcizma se međusobno ne razlikuju ni u jednom domenu samoefikasnosti, a tipovi niskog i komunalnog narcizma se ne razlikuju u pogledu socijalne i radne samoefikasnosti, ali se razlikuju u emocionalnoj samoefikasnosti, pri čemu pripadnici tipa komunalnog narcizma imaju više skorove. Kada se porede samo agensni i komunalni tip, agensni tip ostvaruje višu socijalnu i radnu samoefikasnost, dok značajnih razlika nema u emocionalnoj samoefikasnosti.

Slika 2. Samoefikasnost u različitim domenima kod tipova agenskog i komunalnog narcizma.

Kontrastiranje dimenzionalnog i tipološkog pristupa

Rezultati hijerarhijske višestruke regresione analize pokazuju da tipovi ostvaruju značajnu predikciju socijalne samoefikasnosti ($\Delta R^2 = .03$, $p = .015$, videti Tabelu C u Prilogu) povrh varijanse koju objašnjavaju dimenzije agenskog i komunalnog narcizma, dok je doprinos u slučaju radne samoefikasnosti marginalan ($\Delta R^2 = .03$, $p = .049$). Doprinos tipova povrh varijanse dimenzija narcizma nije značajan u predikciji emocionalne samoefikasnosti ($\Delta R^2 = .01$, $p = .298$). Treba napomenuti da pošto tipovi objašnjavaju 88-96% varijanse skorova na dimenzijama agenskog i komunalnog narcizma, uvođenje i tipova i dimenzija u isti regresioni model rezultiralo je supresijom. Stoga kao bolji pokazatelj korisnosti tipova treba uzeti u obzir procenat varijanse dimenzija koji objašnjavaju tipovi.

Diskusija

Cilj ovog istraživanja je bio ispitivanje mogućnosti detekcije tipova narcizma na osnovu izraženosti dimenzija agensnog i komunalnog narcizma, te poređenje dimenzionalnog i tipološkog pristupa ispitivanju narcizma u kontekstu doživljaja samoefikasnosti u različitim životnim domenima. Ovo je prva studija u kojoj je primenjen tipološki pristup u ispitivanju odnosa agensnog i komunalnog narcizma. Rezultati potvrđuju izdvajanje očekivanih tipova narcizma. Naime, na osnovu dimenzija narcizma koje se odnose na delotvornost i zajedništvo, moguće je detektovati grupu ispitanika s izraženim samo agensnim i s izraženim samo komunalnim narcizmom. Pored ova dva tipa, izdvojena su još dva koja se odnose na generalno nizak i visok grandiozni narcizam. Drugim rečima, u okviru grandioznog narcizma moguće je izdvojiti profile s drugačijim manifestacijama grandioznosti, jednom koja je usmerena na isticanje kompetencija, uspeha, ambicija i dominacije, i drugom koja je usmerena na isticanje heroizma, požrtvovanosti i brige za druge, te sliku o sebi kao osobe kojoj se drugi rado obraćaju za pomoć i koja rešava probleme.

Nisu dobijene polne razlike u pripadnosti izdvojenim tipovima, niti dimenzijama narcizma, što je delimično u skladu s ranijim istraživanjima u kojima je pokazano da postoje značajne polne razlike na agensnom, ali ne i komunalnom narcizmu (Gebauer et al., 2012). Naime, iako bi se na osnovu socijalizacije rodni uloga moglo očekivati da su muškarci primarno socijalizovani da ispoljavaju više karakteristika vezanih za delotvornost, a žene za zajedništvo, postoje istraživanja koja ukazuju na to da žene sa starošću postepeno počinju da ispoljavaju sve više ponašanja vezanih za delotvornost (npr. postaju asertivnije, nezavisnije...), dok je kod muškaraca situacija obrnuta, tj. više se razvijaju karakteristike zajedništva (npr. postaju brižniji za druge, više su otvoreni za svoja osećanja itd., više u Gutmann, 1994). Kada je u pitanju starost, prethodna istraživanja pokazuju da su mlađi više orijentisani na delotvornost, te da su dve orijentacije balansirane u odrasloj dobi, a da u starosti dominira orijentacija na zajedništvo (Diehl et al., 2004). Moguće je da osobe sklone narcizmu različito manifestuju narcizam kroz životni vek, u skladu sa smenjivanjem životnih uloga, a koje se povezuju s različitim orijentacijama. S obzirom na veliki raspon starosti u našem uzorku (19-63 god.), može se pretpostaviti da nisu dobijene značajne ni polne ni starosne razlike ni u tipovima, ni u dimenzijama narcizma upravo zbog različitih životnih pozicija ispitanika. Ipak, pretpostavku o dinamičkoj strukturi narcizma i fluktuaciji između agensnog i grandioznog narcizma treba ispitati preko longitudinalnih studija. Jedine značajnosti koje su dobijene su u odnosu na radni staž, ali korelacije sa dimenzijama narcizma su praktično zanemarljive a razlike u tipovima pokazuju da su one pod uticajem starosti.

Rezultati vezani za dimenzionalni pristup pokazuju da agensni narcizam ostvaruje više pozitivne korelacije sa socijalnom i radnom samoefikasnošću u odnosu na komunalni narcizam, dok su korelacije sa emocionalnom

samoefikasnošću relativno jednakog intenziteta. Rezultati proistekli iz tipološkog pristupa ukazuju na isti zaključak, tj. tip agenskog narcizma pokazuje više socijalne i radne samoefikasnosti u odnosu na tip komunalnog narcizma, dok se ova dva tipa ne razlikuju značajno u emocionalnoj samoefikasnosti. Kontrastiranje dimenzionalnog i tipološkog pristupa ispitivanju narcizma ukazuje na to da tipovi imaju inkrementalnu prediktivnu moć u odnosu na dimenzije u objašnjenju socijalne i radne samoefikasnosti, ali ne i emocionalne. Ovaj rezultat, uključujući i podatak da tipovi objašnjavaju 88-96% varijanse dimenzija narcizma, upućuje na značaj tipološkog pristupa u ispitivanju narcizma, te korisnost tipologije narcizma u predikciji različitih domena samoefikasnosti.

Rezultati su potvrdili naša očekivanja u vezi s relacijama sa radnom samoefikasnošću koja bi trebalo da je više izražena kod agenskog tipa, ali nisu u vezi s relacijama sa socijalnom i emocionalnom efikasnošću. U prethodnim istraživanjima je agensni narcizam bio povezan s profesionalnom samoefikasnošću (Hirschi & Jeansch, 2015) i preduzetništvom (Mathieu & St-Jean, 2013). Osobe s narcizmom delotvornosti u okviru profesionalnog ostvarenja prepoznaju šansu da realizuju svoje fantazije o moći i divljenju od strane drugih, i zato nije retkost da se nađu na istaknutim i liderskim pozicijama (Grijalva et al., 2015). Pored toga, svoju težnju ka vođstvu i dominaciji ispoljavaju i u socijalnim relacijama. Osobe sa izraženim agensnim narcizmom odlikuje ekstravertno i asertivno ponašanje, one su šarmantne i najčešće ostavljaju pozitivan prvi utisak, te s lakoćom ostvaruju nova poznanstva (Holtzman et al., 2010; Foster & Trim IV, 2008), što je povezano sa slikom o sebi kao socijalno smelom i samouverenoj osobi. Za razliku od onih koji su orijentisani na zajedništvo, osobe s višim narcizmom delotvornosti nemaju jasnu želju za povezivanjem sa drugima, već su usmereni na ostvarivanje postignuća. S obzirom na to, drugi ljudi su im često dragoceni upravo za postizanje sopstvenih ciljeva i demonstraciju superiornosti (Elliot & Thrash, 2001).

Rezultat koji nije u skladu sa našim očekivanjima jeste da je socijalna samoefikasnost više izražena kod profila agenskog narcizma. Naime, naše očekivanje je bilo da će socijalna samoefikasnost biti podjednako izražena kod oba tipa narcizma. Čini se da ponašanja koja su obuhvaćena ajtemima korišćene PSSE skale iziskuju više socijalne smelosti i neinhibiranosti u započinjanju socijalnih kontakata, koja je pre tipična za agensni nego za komunalni narcizam. Naime, agensni narcizam je povezan sa ostvarivanjem pozitivnog prvog utiska i pozitivnom impresijom, ali uprkos svom inicijalnom šarmu, nedostatak saradljivosti osoba ovog profila otežava održavanje skladnih interpersonalnih odnosa i oni ne uspevaju dugoročno da zadrže simpatije drugih (Holtzman et al., 2010). Pretpostavljamo da se narcističke ličnosti usmerene na zajedništvo, koje nastoje da se dopadnu drugima, budu im prijemčive i pristupačne, ne upuštaju tako lako u preuzimanje inicijative iz bojazni da se to ne protumači kao agresivno i nametljivo ponašanje čime bi odbili druge ljude. Prethodna istraživanja pokazuju da iako obe dimenzije narcizma pozitivno koreliraju sa ekstraverzijom, agensni narcizam negativno korelira sa prijatnošću iz modela

Velikih pet, a komunalni pozitivno (Gebauer et al., 2012; Rogoza & Fatfouta, 2019), što upućuje na tendenciju za održavanjem harmoničnih odnosa kod komunalnog narcizma. Na taj način se može objasniti njihova niža socijalna smelost u odnosu na tip agensnog narcizma.

Dalje, pretpostavili smo da će osobe komunalnog narcizma imati višu emocionalnu samoefikasnost, ali rezultati upućuju na to da nema značajnih razlika u ovom aspektu samoefikasnosti između komunalnog, agensnog i visokog tipa narcizma. Drugim rečima, emocionalna samoefikasnost se ističe kao karakteristika visokog grandioznog narcizma, bez obzira na tip, te otud i neznačajan inkrementalni doprinos tipova u objašnjenju emocionalne samoefikasnosti, u odnosu na dimenzije narcizma. Emocionalna samoefikasnost, merena ESES skalom, odnosi se na razumevanje i upravljanje sopstvenim i tuđim emocijama, što je povezano s kognitivnom empatijom i aspektima emocionalne inteligencije. Prethodna istraživanja uglavnom potvrđuju pozitivne veze između agensnog narcizma i samoprocene kognitivne empatije (Turner et al., 2019; Wai & Tiliopoulos, 2012), mada ima rezultata koji upućuju na neznačajne veze (Dinić et al., 2018). Takođe, patološki grandiozni narcizam (koji uključuje npr. i samožrtvujuće samoosnaživanje koje je teorijski blisko komunalnom narcizmu) povezuje se sa uspešnom regulacijom emocija, ali ne i sa razumevanjem emocija kada su ovi aspekti emocionalne inteligencije ispitivani preko objektivnih zadataka, a ne samoprocene (Vonk et al., 2015). Čini se da precenjivanje sopstvenih kompetencija kod agensnog narcizma podrazumeva precenjivanje svih kompetencija, uključujući i emocionalne, što čini da se agensni i komunalni narcizam ne razlikuju po emocionalnoj samoefikasnosti.

Generalno, rezultati ukazuju na to da se profili agensnog i visokog narcizma međusobno ne razlikuju, te da ostvaruju višu samoefikasnost u svim domenima (jedino nema razlike u radnoj samoefikasnosti između visokog i komunalnog narcizma). S druge strane, profili komunalnog i niskog narcizma se međusobno ne razlikuju u socijalnoj i radnoj samoefikasnosti, dok emocionalnu samoefikasnost više pokazuju pripadnici komunalnog narcizma, što ide u prilog njihovom razlikovanju. Najučljivije razlike između agensnog i komunalnog tipa narcizma su u izraženosti socijalne samoefikasnosti kojoj su više skloni pripadnici agensnog tipa. Imajući u vidu sadržaj Skale socijalne samoefikasnosti, ovaj podatak ukazuje više na socijalnu smelost i samopouzdanje kod agensnog tipa, nego na toplinu u interperosnalnim odnosima koja bi više bila karakteristična za komunalni tip.

Rezultati ovog istraživanja otvaraju pitanje o karakteristikama komunalnog narcizma. Dok je u prethodnim istraživanjima pokazana značajna veza komunalnog narcizma i povlašćenosti (Gebauer et al., 2012) kao jednoj od suštinskih karakteristika narcizma, rezultati ovog istraživanja pokazuju da se tip komunalnog narcizma generalno ne razlikuje od tipa niskog narcizma, osim u emocionalnoj samoefikasnosti kojoj su podjednako skloni i komunalni, agensni i tip visokog narcizma. Međutim, ako se pogleda struktura samoefikasnosti po izdvojenim profilima, može se uočiti da je emocionalna samoefikasnost na-

jistaknutija od svih samoefikasnosti kod profila komunalnog narcizma ($F(2,29) = 3.88, p = .032$, LSD test jedino nije značajan pri poređenju socijalne i radne samoefikasnosti, $p = .211$), dok je najmanje istaknuta kod profila agensnog narcizma ($F(2,21) = 5.66, p = .011$, LSD test jedino nije značajan pri poređenju socijalne i radne samoefikasnosti, $p = .055$). Ovaj rezultat ide u prilog različitom vrednovanju određenih aspekata kompetencija unutar dva tipa narcizma, te bi se isticanje emocionalne kompetencije u odnosu na socijalnu ili radnu mogla shvatiti kao karakteristika komunalnog narcizma. Ipak, u cilju mapiranja karakteristika komunalnog narcizma, buduća istraživanja bi trebalo da uključe i mere maladaptivnih karakteristika i indikatora loših interpersonalnih odnosa. Zanimljivo je da su sve tri samoefikasnosti podjednako izražene unutar tipa visokog ($F(2,68) = 5.66, p = .068$) i unutar tipa niskog narcizma ($F(2,96) = 1.50, p = .228$).

Što se tiče ograničenja ovog istraživanja, primetno je da fitovi modela nekih upitnika upućuju na preveliku saglasnost. Prosečne inter-ajtemske korelacije (MIC) su na granici gornje prihvatljivosti (.50, više u Clarck & Watson, 1995) te mogu da upućuju na redundantnost pojedinih stavki. Uvidom u korelacije pojedinačnih stavki smo zaključili da postoje stavke koje suviše visoko koreliraju (preko .80). Iako smo u ovom radu zadržali sve stavke upitnika zarad boljeg poređenja sa prethodnim istraživanjima, u budućim primenama bi bilo poželjno redukovati skup ajtema izostavljanjem redundantnih stavki.

U zaključku možemo istaći da rezultati ovog rada upućuju na opravdanost razlikovanja agensnog i komunalnog narcizma u specifičnim domenima samoefikasnosti. U budućim istraživanjima mogli bi se uključiti i objektivni pokazatelji postignuća u domenu profesionalnog života i angažovanja za dobrobit zajednice kako bi se detaljnije ispitale povezanosti tipova narcizma sa različitim kompetencijama, tj. kako bi se mogli uporediti rezultati subjektivnog doživljaja samoefikasnosti i objektivnih pokazatelja efikasnosti i uspeha.

Zahvalnica

Zahvaljujemo se dr Bobanu Petroviću, dr Ljiljani Lazarević i dr Bojani Bodroži koji su uradili prevod CNI-ja.

Reference

- Abele, A. E., & Bruckmüller, S. (2013). The Big Two of agency and communion in language and communication. In J. Forgas, O. Vincze, & J. László (Eds.), *Social cognition and communication* (pp. 173–184). Psychology Press.
- Asendorpf, J. B. (2003). Head-to-head comparison of the predictive validity of personality types and dimensions. *European Journal of Personality*, 17(5), 327–346. <http://dx.doi.org/10.1002/per.492>

- Ashton, M. C., & Lee, K. (2009). An investigation of personality types within the HEXACO personality framework. *Journal of Individual Differences, 30*, 181–187. <http://dx.doi.org/10.1027/1614-0001.30.4.181>
- Barry, C. T., Anderson, A. C., & Charles, N. E. (2019). Dimensions of adolescent narcissism: A variable-centered versus person-centered approach. *Journal of Individual Differences, 40*(3), 149–155. <http://doi.org/10.1027/1614-0001/a000287>
- Bergman, L. R., & Magnusson, D. (1997). A person-oriented approach in research on developmental psychopathology. *Development and Psychopathology, 9*(2), 291–319. <https://doi.org/10.1017/s095457949700206x>
- Brookes, J. (2015). The effect of overt and covert narcissism on self-esteem and self-efficacy beyond self-esteem. *Personality and Individual Differences, 85*, 172–175. <http://doi.org/10.1016/j.paid.2015.05.013>
- Brown, A. A. (2017). *Grandiose and vulnerable narcissistic in relationships: A perceived control perspective*. Unpublished doctoral dissertation, The Ohio State University.
- Brown, R. P., Budzek, K., & Tamborski, M. (2009). On the meaning and measure of narcissism. *Personality and Social Psychology Bulletin, 35*(7), 951–964. <http://doi.org/10.1177/0146167209335461>
- Clark, L. A., & Watson, D. (1995). Constructing validity: Basic issues in objective scale development. *Psychological Assessment, 7*(3), 309–319. <http://doi.org/10.1037/1040-3590.7.3.309>
- Diehl, M., Owen, S. K., & Youngblade, L. M. (2004). Agency and communion attributes in adults' spontaneous self-representations. *International Journal of Behavioral Development, 28*(1), 1–15. <http://doi.org/10.1080/01650250344000226>
- Dinić, B. M., Petrović, B., & Jonason, P. K. (2018). Serbian adaptations of the Dark Triad Dirty Dozen (DTDD) and Short Dark Triad (SD3). *Personality and Individual Differences, 134*, 321–328. <http://dx.doi.org/10.1016/j.paid.2018.06.018>
- Dinić, B.M., & Vujić, A. (2019). The Pathological Narcissism Inventory: Measurement invariance across Serbian and USA samples and further validation. *European Journal of Psychological Assessment*. Online first. <https://doi.org/10.1027/1015-5759/a000537>
- Elliot, A. J., & Thrash, T. M. (2001). Narcissism and motivation. *Psychological Inquiry, 12*(4), 216–219.
- Fida, R., Paciello, M., Tramontano, C., Barbaranelli, C., & Farnese, M. L. (2015). “Yes, I Can”: the protective role of personal self-efficacy in hindering counterproductive work behavior under stressful conditions. *Anxiety, Stress, & Coping, 28*(5), 479–499. <http://doi.org/10.1080/10615806.2014.969718>
- Foster, J. D., & Trimm IV, R. F. (2008). On being eager and uninhibited: Narcissism and approach–avoidance motivation. *Personality and Social Psychology Bulletin, 34*(7), 1004–1017. <http://doi.org/10.1177/0146167208316688>

- Fraley, C., & Raftery, A. E. (2002). *mclust: Software for model-based clustering, density estimation and discriminant analysis* (Tech. Rep, No. 415). Department of Statistics, University of Washington, WA.
- Gebauer, J. E., & Sedikides, C. (2018). Agency and communion in grandiose narcissism. In A. E. Abele & B. Wojciszke (Eds.), *Agency and communion in social psychology* (pp. 90–102). Routledge.
- Gebauer, J. E., Sedikides, C., Verplanken, B., & Maio, G. R. (2012). Communal narcissism. *Journal of Personality and Social Psychology*, *103*(5), 854–878. <http://doi.org/10.1037/a0029629>
- Grijalva, E., Jarms, P. D., Newman, D. A., Gaddis, B. H., & Fraley, R. C. (2015). Narcissism and leadership: A meta-analytic review of linear and nonlinear relationships. *Personnel Psychology*, *68*(1), 1–47. <http://doi.org/10.1111/peps.12072>
- Gutmann, D. (1994). *Reclaimed powers: Men and women in later life*. Northwestern University Press.
- Hirschi, A., & Jaensch, V. K. (2015). Narcissism and career success: Occupational self-efficacy and career engagement as mediators. *Personality and Individual Differences*, *77*, 205–208. <http://doi.org/10.1016/j.paid.2015.01.002>
- Holtzman, N. S., Vazire, S., & Mehl, M. R. (2010). Sounds like a narcissist: Behavioral manifestations of narcissism in everyday life. *Journal of Research in Personality*, *44*(4), 478–484. <http://doi.org/10.1016/j.jrp.2010.06.001>
- Hu, L. T., & Bentler, P. M. (1999). Cutoff criteria for fit indexes in covariance structure analysis: Conventional criteria versus new alternatives. *Structural Equation Modeling*, *6*, 1–55. <http://doi.org/10.1080/10705519909540118>
- Jahani, H. J. G., Ehsanikenari, A., & Sharif, A. S. (2018). Role of self-efficacy and negative perfectionism in the prediction of procrastination of narcissistic personality: A study on non-clinical subjects. *Emerging Science Journal*, *2*(6), 388–399. <http://doi.org/10.28991/esj-2018-01158>
- Kirk, B. A., Schutte, N. S., & Hine, D. W. (2008). Development and preliminary validation of an emotional self-efficacy scale. *Personality and Individual Differences*, *45*(5), 432–436. <http://doi.org/10.1016/j.paid.2008.06.010>
- Krizan, Z., & Herlache, A. D. (2018). The narcissism spectrum model: A synthetic view of narcissistic personality. *Personality and Social Psychology Review*, *22*(1), 3–31. <http://doi.org/10.1177/1088868316685018>
- Ksinan, A. J., & Vazsonyi, A. T. (2016). Narcissism, Internet, and social relations: A study of two tales. *Personality and Individual Differences*, *94*, 118–123. <http://doi.org/10.1016/j.paid.2016.01.016>
- Luo, Y. L., Cai, H., Sedikides, C., & Song, H. (2014). Distinguishing communal narcissism from agentic narcissism: A behavior genetics analysis on the agency–communion model of narcissism. *Journal of Research in Personality*, *49*, 52–58. <http://doi.org/10.1016/j.jrp.2014.01.001>
- Mathieu, C., & St-Jean, É. (2013). Entrepreneurial personality: The role of narcissism. *Personality and Individual Differences*, *55*(5), 527–531. <http://doi.org/10.1016/j.paid.2013.04.026>

- Miller, J. D., Lynam, D. R., Hyatt, C. S., & Campbell, W. K. (2017). Controversies in narcissism. *Annual Review of Clinical Psychology, 13*, 291–315. <http://doi.org/10.1146/annurev-clinpsy-032816-045244>
- Paulhus, D. L. (2019). The Big Two dimensions of desirability. In A. E. Abele & B. Wojciszke (Eds.), *Agency and communion in social psychology* (pp. 79–89). Routledge.
- Paunonen, S. V., & Hong, R. Y. (2010). Self-Efficacy and the Prediction of Domain-Specific Cognitive Abilities. *Journal of Personality, 78*(1), 339–360. <http://doi.org/10.1111/j.1467-6494.2009.00618.x>
- Raskin, R. N., & Hall, C. S. (1979). A narcissistic personality inventory. *Psychological Reports, 45*(2), 590–590. <http://doi.org/10.2466/pr0.1979.45.2.590>
- Rogoza, R., & Fatfouta, R. (2019). Normal and pathological communal narcissism in relation to personality traits and values. *Personality and Individual Differences, 140*(1), 76–81. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2018.03.039>
- Rosseel, Y. (2012). Lavaan: An R package for structural equation modeling and more. Version 0.5–12 (BETA). *Journal of Statistical Software, 48*(2), 1–36. <http://doi.org/10.18637/jss.v048.i02>
- Smith, H. M., & Betz, N. E. (2000). Development and validation of a scale of perceived social self-efficacy. *Journal of Career Assessment, 8*(3), 283–301. <http://doi.org/10.1177/106907270000800306>
- Turner, I. N., Foster, J. D., & Webster, G. D. (2019). The Dark Triad's inverse relations with cognitive and emotional empathy: High-powered tests with multiple measures. *Personality and Individual Differences, 139*, 1–6. <http://doi.org/10.1016/j.paid.2018.10.030>
- Vonk, J., Zeigler-Hill, V., Ewing, D., Mercer, S., & Noser, A. E. (2015). Mindreading in the dark: Dark personality features and theory of mind. *Personality and Individual Differences, 87*, 50–54. <http://doi.org/10.1016/j.paid.2015.07.025>
- Wai, M., & Tiliopoulos, N. (2012). The affective and cognitive empathic nature of the dark triad of personality. *Personality and Individual Differences, 52*(7), 794–799. <http://doi.org/10.1016/j.paid.2012.01.008>
- Wetzel, E., Leckelt, M., Gerlach, T. M., & Back, M. D. (2016). Distinguishing subgroups of narcissists with latent class analysis. *European Journal of Personality, 30*(4), 374–389. <http://doi.org/10.1002/per.2062>
- Wright, A. G., & Edershile, E. A. (2018). Issues resolved and unresolved in pathological narcissism. *Current Opinion in Psychology, 21*, 74–79. <http://doi.org/10.1016/j.copsyc.2017.10.001>
- Wu, W., Wang, H., Zheng, C., & Wu, Y. J. (2019). Effect of narcissism, psychopathy and Machiavellianism on entrepreneurial intention—the mediating of entrepreneurial self-efficacy. *Frontiers in Psychology, 10*, Article No. 360. <http://doi.org/10.3389/fpsyg.2019.00360>
- Żemojtel-Piotrowska, M., Czarna, A. Z., Piotrowski, J., Baran, T., & Maltby, J. (2016). Structural validity of the Communal Narcissism Inventory (CNI): The bifactor model. *Personality and Individual Differences, 90*, 315–320. <http://doi.org/10.1016/j.paid.2015.11.036>

Dodatak

Inventar komunalnog narcizma

Ljudi u privatnosti o sebi misle različite stvari. Ove misli mogu veoma da se razlikuju od osobe do osobe i u zavisnosti od situacije. Ovim upitnikom se ispituju takve misli. Ispod ćete naći izlistane misli koje možda imate o sebi. Za svaku od njih, molimo Vas da označite da li na takav ili sličan način razmišljate o sebi. Budite što iskreniji.

Uopšte se ne slažem 1 2 3 4 5 6 7 U potpunosti se slažem

Ja sam najkorisnija osoba koju poznajem.
Doneću mir i pravdu svetu.
Ja sam najbolji prijatelj kojeg neko može imati.
Biću poznat po dobrim delima koje ću uraditi.
Ja sam (ću biti) najbolji roditelj na ovoj planeti.
Ja sam najbrižnija osoba od svih ljudi koje poznajem.
U budućnosti ću biti poznat po tome što sam rešio najvažnije svetske probleme.
Ja obogaćujem tuđe živote.
Doneću slobodu ljudima.
Ja sam fantastičan slušalac.
Ja ću biti u stanju da rešim problem siromaštva u svetu.
Imam veoma pozitivan uticaj na druge ljude.
Generalno, ja sam osoba sa najviše razumevanja za druge.
Učiniću da svet bude mnogo lepše mesto.
Ja sam izuzetno pouzdana osoba.
Biću poznat po tome što sam unapredio dobrobit čovečanstva.

Skala opažene socijalne samoefikasnosti

Koliko ste sigurni da biste mogli da...

Nimalo 1 2 3 4 5 Potpuno

Započnete razgovor sa nekim koga ne poznajete veoma dobro.
Izrazite svoje mišljenje pred grupom ljudi koja diskutuje o temi koja Vas interesuje.
Radite na projektu u školi, na poslu, u zajednici ili negde drugde sa ljudima koje ne poznajete veoma dobro.
Pomognete da se neko koga ste nedavno upoznali oseća prijatno u Vašoj grupi prijatelja.
Sa grupom ljudi podelite zanimljivo iskustvo koje ste jednom imali.
Izložite se novoj i drugačijoj socijalnoj situaciji.
Dobrovoljno se prijavite da pomognete u planiranju ili organizaciji društvenog događaja.
Pitate grupu ljudi koji planiraju neku društvenu aktivnost (npr. da idu u bioskop) da li možete da im se pridružite.
Dobijete poziv za zabavu koju organizuje uticajna ili popularna osoba.
Dobrovoljno se prijavite da pomognete u predvođenju grupe ili organizacije.
Održite razgovor s nekim.
Budete uključeni u grupne aktivnosti.
Pronađete nekoga sa kim biste proveli popodne jednog vikenda.
Iskažete svoja osećanja drugoj osobi.
Pronađete nekoga sa kim biste otišli na ručak.
Pozovete nekoga na ljubavni sastanak.
Odete na žurku ili društveni događaj gde verovatno nećete nikoga poznavati.
Pitate nekoga za pomoć kada Vam je potrebna.
Sprijeteljite se sa nekim ko je Vaša generacija.
Pridružite se stolu za ručkom ili večerom gde ljudi već sede i pričaju.
Sprijeteljite se sa ljudima u grupi gde se svi prethodno međusobno poznaju.
Pozovete nekoga da izađete nakon što je rekao da je bio zauzet kada ste ga prvi put pozvali.
Povedete pratioca/pratilju u izlazak na koji idu Vaši prijatelji.
Pozovete telefonom nekoga koga ste tek upoznali i želite da ga/je upoznate još bolje.
Pozovete potencijalnog novog prijatelja na kafu.

Skala opažene emocionalne samoefikasnosti

Koliko dobro možete da...

Uopšte ne mogu 1 2 3 4 5 U potpunosti mogu

Razumete zbog čega se Vaše emocije menjaju.
Tačno prepoznate svoje pozitivne emocije.
Znate šta uzrokuje Vaše negativne emocije.
Shvatite zbog čega druga osoba oseća negativne emocije.
Shvatite zbog čega druga osoba oseća pozitivne emocije.
Tačno prepoznate pozitivne emocije kod druge osobe.
Shvatite zbog čega druga osoba doživljava pomešane emocije.
Iskoristite pozitivne emocije kako biste stvorili dobre ideje.
Budete svesni koju emociju drugima upućuje Vaš izraz lica.
Primitite emociju koju odražava Vaš govor tela.
Izazovete kod sebe pravu emociju kako biste podstakli razvoj kreativnih ideja.
Primitite emociju koju odražava govor tela druge osobe.
Promenite svoju negativnu emociju u pozitivnu.
Shvatite zbog čega doživljavate pomešane emocije.
Razumete zbog čega se menjaju emocije kod druge osobe.
Pomognete drugoj osobi da upravlja svojim emocijama kada je pod pritiskom.
Tačno prepoznate svoje negativne emocije.
Znate šta uzrokuje Vaše pozitivne emocije.
Pomognete drugoj osobi da se smiri kada je besna.
Tačno prepoznate negativnu emociju kod drugoga.
Uskladite svoje raspoloženje s datom prilikom.
Izazovete emocije kojima biste unapredili svoj intelektualni učinak.
Upravlјate sopstvenim emocijama kada ste blizu ostvarenja cilja.
Izazovete pozitivnu emociju kada osećate negativnu.
Iskoristite pozitivne emocije kako biste došli do novih rešenja za stare probleme.
Prepoznate koju emociju odražava izraz lica druge osobe.
Izazovete emocije kojima biste unapredili svoj fizički učinak.
Pomognete drugoj osobi da promeni negativnu emociju u pozitivnu.
Se smirite kada ste besni.
Upravlјate sopstvenim emocijama kada ste pod pritiskom.
Pomognete drugoj osobi da upravlja svojim emocijama nakon što je pretrpela gubitak.
Učinite da osećate istu emociju koju oseća druga osoba.

Skala radne samoefikasnosti

Kada sam na poslu, mogu da...

Nikako ne mogu 1 2 3 4 5 6 7 Sasvim sigurno mogu

Prevazidem osećaj osujećenosti ako me nadređeni i/ili kolege ne cene koliko bih želeo.
Razumem raspoloženje kolega s posla.
Izrazim svoje mišljenje tokom poslovnih sastanaka.
Uspevam da se kontrolišem u svim okolnostima.
Potpuno se posvetim aktivnostima kojima treba da ostvarim željeni cilj.
Prevazidem osećaj osujećenosti usled svojih neuspeha na poslu.
Uverim druge u svoju ideju.
Shvatim kada se kolega iznervira zbog mojih postupaka.
Pribavim sve potrebne informacije kako bih obavio svoj posao.
Branim svoja prava kada se neko nepravedno odnosi prema meni.
Ostanem smiren kada je na poslu stresno i napeto.
Izrazim svoje mišljenje čak i kada se moje kolege ne slažu sa mnom.
Ostanem fokusiran dok radim.
Razumem potrebe kolega iako ih ne iskažu otvoreno.
Branim svoja mišljenja iako se razlikuju od mišljenja drugih.
Tražim dodatne informacije kada sumnjam u to što znam.
Ne obeshrabrim se nakon strogog kritikovanja na poslu.
Poštujem raspored i rokove na poslu.
Ostanem smiren kada su drugi neljubazni prema meni.
Organizujem svoj posao, čak i tokom neočekivanih događaja i hitnih slučajeva.
Razumem raspoloženje kolega ili nadređenih čak i kada se burno raspravljamo.
Ne dozvolim da me iznerviraju nepravde koje me zadese na radnom mestu.
Završim svoj posao uz strogo obraćajućanje pažnje na detalje.
Uspešno branim svoja prava ako budem nepravedno napadnut.
Uložim dodatni napor u slučaju poteškoća na poslu.
Stavim se u situaciju kolege s posla koji je u nevolji.

Prilog

Tabela A

Post hoc LSD test za testiranje razlika između profila narcizma u odnosu na dimenzije narcizma

Narcizam	I	J	Mean Difference (I-J)	SE	p
Komunalni (CNI)	visok narcizam AS = 4.82 SD = 0.79	agensni narcizam	1.60	.14	.000
		komunalni narcizam	0.53	.16	.001
		nizak narcizam	2.05	.10	.000
	agensni narcizam AS = 3.22 SD = 0.35	visok narcizam	-1.60	.14	.000
		komunalni narcizam	-1.07	.18	.000
		nizak narcizam	0.45	.14	.001
	komunalni narcizam AS = 4.29 SD = 0.89	visok narcizam	-0.53	.16	.001
		agensni narcizam	1.07	.18	.000
		nizak narcizam	1.53	.15	.000
		visok narcizam	-2.05	.10	.000
Agensni (NPI)	visok narcizam AS = 5.02 SD = 0.81	agensni narcizam	0.33	.15	.031
		komunalni narcizam	1.75	.17	.000
		nizak narcizam	2.24	.11	.000
	agensni narcizam AS = 4.69 SD = 0.65	visok narcizam	-0.33	.15	.031
		komunalni narcizam	1.42	.19	.000
		nizak narcizam	1.91	.15	.000
	komunalni narcizam AS = 3.26 SD = 0.44	visok narcizam	-1.75	.17	.000
		agensni narcizam	-1.42	.19	.000
		nizak narcizam	0.49	.16	.003
		visok narcizam	-2.2	.11	.000
AS = 2.78 SD = 0.70	agensni narcizam	-1.91	.15	.000	
	komunalni narcizam	-0.49	.16	.003	

Napomena. Razlike su testirane na z-skorovima, ali zarad informativnosti, prikazani su i uprosečeni skorovi na skalama CNI i NPI (teorijski rang je od 1 do 7).

Tabela B

Post hoc LSD test za testiranje razlika između profila narcizma u odnosu na vrstu samoefikasnosti

Samoefikasnost	I	J	Mean Difference (I-J)	SE	p	
Socijalna	visok narcizam AS = 4.00 SD = 0.72	agensni narcizam	-0.31	.20	.124	
		komunalni narcizam	0.74	.22	.001	
		nizak narcizam	0.63	.15	.000	
	Teorijski rang 1-5	agensni narcizam AS = 4.29 SD = 0.72	visok narcizam	0.31	.20	.124
			komunalni narcizam	1.05	.26	.000
		komunalni narcizam AS = 3.32 SD = 0.85	nizak narcizam	0.94	.19	.000
			visok narcizam	-0.74	.22	.001
			agensni narcizam	-1.05	.26	.000
		nizak narcizam AS = 3.42 SD = 0.96	nizak narcizam	-0.11	.22	.600
			visok narcizam	-0.63	.15	.000
emocionalna	visok narcizam AS = 3.98 SD = 0.66	agensni narcizam	-0.94	.19	.000	
		komunalni narcizam	0.11	.22	.600	
		nizak narcizam	0.12	.21	.555	
	Teorijski rang 1-5	agensni narcizam AS = 3.89 SD = 0.57	komunalni narcizam	0.14	.23	.537
			nizak narcizam	0.66	.15	.000
		komunalni narcizam AS = 3.87 SD = 0.69	visok narcizam	-0.12	.21	.555
			agensni narcizam	0.02	.26	.938
			nizak narcizam	0.54	.20	.007
		nizak narcizam AS = 3.50 SD = 0.73	visok narcizam	-0.14	.23	.537
			agensni narcizam	-0.02	.26	.938
		nizak narcizam	0.52	.22	.020	
		visok narcizam	-0.66	.15	.000	
		agensni narcizam	-0.54	.20	.007	
		komunalni narcizam	-0.52	.22	.020	

Teorijski rang 1-7	radna	visok narcizam	agensni narcizam	-0.27	.21	.199
		AS = 5.50	komunalni	0.30	.23	.195
		SD = 0.99	narcizam	0.42	.15	.006
			nizak narcizam	0.27	.21	.199
		agensni narcizam	visok narcizam	0.57	.27	.033
		AS = 5.80	komunalni	0.69	.20	.001
		SD = 0.84	narcizam	-0.30	.23	.195
			visok narcizam	-0.57	.27	.033
		komunalni	agensni narcizam	0.12	.23	.605
		narcizam	nizak narcizam	-0.42	.15	.006
		AS = 5.17	visok narcizam	-0.69	.20	.001
		SD = 1.00	agensni narcizam	-0.12	.23	.605
		nizak narcizam	visok narcizam			
		AS = 5.07	agensni narcizam			
	SD = 1.19	komunalni				
		narcizam				

Napomena: Razlike su testirane na z-skorovima, ali zarad informativnosti, prikazani su uprosečeni skorovi na skalama samoefikasnosti

Tabela C

Rezultati hijerarhijske regresione analize: parcijalni doprinosi prediktora i procenat objašnjenje varijanse kriterijuma

		Socijalna samoefikasnost	Emocionalna samoefikasnost	Radna samoefikasnost
I korak	R^2	.28***	.16***	.12***
	Komunalni narcizam	-.14	.21**	-.02
	Agensni narcizam	.61***	.22**	.36***
II korak	ΔR^2	.03**	.01	.03*
	Komunalni narcizam	.08	.30**	.17
	Agensni narcizam	.69***	.30**	.45***
	Tip visokog narcizma	-.35**	-.19	-.32*
	Tip agensnog narcizma	-.05	-.01	-.02
	Tip komunalnog narcizma	-.15*	-.00	-.09
	Total R^2	.32***	.17***	.16***
I korak	R^2	.15***	.09***	.07**
	Tip visokog narcizma	.29***	.31***	.20**
	Tip agensnog narcizma	.33***	.19**	.24***
	Tip komunalnog narcizma	-.03	.16*	.04
II korak	ΔR^2	.17***	.08***	.09***
	Tip visokog narcizma	-.35**	-.19	-.32*
	Tip agensnog narcizma	-.05	-.01	-.02
	Tip komunalnog narcizma	-.15*	.00	-.09
	Komunalni narcizam	.08	.30**	.17
	Agensni narcizam	.69***	.30**	.45***
	Total R^2	.32***	.17***	.16***

Napomene. Referentna grupa je tip niskog narcizma.

*** $p < .001$, ** $p < .01$, * $p < .05$.

**Nevena Radojević
Bojana Dinić**

Department of Psychology,
Faculty of Philosophy,
University of Novi Sad

RELATIONSHIPS OF AGENTIC AND COMMUNAL NARCISSISM WITH SELF-EFFICACY IN VARIOUS LIFE DOMAINS

Narcissism is a multidimensional construct, and according to one of the newest conceptualizations, based on the agency-communion model, two dimensions of grandiose narcissism can be distinguished - agentic and communal. Agentic narcissism manifests as a magnification of own accomplishments and competences, while communal narcissism manifests as an emphasis on one's empathy and doing good deeds for others and mankind. Thus, it can be expected that the two aspects of narcissism show different relationships with self-efficacy in various life domains. The aim of this study is to explore the typology of narcissism, based on agency and communion orientation, as well as to compare dimensional and typological approaches in exploration of relations between narcissism and self-efficacy across different life domains (social, emotional and professional). Results of latent profile analysis showed that four types could be extracted based on measures of agentic and communal narcissism: high narcissism, agentic narcissism, communal narcissism, and low narcissism. Furthermore, results showed that there were no significant differences between high and agentic narcissism types in self-efficacy in various domains, as both showed higher scores on all aspects of self-efficacy. On the other hand, there were no differences in social and work self-efficacy between communal and low narcissism types, but communal type showed higher scores in emotional self-efficacy. Agentic type showed higher scores on both work and social self-efficacy, compared to communal type, while there are no differences in emotional self-efficacy. Comparison of dimensional and typological approaches showed that narcissism types had incremental predictive power over and above the narcissism dimensions in explanation of social and work self-efficacy, but not in explanation of emotional self-efficacy.

Key words: agency, communion, agentic narcissism, communal narcissism, self-efficacy.

Irena J. Ristić¹

Fakultet dramskih
umetnosti Univerzitet
umetnosti u Beogradu

Miloš Milošević

Fakultet za fizičku kulturu
i menadžment u sportu
Univerzitet Singidunum

**AMBIVALENCIJA U KREATIVNOJ
PRODUKCIJI STUDENATA UMETNOSTI²**

Savremeni autori produbljuju uvide o kreativnom procesu ispitujući homospacijalno mišljenje zasnovano na ukrštanju udaljenih asocijacija koje su suprotstavljene u razvoju novih ideja. Upitno je da li se ukrštanje zasniva isključivo na pretpostavkama semiotičke raznorodnosti, ili pak emocije imaju izvesnu ulogu u povezivanju različitih asocijacija. Cilj ovog istraživanja je ispitati razlike između sadržaja koji izazivaju kongruentne i nekongruentne emocionalne doživljaje u pogledu njihovog delovanja na kreativnu produkciju. Stepennost kongruentnosti emocionalnog doživljaja kontrolisan je na dimenzijama valence i pobuđenosti. U eksperimentu su učestvovali studenti dramskih umetnosti ($N = 32$), a za vizuelnu stimulaciju korišćena je IAPS baza (International Affective Picture System): Ukrštanjem 32 fotografije napravljeno je 56 superponiranih vizuelnih kompozicija u kojima su vrednosti valence i pobuđenosti sistematski varirane, tako da se uzorak sastojao od kompozicija izrazitog, umerenog i odsutnog kontrasta kako na dimenziji valence tako i pobuđenosti, kao i kompozicija koje su u potpunosti neutralne jer imaju srednje vrednosti na obe dimenzije. Nakon izlaganja od studenata je traženo da za svaku kompoziciju smisle kreativan naslov, dok je kreativnost merena pomoću koeficijenata zasnovanih na proceni originalnosti i intencionalnosti odgovora. Analizom varijanse potvrđen je efekat kontrasta na dimenziji valence, ali ne i pobuđenosti. Kontrast valence pozitivno je koreliran sa kreativnošću i može biti njen prediktor. Rezultati proširuju uvide o homospacijalnom mišljenja i delimično mogu biti objašnjeni psihodinamskim konceptom reparacije, potvrđujući pritom značajnu ulogu ambivalencije u generativnim procesima.

Ključne reči: emocionalni doživljaj, kontrast, kreativnost, pobuđenost, valenca

1 Adresa autora: ir.istic@gmail.com

Primljeno: 27. 09. 2019.

Primljena korekcija: 15. 03. 2020.

Prihvaćeno za štampu: 20. 03. 2020.

2 Deo rezultata iz ovog istraživanja prikazan je u okviru skupa STuP - Savremeni trendovi u psihologiji Filozofski fakultet, Novi Sad, 2017.

Uvod

U istraživanjima kreativne kognicije generativni procesi se posmatraju kroz konstruisanje preinventivnih struktura. To su početne, slabo formulisane ideje koje u sebi nose potencijal za stvaranje novih otkrića, a nastaju na osnovu konceptualnog kombinovanja, analognog transfera informacija iz jednog domena u drugi, sinteze novih struktura, ili kategorijalne redukcije (Ward et al., 2005; Wisniewski, 1996). Oslanjaju se autori ovog pristupa na starije teorije asocijativnog i bisocijativnog mišljenja. Po Medniku, kreativno mišljenje je „sklapanje asocijativnih elemenata u nove kombinacije koje mogu odgovarati specifičnim zahtevima, ili na neki drugi način biti korisne“ (Mednick, 1962: 221). Što su kombinovane asocijacije udaljenije, proces je kreativniji. To upravo pokazuju umetnici kod kojih je hijerarhija asocijacija donekle uravnjena, te su udaljene asocijacije, mada poslednje u nizu, čvršće povezane sa polazištem, i brže im padaju na pamet, a ima ih i više, što predstavlja osnovu za razvoj novih ideja. Iz nešto drugačije, a ipak vrlo bliske perspektive, Artur Kestler ističe da se čin kreacije zasniva na ukrštanju nezavisnih perceptivnih matrica zbog kojih se situacija opaža u dva konzistentna mada nekompatibilna referentna okvira (Koestler, 1964). Ti neobični asocijativni sklopovi nazivaju se bisocijacije, javljaju se tokom kreativnog procesa kao i tokom sna, a mišljenje se razlikuje od rutinskog po tome što se zasniva na tranzitornom stanju u kome je poremećen balans obe ideje ili emocije. Disbalans se javlja usled naglog transfera misaonog toka iz jednog asocijativnog konteksta u drugi, jer se ukrštaju matrice uslovljene različitom logikom. Ove teorijske tekovine mogu se prepoznati, ne samo kod istraživača kreativne kognicije, već i kod savremenika sasvim drugačije orijentacije, poput psihodinamske. Albert Rotenberg ističe princip ukrštanja i udaljenosti asocijativnih elemenata koji su suprotstavljeni u funkciji razvoja nove ideje. U seriji eksperimenata sa piscima i slikarima, izlaže vizuelnu stimulaciju pod različitim uslovima nakon čega traži od umetnica/ka da odgovore kroz verbalnu odnosnu likovnu produkciju. Utvrđuje da su metafore produkovane u uslovima izlaganja superponiranih vizuelnih stimulusa kreativnije od onih koje nastaju iz sukcesivne ili paralelne stimulacije (Rothenberg, 1986; 1999; 2010).³ Dobijene rezultate Rotenberg diskutuje u svetlu procesa koji imenuje homospacijalnim mišljenjem, a koji je usmeren ka artikulaciji novog identiteta kroz aktivno „zamišljanje dva ili više odvojenih entiteta“ u istom mentalnom prostoru (Rotenberg, 2010: 37). Iz ponuđenog tumačenja, čini se da su ti različiti entiteti sasvim udaljeni, ukršteni po principu kontrasta,

3 Na primer, kada se ispitanicima istaknu dve fotografije, od kojih na jednoj vide prazan krevet sa velikim svilenim baldahinom, a na drugoj četru vojnika naoružanih do zuba, kako marširaju duž silazne dijagonale, metafore koje se produkuju variraju po stepenu kreativnosti u zavisnosti od uslova izlaganja. Daleko su kreativnije kada su obe fotografije preklopljene (superponirane) u odnosu na uslove kada se smenjuju naizmenično, ili posmatraju jedna pored druge (Rotenberg, 2010). U literaturi iz oblasti tehnologije filma i televizije, kao i u praksi, superponirane vizuelne kompozicije se nazivaju duple ekspozicije.

mada sam princip kontrasta ostaje upitan: Na koji način se javljaju i odabiraju postojeći koncepti od kojih ukrštanjem nastaju novi? Da li se ukrštanje zasniva isključivo na pretpostavkama semiotičke raznorodnosti, ili pak emocije imaju izvesnu ulogu u povezivanju i kombinovanju različitih asocijacija?

Kompleksna je uloga emocija⁴ u generativnim procesima, a nalazi o njihovom delovanju na stepen kreativnosti su brojni i donekle kontradiktorni. Nesaglasnost nalaza može se objasniti dejstvom različitih kontekstualnih datosti (Martin & Stoner, 1996), ili korišćenjem specifičnih zadataka i vrsti merenja (Davis, 2009), mada pre svega treba imati na umu da kreativnu produkciju prati više paralelnih afektivnih procesa. Treba razlikovati neposredna iskustva određenih afektivnih stanja od sposobnosti individue da razmišlja ili izražava ideje o sadržajima koji nose emocionalni naboj (Russ, 1993). Nije, stoga, neobično što se efekti raspoloženja razlikuju od efekata emocija koje potiču od sadržaja na kome se u kreativnom postupku radi. Recimo, ako se prati samo uticaj raspoloženja koja neposredno prethode kreativnoj produkciji, pokazano je da negativna raspoloženja mogu inhibirati kreativni proces, dok pozitivna mogu biti optimalna za razvoj novih ideja (Baas et al., 2008; Benjafield, 1996; Hirt et al., 1996; Hofman, 2013; Isen, 1998; Jamison, 1993; Shapiro & Weisberg, 1999; Vosburg, 1998a; 1998b). Ako, pak, posmatramo dinamiku samog generativnog postupka, rezultati su posve drugačiji: upravo neprijatni doživljaji mogu biti stimulativni za kreativnost (George & Zhou, 2002; Feist, 1999; Ristić i Milošević, 2017a; Russ, 1998; Vosburg & Kaufmann, 1998). U jednom od eksperimenata izlagane su fotografije koje evociraju emocije različitih kvalitetata, i studenti su bili kreativniji smišljajući naslove za slike patnje, nepravde i raspadanja (koje izazivaju tugu, ljutnju i gađenje), no kada su posmatrali ljubavne, radosne i idilične prizore (Ristić i Milošević, 2017b), što je naizgled u suprotnosti sa rezultatima o dejstvu pozitivnih raspoloženja na kreativnost. Zapravo, nalazi o efektima raspoloženja više govore o optimalnim, hipotetičkim uslovima za izvođenje kreativnih zadataka, dok pristupanje sadržajima sa emocionalnim nabojem kao mogućeg materijala u razvoju i ispoljavanju nove ideje govori o dinamici samog postupka i ulozi emocija u povezivanju asocijacija koji čine osnovu kreativnog čina. Situacija se dodatno usložnjava kada uzmemo u obzir da i sam kreativni proces može izazvati određena stanja. Ford (1992) ističe koncept emocionalne pobuđenosti čija uloga može biti ključna zbog prethodnih, konkurentnih i posledičnih emocija koje se međusobno prepliću i prebacuju iz jedne bihevioralne epizode u drugu, te je razumevanje uloge emocija u kreativnoj produkciji znatno otežano. U ovom radu nije reč o uticaju raspoloženja koja neposredno prethode produkciji, niti emocija koje sam proces izaziva, već isključivo o efektima vizuelne stimulacija koja izaziva određene emocionalne doživljaje a čini polazište i in-

4 U naučnoj javnosti još ne postoji saglasnost u definisanju emocija, a za potrebe ovog rada posmatraćemo ih kao aktuelne odgovore na spoljašnje stimulse ili mentalne reprezentacije, koji se manifestuju kroz specifična ponašanja, fiziološke promene, i subjektivne doživljaje (Cacioppo et al., 2000).

tegralni deo procesa, dakle njegov sadržaj, sledstveno i sadržaj kreacije u nastajanju. Istraživanje je posebno usmereno na studente umetnosti koji imaju iskustva u kreativnoj produkciji, i pokazuju visok stepen osetljivosti kao i motivacije za umetnički rad. Cilj istraživanja je da se ispita postoji li razlika između sadržaja koji izazivaju kongruentne i nekongruentne doživljaje u pogledu njihovog delovanja na kreativnu produkciju, zatim postoji li povezanost između kreativnosti studenata i dimenzija emocionalnog doživljaja koje određeni sadržaji evociraju, i može li stepen kongruentnosti emocionalnog doživljaja biti prediktor njihove kreativnosti.

Odgovori se mogu potražiti u modelu emocionalne rezonance kojim se opisuje proces građenja metafora kao polazišta kreativne produkcije (Lubart & Getz, 1997). Autori modela smatraju da su upravo emocije te koje prave asocijativne mostove između naizgled odvojenih objekata, osoba ili događaja, i zbog toga imaju ključnu ulogu u stvaranju metafora. Idiosinkratičke emocije povezane su sa određenim konceptima i slikama, a stvoreni endocepti su u međusobnoj interakciji te jedan može aktivirati drugi, što predstavlja osnovu za povezivanje udaljenih asocijacija. Metafore nastale na osnovu emocionalne rezonance poseduju veći kreativni potencijal od drugih, jer je endocept uvek povezan sa ličnim iskustvom te je njegova priroda visoko individualizovana (Lubart & Getz, 1997). Međutim, na osnovu predloženog modela, nije sasvim jasno da li emocionalna rezonanca pretpostavlja povezivanje endocepta na osnovu emocionalne kongruentnosti iz čega bi se mogla izvesti pretpostavka da sadržaji koji izazivaju kongruentne doživljaje stimulatивно utiču na kreativnost, ili „mostove“ treba proučavati u svetlu komplementarnosti različitih, čak suprotstavljenih emocija koje temelje put novih ideja. Stoga pojmovni okvir zahteva izvesnu teorijsku dopunu pre no što se razmotre putevi empirijske provere. Nešto potpuniji odgovori mogu se pronaći kod autora psihodinamske provenijencije.

Frojdova ideja (Freud, 1908) da je kreativnost ishod intrapsihičkog konflikta te utemeljena u mehanizmu sublimacije (Domino et al., 2002; Kim et al., 2013) produbljena je konceptom funkcionalne regresije (Kris, 1952), dok se uloga emocija u generativnim procesima jasnije može razumeti u svetlu teorije objektnih odnosa. Za razliku od postulata klasične psihoanalitičke teorije u kojoj se sublimacija posmatra kao mehanizam zasnovan pre svega na neutralizaciji potisnutih seksualnih nagona, Melani Klein (1935) ističe ulogu ranih agresivnih fantazija koje dovode do uništenja objekta, a sledstveno i do snažnog osećanja krivice. Tu se upravo krije stožer kreativnog postupka. Kreativnost izranja iz želje da se reparira objekat koji je mržnjom uništen, da se otklone efekti sopstvene destruktivnosti, tako da sublimacija nije prosto neutralizacija, već najpre mobilizacija libidonožnih impulsa da pobede one agresivne (Bergler, 1945; Klein, 1935). Nije dakle kod kreativnosti reč samo o emancipaciji zabranjene seksualne želje, već o snažnoj unutrašnjoj borbi zasnovanoj na ambivalentnom doživljaju objektnih konstelacija. Stoga, ako dosledno pratimo teoretičare objektnih odnosa, mogli bismo izvesti hipotezu da

sadržaji koji izazivaju nekongruentne emocionalne doživljaje rezultuju višim stepenom kreativnosti. Izvesno je da su ponuđene psihodinamske teoretizacije vrlo složene i nedovoljno ispitane, te se potreba za empirijskom eksploracijom ovde čini evidentna.

Do sada veći broj autora ističe da se kombinovanjem dve fundamentalne dimenzije mogu opisati sva emocionalna stanja. Prva je valenca koja govori o stepenu (ne)prijatnosti koju određena stimulacija evocira, a druga je pobuđenost (arousal) koja govori o stepenu neuralnog aktiviteta i ukazuje na nivo napetosti u određenom emocionalnom stanju (Mauss & Robinson, 2009). Savremena istraživanja u oblasti kognitivnih i bihejvioralnih neuronauka pokazuju da se sva emocionalna stanja mogu objasniti kognitivnom interpretacijom senzacija koje produkuju dva nezavisna neurofiziološka sistema takođe označena kao valenca i pobuđenost (Posner et al., 2005; Viinikainen et al., 2011). Uz osvrt na dosadašnje uvide, možemo poći od pretpostavka da sadržaji koji izazivaju nekongruentne doživljaje na dimenziji valence (u daljem testu ambivalentne) pozitivno utiču na kreativost. Postavlja se pitanje šta možemo očekivati kod druge dimenzije emocionalnog doživljaja.

U svojim studijama, biometrijski istraživači su proveravali psihodinamske teze da se umetnici izdvajaju od drugih ljudi po tome što lakše balansiraju između različitih nivoa psihičkog funkcionisanja (Kris, 1952), i potvrdili da kreativne osobe, kada nisu aktivno uključene u generativne procese i produkciju, imaju viši bazični nivo pobuđenosti nego osobe ograničenog kreativnog potencijala, a pritom mogu pokazivati i veću varijabilnost pobuđenosti dok smišljaju nove ideje, u odnosu na početni nivo (prema Martindale, 2005). Pored toga, kreativne osobe imaju spontanije galvanske reflekse, veću varijabilnost otkucaja srca i, u nekim slučajevima, veću varijabilnost amplitude alfa talasa na EEG testu (Martindale & Hasenpus, 1978). Nalazi sugerišu da je pobuđenost važna upravo tokom generativnih procesa, i pružaju izvesne indicije da stimulacija u kojoj se suprotstavljaju smirujući i pobuđujući sadržaji može podsticajno delovati na kreativnost. Sledstveno, u ovom istraživanju očekujemo sledeće:

H1. Sadržaji koji izazivaju viši stepen kongruentnosti emocionalnog doživljaja na dimenzijama valence i pobuđenosti rezultovaće manje kreativnim odgovorima.

H2. Postoji pozitivna povezanost kreativnosti i nekongruentnosti emocionalnog doživljaja na dimenziji valence.

H3. Postoji pozitivna povezanost kreativnosti i nekongruentnosti emocionalnog doživljaja na dimenziji pobuđenosti.

H4. Nekongruentnosti emocionalnog doživljaja koje sadržaji evociraju na dimenzijama valence i pobuđenosti može biti prediktor kreativnosti.

Metod

Ispitanici

U istraživanju su učestvovali studenti svih smerova Fakulteta dramskih umetnosti u Beogradu [FDU], uzrasta od 19 do 28 godina, prosečne starosti 21 godine, 12 muškaraca i 20 žena ($N = 32$).⁵ Studenti FDU su selekcionisana populacija - izrazito kreativni pojedinci koji se obučavaju i stiču iskustvo u umetničkoj produkciji. Svi su se volonterski uključili u istraživanje i potpisali su pismenu saglasnost o učešću. Pre eksperimenta informisani su o zadacima, o proceduri koja nalaže da će podaci biti korišćeni anonimno i o mogućnosti da se u svakom trenutku bez ikakvih posledica iz eksperimenta povuku. Izvođenje eksperimenta je usklađeno sa Kodeksom profesionalne etike Univerziteta umetnosti u Beogradu, sa Opštom regulativom o zaštiti podataka Evropske komisije (General Data Protection Regulation - GDPR), kao i sa Etičkim principima i kodeksom propisanim od strane APA.

Stimulusi

Za pripremu uzorka stimulusa korišćen je International Affective Picture System [IAPS] - standardizovani set fotografija koji ima dobre metrijske karakteristike i validiran je na velikim uzorcima različite starosti, od dece 9 do 15 godina, preko studenata do šezdesetogodišnjaka, uz proveru konzistentnosti mera u različitim evopskim zemljama (Lang, Bradley, & Cuthbert, 2008; Schneider, Veenstra, Van Harreveld, Schwarz, & Koole, 2016). Sve učestalije se koristi u savremenim psihološkim istraživanjima, a omogućuje selekciju vizuelnih stimulusa tako da su vrednosti valence i pobuđenosti sistematski varirane (Slika 1).

Valenca: pozitivno - negativno

Pobuđenost: pobuđujuće - smirujuće

Slika 1. Primeri različitih fotografija iz IAPS baze, variranih na dimenzijama valence i pobuđenosti

⁵ Kako je istraživanje sprovedeno nezavisno, van tekućih projektnih aktivnosti, uzorak je ostao mali usled manjka tehničkih, vremenskih i organizacionih resursa za okupljanje većeg broja studenata.

Za potrebe istraživanja, selektovane su 32 realistične fotografije horizontalnog formata: kod 16 fotografija vrednosti valence su sistematski varirane (od negativne, preko umerene do pozitivne) uz kontrolu pobuđenosti, a kod drugih 16 fotografija varirane su vrednosti pobuđenosti (od smirujućih, preko umerenih, do pobuđujućih), uz kontrolu valence.⁶ Ukrštanjem fotografija za svaku dimenziju posebno, napravljene su superponirane vizuelne kompozicije (duple ekspozicije). Postupak pravljenja duplih ekspozicija je vrlo jednostavan: u prvom koraku dve fotografije se postavljaju jedna ispred druge kako bi zauzele isti prostor, a zatim se neprovidnost (engl. *opacity*) obe fotografije smanji na 50 %. Na ovaj način svaki piksel duple ekspozicije predstavlja rezultantu od po 50% informacija dva preklapljenog piksela prednje i zadnje slike. Priprema stimulusa izvedena je uz pomoć softverskog paketa Adobe Photoshop.

Kako bi se ispitali efekti nekongruentnosti emocionalnog doživljaja na dimenzijama valence i pobuđenosti, kompozicije su napravljene po principu izrazitog, umerenog i odsutnog kontrasta kako na dimenziji valence tako i pobuđenosti, a u svakoj pomenutoj kategoriji je bilo po osam superponiranih vizuelnih kompozicija. Četvrta zajednička kategorija bila je kontrolna, sačinjena od osam kompozicija koje su u potpunosti neutralne odnosno pretpostavljaju srednje vrednosti na obe dimenzije emocionalnog doživljaja. Ukupan broj superponiranih vizuelnih kompozicija bio je 56. Prilikom pravljenja vizuelnih stimulusa vođeno je računa da se svaka pojedinačna fotografija pojavi u eksperimentalnoj seriji podjednak broj puta. Redni brojevi fotografija u IAPS bazi, vrednosti valence i pobuđenosti, kao i način kombinovanja fotografija i njihovo smeštanje u kategorije prema nivou kontrasta dati su u Prilogu.

Eksperimentalni postupak

Učesnici su bili angažovani u okviru individualnih eksperimentalnih sesija. Sesije su počinjale detaljnim objašnjenjem i uputstvom, potpisivanjem saglasnosti i beleženjem demografskih varijabli. Potom su učesnicima, jedna po jedna, izlagane superponirane kompozicije na kompjuterskom monitoru (veličine 24 inča), i od njih je traženo da za svaku kompoziciju smisle kreativan naslov. Za potrebe istraživanja korišćeno je softversko rešenje koje je omogućilo da se ispitanicima po nasumičnom redosledu izlažu stimulusu i beleže njihovi odgovori (Jovanović i sar., 2015). Ispitanici su mogli na pomoćnim listovima da upisuju i razmatraju svoje ideje dok smišljaju naslove ali samo jedan naslov je trebalo izabrati za svaku kompoziciju i upisati u predviđeno polje. Kada bi se odlučili za najkreativniji ukucali bi naslov u polje ispod prikazanog stimulusa, njihovi odgovori bi se registrovali automatski, a studentima bi se prikazala sledeća vizuelna kompozicija. Smišljanje naslova se odvijalo bez vremenskog ograničenja, mada je softver omogućavao da se beleži vreme reakcija, radi

⁶ Za svaku fotografiju IAPS baza sadrži i mere dominantnosti (figure), ali u ovom istraživanju nisu korišćene jer je u fokusu razumevanje uloge emocija u svetlu dimenzionog (dvofaktorskog) pristupa.

dotatnih analiza. Kako eksperimentalna sesija ne bi trajala suviše dugo, izazvala zamor i pad motivacije, svaki učesnik je smišljao naslove za 28 vizuelnih kompozicija jer je uzorak stimulusa podeljen u dve paralelne grupe, ali tako da je u svakoj grupi polovina kompozicija varirana u odnosu na kontrast valence, a polovina u odnosu na kontrast pobuđenosti.

Mere

Kreativnost naslova

Radi procene kreativnosti naslova za superponirane kompozicije, svi odgovori su najpre kategorisani, po principu obrade otvorenih upitnika: identični naslovi ili oni koji su bili vrlo bliskog značenja svrstavani su u istu kategoriju, po semantičkoj sličnosti, dok su izuzetni odgovori ostajali izdvojeni. Tako su naslovi razvrstani za svaku kompoziciju posebno. Zatim se naslovi koji su procenjeni kao izuzetni podvrgnuti proceni intencionalnosti, u skladu sa nalazima novijih istraživanja (Diedrich et al., 2015; Weisberg, 2015). Ocenjivano je da li je reč o intencionalnoj novini: ima li naslov bilo kakve veze sa kompozicijom ili je nastao kao produkt slučajne digresije. Svaki naslov koji je procenjen kao neintencionalan priključen je najvećoj kategoriji. U ovom istraživanju, kategorizaciju su uradila dva psihologa, nezavisno jedan od drugog. Potom su kategorizacije mogle da se uporede i da se dijaloški rezreše tri dileme vezane za one naslove koji su bili upitni po kriterijumu intencionalnosti. Nakon kategorizacije naslova, procena njihove kreativnosti urađena je izračunavanjem koeficijenta kreativnosti i koeficijenta izuzetnosti koji predstavljaju unapređenu proceduru skorovanja za zadatke divergentne produkcije (Guilford, 1967), oslanjaju se na statističku procenu originalnosti, a u prethodnom periodu podvrgnuti su validacionoj proverbi, u kojima su pokazali adekvatne metrijske karakteristike (Milošević & Ristić, 2019; Ristić i Milošević, 2018).

Koeficijent kreativnosti

Koeficijent kreativnosti izračunat je kao količnik dobijenih i mogućih različitih odgovora na nivou svake kompozicije: $K = N/n$,⁷ dok je koeficijent izuzetnosti mera originalnosti individualnih odgovora i izračunat je kao količnik broja 1 i broja učesnika koji su dali isti odgovor: $K_i = 1/m$ ($i = 1, \dots, n$).⁸ Primera radi, kada bi svaki učesnik ovog istraživanja smislio izuzetan naslov za jednu određenu kompoziciju, koeficijent izuzetnosti za svakog pojedinačno bio bi maksimalan $K_i=1/1=1$. Ako bi svi smislili isti naslov koeficijent

⁷ K je koeficijent kreativnosti varijable, N je broj dobijenih različitih odgovora i n je broj ispitanika. Broj mogućih različitih odgovora je ukupan broj učesnika koji smišljaju odgovore.

⁸ K_i je koeficijent izuzetnosti pojedinačnog odgovora ispitanika, m je broj ispitanika koji su dali isti odgovor.

izuzetnosti za svakog ispitanika bio bi $K_f=1/32=0.03$. Aritmetička sredina koeficijentata izuzetnosti svih učesnika jednaka je koeficijentu kreativnosti naslova za zadatak kompoziciju: $M= (K_1 + K_2+....Kn) / n = K$.⁹ (Milošević & Ristić, 2019).

Valenca i pobuđenost

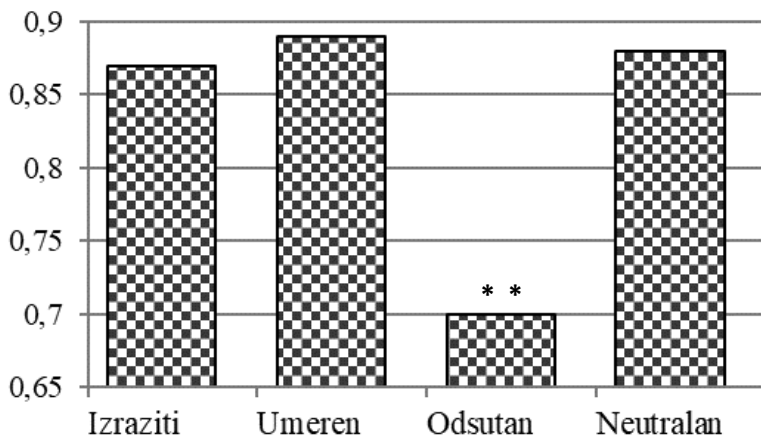
Mere valence i pobuđenosti za pojedinačne fotografije od kojih su napravljene kompozicije preuzete su iz standardizovanih mera u okviru IAPS baze, što je omogućilo pripremu uzorka tako da superponirane kompozicije budu raspodeljene u kategorije izrazitog, umerenog i odsutnog kontrasta, kao i u kategoriju neutralnih kompozicija. Takođe, za potrebe korelacione analize za svaku superponiranu kompoziciju izvedene su mere kontrasta računanjem razlike između više i niže vrednosti valence odnosno pobuđenosti kod pojedinačnih fotografija od kojih je kompozicija napravljena.

Pored ovih merene su i demografske varijable (rod i uzrast) koje su korišćene za opis karakteristika uzorka učesnika, kao i vreme reakcije odnosno period koji je protekao od izlaganja superponiranog stimulusa do upisivanja naslova, a meren je u sekundama. Sa ovako dobijenim podacima urađena je analiza varijanse, korelaciona i regresiona analiza radi provere četiri postavljene hipoteze, uz pomoć SPSS-a 22.0.

⁹ M je aritmetička sredina kreativnosti pojedinačnih odgovora, K_1, K_2, \dots, K_n su koeficijenti izuzetnosti pojedinačnih odgovora ispitanika, n je broj ispitanika i K je koeficijent kreativnosti varijable.

Rezultati

Analizom varijanse je potvrđen statistički značajan efekat kontrasta na dimenziji valence [$F(3,24) = 6.11, p < .001$], ali ne i pobuđenosti (Grafikon 1).

Grafikon 1. Razlike u kreativnosti naslova između kompozicija izrazitog, umerenog i odsutnog kontrasta na dimenziji valence, kao i neutralnih kompozicija sa srednjim vrednostima valence

Superponirane kompozicije odsutnog kontrasta odnosno u potpunosti kongruentne po valenci (sasvim prijatne ili sasvim neprijatne) rezultuju manje kreativnim naslovima no izrazito ili umereno ambivalentne kompozicije, ili pak one u kojima su ukrštene slike neutralnih vrednosti.

Tabela 1

Srednje vrednosti i standarde devijacije koeficijenata kreativnosti na različitim nivoima kontrasta valence

Nivo kontrasta valence	<i>M</i>	<i>SD</i>
Izraziti	.87	.09
Umereni	.88	.18
Odsutan	.69	.14
Neutralan	.88	.06

Napomena. *M* – aritmetička sredina. *SD* – standardna devijacija.

Kompozicija izrazitog i umerenog kontrasta na dimenziji valence, kao i neutralne kompozicije se ne razlikuju međusobno po stepenu kreativnosti naslova (Tabela 2).

Tabela 2

Razlike srednjih vrednosti između nivoa kontrasta valence

Kontrast valence (I)	(J)	Razlika M (I-J)	Std. greška	p
Izraziti	Neutralne	-.00	.06	.95
	Odsutan	.18	.05	.00
	Umereni	-.01	.05	.81
Umereni	Izraziti	.01	.05	.81
	Neutralne	.01	.06	.89
	odsutan	.19	.05	.00
Odsutan	Izraziti	-.18	.05	.00
	Neutralne	-.18	.06	.01
	Umereni	-.19	.05	.00
Neutralne	Izraziti	.00	.06	.95
	Odsutan	.18	.06	.01
	Umereni	-.01	.06	.89

Napomena. Razlika M – razlika u aritmetičkim sredinama; p – nivo značajnosti.

Korelacionom analizom potvrđena je značajnost pozitivne korelacije kreativnosti naslova i kontrasta valence u izloženim sadržajima [$r = .41$; $p = .03$]. Povezanost sa kontrastom pobuđenosti nije utvrđena. Sledstveno, ni regresioni model koji je zasnovan na kontrastima odnosno nekongruentnosti obe dimenzije emocionalnog doživljaja nije se pokazao kao značajan, ali je potvrđeno da kontrast na dimenziji valence, samostalno, može biti prediktor kreativnosti (Tabela 3).

Tabela 3

Rezultati regresione analize za prediktorsku varijablu kontrast valence (Model 1) i prediktorske varijable kontrast valence i vreme (Model 2) u odnosu na procenu kreativnosti

Model 1	$R^2 = .17, F = 5.30, p < .05$	
	β	p
Kontrast valence	.14	.03
Model 2	$R^2 = .32, F = 5.87, p < .01$	
	β	p
Kontrast valence	.36	.04
Vreme	.39	.03

Napomena. β – parcijalni doprinos prediktora; p – nivo značajnosti; R^2 – koeficijent multiple determinacije; F – vrednost F-testa.

Kako je dopunska korelaciona analiza pokazala značajnu povezanost kreativnosti sa vremenom reakcije [$r = .44$; $p = .020$], proveren je i regresioni

model koji kao prediktorsku varijablu, pored kontrasta valence, uključuje i vreme reakcije. Regresioni model se pokazao kao značajan čime je potvrđeno da kontrast na dimenziji valence i vreme mogu biti prediktori kreativnosti.

Diskusija

Na osnovu rezultata, hipoteze se mogu samo delimično prihvatiti. Sa kongruentnošću emocionalnog doživljaja na dimenziji valence opada kreativnost odgovora, ali nije utvrđen analogni efekat nekongruentnosti na dimenziji pobuđenosti. Takođe, analiza potvrđuje da je ambivalencija koju sadržaji evociraju pozitivno korelirana sa kreativnošću i da može biti njen prediktor. Pritom, korelacija kreativnosti i nekongruentnosti na dimenziji pobuđenosti nije evidentirana.

Nalazi o efektima ambivalencije mogu biti objašnjeni u svetlu teorije objektnih odnosa. Psihodinamsko tumačenje kreativnosti zasnovano na idejama Melani Klein (1935) proširuje prvobitni koncept sublimacije kao mehanizma u kome se sirova energija seksualnog nagona transformiše kroz kreativni postupak, što omogućuje njeno ispoljavanje, prihvatanje ili pak gratifikaciju u datom socijalnom okviru (Domino et al., 2002; Kim et al., 2013). Libidonozni impulsi su važni, svakako, ali pre svega u odnosu na agresivnost koja ima ključnu ulogu u pokretanju procesa, tako da se kreativnost može razumeti tek kao ishod snažnog unutrašnjeg trvenja u kome se javljaju različite, čak i do krajnosti suprotstavljene emocije (Bergler, 1945). Odakle potiču? Opisujući doživljaje beba u formiranju ranih objektnih konstelacija, Klajn razlikuje paranoidno-shizoidnu poziciju u kojoj rani agresivni fantazmi dovode do cepanja, te se doživljaj svodi na polarizovane entitete, koji ostaju potpuno izdvojeni kako jedan ne bi mogao ugroziti drugi, sve dok se ne stekne mogućnost integracije objekta (Klein, 1935). Kada se u depresivnoj poziciji to i ostvari, kada se odnos počne doživljavati kao celovit, dolazi do snažnih osećanja tuge i krivice zbog izgubljenog objekta koji je mržnjom uništen (Klein & Riviere, 1964). Upravo iz depresivne pozicije izranjaju reparatorne potrebe u kojima se libidonozni impulsi usmeravaju da pobede one agresivne. Kod beba su, dakako, mehanizmi sasvim ogoljeni i svedeni mahom na bazične doživljaje prihvatanja i odbacivanja, ali laviranje između paranoidno-shizoidne i depresivne pozicije obeležava razvoj objektnih konstelacija kroz čitav životni vek pojedinca. Potreba da se popravi, da se konstruiše, da se ponovo napravi uništeni objekat može se prepoznati kroz različite vidove delovanja, i čini samu suštinu generativnih procesa. Energija libida koja omogućuje kreativnost srazmerna je intenzitetu mržnje koja je okidač procesa. Ono što je neprijatno, i deluje nepoznato jer je potisnuto te se ne prepoznaje kao blisko na svesnom planu, može podstaći kreativnost, kako je već pokazano u ranijim studijama (Ristić i Milošević, 2017a; 2017b), ali posebno stimulatívni mogu biti upravo sadržaji koji ambivalenciju reflektuju i indukuju. U ovom istraživanju to su bile fotografije izrazitog i umerenog kon-

trasta za koje se pokazalo da izazivaju kreativnije naslove, no kada postoji potpuna emocionalna kongruentnost kao što je to slučaj kod kompozicija odsutnog kontrasta. Nalazi proširuju uvide o homospcijalnom mišljenju otkrivajući da je princip ukrštanja različitih entiteta u istom mentalnom prostoru, o kome govori Rotenberg (2010), uslovljen kontrastom na dimenziji valence. U prilog tome govori i rezultat koji se ne može objasniti teorijom reparacije, a to je razlika u kreativnosti koja se pojavila uprkos istom principu odsutnog kontrasta: između naslova kompozicija koje su emocionalno kongruentne na dimenziji valence (pozitivne ili negativne) i naslova potpuno neutralnih kompozicija koje su takođe emocionalno kongruentne ali su sastavljene od dve fotografije ujednačenih srednjih vrednosti. Možemo pretpostaviti da je pad kreativnosti evidentiran upravo zbog snažnog dejstva kongruentnosti na dimenziji valence, ali da je inhibitorski efekat evidentan samo kada je valenca jasnog smera i povišenog intenziteta. Ukrštanje izrazito prijatnih ili izrazito neprijatnih slika rezultuje povišenim stepenom redundance koja može biti manje interesantna i podsticajna kao polazište kreativnog postupka, posebno studentima umetnosti za koje se pokazalo da poseduju viši stepen estetske osetljivosti i preferenciju ka složenijem distantnom modusu estetske obrade (Ognjenović, 1997). Za razliku od redundantnih kompozicija, potpuno neutralni stimulusi su oslobođeni direkcije koja eventualno sužava semantički prostor mogućih interpretacija, i pobuđuju odgovore, barem isto onoliko kreativne koliko i ambivalentne kompozicije. Odsustvo razlike između neutralnih i ambivalentnih kompozicija (umerenog ili izrazitog kontrasta) to i pokazuje. Kada se tome doda i nalaz o korelaciji kreativnosti i vremena reakcije, odnosno potvrda regresionog modela u kome je pokazano da skupa sa kontrastom valence, vreme reakcije može biti prediktor kreativnosti, postaje jasno zašto studenti pred sadržajima koji evociraju kongruentne doživljaje, te ne zahtevaju dublju kognitivnu obradu, ostaju bez izazova i podbacuju u pogledu kreativnosti. Iako ovo nije bio eksperiment posvećen ispitivanju estetske percepcije, rezultati sugerišu da estetski doživljaj, po strukturi neumitno povezan, a po pojedinim autorima i svodiv na emocionalni doživljaj (Janković, 2015), može biti relevantan za kreativnost. Indikativno je ove nalaze proveriti sa pripadnicima opšte populacije, koji mogu pokazivati nešto drugačije preferencije pri estetskoj obradi informacija.¹⁰

Nalazi posredno mogu objasniti i kontradikcije o efektima emocija na kreativnost, iz istraživanja tokom proteklih tri decenije. Kako je već pomenuto, naučna polemika o učinku negativnih i pozitivnih raspoloženja na kreativnosti još traje i za sada se nesaglasni rezultati objašnjavaju variranjem u kontekstualnim ili metodološkim datostima (Davis, 2009; Martin & Stoner, 1996), ili pak sekvencionom usklađenošću sa različitom vrstom zadataka (Kaufmann & Vosburg, 2002). Međutim, ako uzmemo u obzir da složeni ambivalentni doživljaji

10 Uvidi da estetski kvalitet igra značajnu ulogu u kreativnom procesu potiču još iz XVIII veka (William Duff, prema Dacey, 1999), mada su se, začudo, istraživači retko do sada upuštali u empirijske provere i objašnjenja. Nalazi ove studije sugerišu da efekti estetske percepcije u kreativnom procesu zahtevaju posebnu pozornost, i podrobnije ispitivanje.

leže u osnovi generativnog postupka, te sadržaji koji ih indukuju mogu biti ključni u mobilizaciji kreativnih napora, kao i da se paralelni afektivni procesi tokom produkcije neprestano prepliću (Russ, 1993), polemika o prednosti pozitivnih ili negativnih emocija za studije kreativnosti postaje izlišna. Valja odustati od simplifikacije i polarizovanih hipoteza, te dalje proučavanje usmeriti ka dinamičkim i dinamskim aspektima procesa, što bi omogućilo dublje uvide o ulozi emocija u kreativnoj produkciji.

Kada je reč o drugoj dimenziji emocionalnog doživljaja, nije se pokazalo da će stimulacija u kojoj se suprotstavljaju smirujući i pobuđujući sadržaji delovati na kreativnost. Stoga ostaje upitno da li je variranje na dimenziji pobuđenosti, sa ili bez kontrasta u sadržaju, uopšte relevantno za generativne procese. Ne čini se, ipak, opravdano potpuno negirati ulogu pobuđenosti u kreativnoj produkciji. Naime, u ranijim istraživanjima pokazano je da kod sadržaja koji izazivaju viši stepen kreativnosti, pored valence, još jedna varijabla može biti relevantna, a to je bliskost sadržaja koja je istovremeno negativno i visoko korelirana sa stepenom pobuđenosti (Ristić i Milošević, 2017a; 2017b). Pošto novina stimulatивно deluje na razvoj novih ideja, a pritom deluje i pobuđujuće, biće da druga dimenzija emocionalnog doživljaja zahteva dodatna istraživanja iako rezultati o njenim dejstvima variraju, možda upravo zbog efekta nekongruentnosti koji se može pratiti i kroz oscilacije u vremenu. Kako Martindale (2015) ističe, rezultati neuronaučnih studija sa sukcesivnim merenjem kortikalnog aktiviteta tokom produkcije priča pokazuju da nivo pobuđenosti može imati značajnu ulogu u generativnim procesima, i da može oscilirati kod ljudi koji imaju iskustva sa kreativnom produkcijom. Možda bi Frojdove ideje o „gipkosti potiskivanja“ kod umetnika (Freud, 1908), ili pak o brzim smenama primarnih i sekundarnih procesa (Kris, 1952), mogle objasniti efekte varijabilnosti pobuđenosti u generativnim procesima. Ako bi se empirijski proverila ta varijabilnost, sukcesivnim praćenjem neurofizioloških korelata unutar samih generativnih procesa, temeljno bi se ispitao efekat emocionalne nekongruentnosti na dimenziji pobuđenosti, nešto drugačijim pristupom nego u ovoj studiji.

Na koncu, bez mnogo sumnje i spora, možemo zaključiti da ambivalencija ima značajnu ulogu u generativnim procesima, i da preplitanje paralelnih a često i suprotstavljenih afektivnih tokova vredi dalje ispitivati, uz osvrt na složenu dinamiku intrapsihičkog konflikta koji ambivalenciju pokreće. Dublje razumevanje reparatornog mehanizma može nam objasniti ne samo fundamentalne procese koji leže u osnovi kreativnosti, već i postepenu promenu funkcije umetnosti, od apologetske do kritičke, od početka XX veka do danas, do trenutka kada je recentna umetnička produkcija uslovljena aktivističkim ciljevima, i sve jasnijom ideološkom matricom u funkciji društvenih promena.

Reference

- Baas, M., De Dreu, C. K., & Nijstad, B. A. (2008). A meta-analysis of 25 years of mood-creativity research: hedonic tone, activation, or regulatory focus? *Psychological Bulletin*, *134*, 779–806. <https://doi.org/10.1037/a0012815>
- Benjafield, J. G. (1996). *Cognition*. Prentice Hall. [https://doi.org/10.1002/\(SICI\)1099-0720\(199710\)11:5<457::AID-ACP488>3.0.CO;2-1](https://doi.org/10.1002/(SICI)1099-0720(199710)11:5<457::AID-ACP488>3.0.CO;2-1)
- Bergler, E. (1945). On a five-layer structure in sublimation. *The Psychoanalytic Quarterly*, *14*, 76–97. <https://doi.org/10.1080/21674086.1945.11925593>
- Cacioppo, J. T., Berntson, G. G., Larsen, J. T., Poehlmann, K. M., & Ito, T. A. (2000). The psychophysiology of emotion. In R. Lewis & J. M. Haviland-Jones (Eds.), *The handbook of emotion, 2nd Edition* (pp. 173–191). Guilford Press.
- Dacey, J. (1999). Concepts of Creativity: A History. In M.A. Runco & S. A. Pritzker (Eds.), *Encyclopedia of creativity* (pp. 815–822). Academic Press.
- Davis, M. (2009). Understanding the relationship between mood and creativity: A meta-analysis. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, *108* (1), 25–38. <https://doi.org/10.1016/j.obhdp.2008.04.001>
- Diedrich, J., Benedek, M., Jauk, E., & Neubauer, A. (2015). Are creative ideas novel and useful? *Psychology Of Aesthetics, Creativity, And The Arts*, *9*(1), 35–40. <https://doi.org/10.1037/a0038688>
- Domino, G., Short, J., Evans, A., & Romano, P. (2002). Creativity and ego defense mechanisms: Some exploratory empirical evidence. *Creativity Research Journal*, *14*, 17–25. https://doi.org/10.1207/S15326934CRJ1401_2
- Feist, G. (1998). Affect in artistic and scientific creativity. In S. Russ (Ed.), *Affect, creative experience, and psychological adjustment* (pp. 93–108). Brunner/Mazel. <https://doi.org/10.4324/9781315784557>
- Ford, M. E. (1992). *Motivating humans: Goals, emotions, and personal agency beliefs*. Sage Publications.
- Freud, S. (1908). Creative writers and day-dreaming. *PsycEXTRA Dataset*. <https://doi.org/10.1037/e417472005-225>
- George, J. M., & Zhou, J. (2002). Understanding when bad moods foster creativity and good ones don't: The role of context and clarity of feelings. *Journal of Applied Psychology*, *87*, 687–697. <https://doi.org/10.1037/0021-9010.87.4.687>
- Hirt, E. R., McDonald, H. E., & Melton, R. J. (1996). Processing goals and the affect-performance link: Mood as main effect or mood as input? In L. L. Martin & A. Tesser (Eds.), *Striving and feeling: Interactions among goals, affect, and self regulation* (pp. 303–328). Lawrence Erlbaum Associates, Inc. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.71.2.245>
- Hoffmann, J. D. (2013). Emotions and creativity. In C. Mohiyeddini, M. Eysenck, & S. Bauer (Eds.), *Psychology of emotions, motivations and actions. Handbook of psychology of emotions (Vol. 1): Recent theoretical perspectives and novel empirical findings* (pp. 377–405). Nova Science Publishers.

- Isen, A. (1998). On the relationships between affect and creative problem solving. In S. Russ (Ed.), *Affect, creative experience, and psychological adjustments* (pp. 3–17). Brunner/ Mazel. <https://doi.org/10.4324/9781315784557>
- Jamison, K. R. (1993). *Touched with fire: Manic depressive illness and the artistic temperament*. Free Press. <https://doi.org/10.4135/9781483349985.n388>
- Janković, D. R. (2015). *Razvoj estetske preferencije slika*. Nepublikovana doktorska disertacija, Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet.
- Jovanović, V. Matić, I. Milošević, M. i Ristić, I. (2015). "Pic Rotator 1.0" [Computer software]. Fakultet dramskih umetnosti.
- Kaufmann, G., & Vosburg, S. (2002). The Effects of Mood on Early and Late Idea Production. *Creativity Research Journal*, 14 (3–4), 317–330.
- Kim, E., Zeppenfeld, V., & Cohen, D. (2013). Sublimation, Culture, and Creativity. *Journal of Personality and Social Psychology*, 105 (4), 639–666, <https://doi.org/10.1037/a0033487639>
- Klein, M. (1935). A contribution to the psychogenesis of manic-depressive states. *International Journal of Psycho-Analysis*, 16, 145–174; reprinted 1975 in *The Writings of Melanie Klein*. Vol. 1. Hogarth.
- Klein, M., & Riviere, J. (1964). *Love, hate and reparation*. W.W. Norton & Company Inc.
- Koestler, A. (1964). *The act of creation*. Macmillan.
- Kris, E. (1952). *Psychoanalytic exploration in art*. International Universities Press.
- Lang, P. J., Bradley, M. M., & Cuthbert, B. N. (2008). *International Affective Picture System (IAPS): Affective ratings of pictures and instruction manual*. Technical Report A-8. University of Florida.
- Lubart, T. I., & Getz, I. (1997). Emotion, metaphor, and the creative process. *Creativity Research Journal*, 10, 285–301. https://doi.org/10.1207/s15326934crj1004_1
- Martin, L. L., & Stoner, P. (1996). Mood as input: What we think about how we feel determines how we think. In L. L. Martin & A. Tesser (Eds.), *Striving and feeling: Interactions among goals, affect, and self-regulation* (pp. 279–301). Erlbaum.
- Martindale, C. (2005). *Biological biases of creativity*. In R. J. Sternberg (Ed.), *Handbook of creativity*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/cbo9780511807916.009>
- Martindale, C., & Hasenpus, N. (1978). EEG differences as a function of creativity, stage of the creative process, and effort to be original. *Biological Psychology*, 6(3), 157–167. [https://doi.org/10.1016/0301-0511\(78\)90018-2](https://doi.org/10.1016/0301-0511(78)90018-2)
- Mauss, I. B., & Robinson, M. D. (2009). Measures of emotion: A review. *Cognition and Emotion*, 23, 209–237. <https://doi.org/10.1080/02699930802204677>
- Mednick, S. A. (1962). The associative basis of the creative process. *Psychological Review*, 69, 220–232. <https://doi.org/10.1037/h0048850>

- Milošević, M., & Ristić, I. (2016). Nov metodološki pristup studijama kreativnosti. In *Medias Res. International Scientific Journal for the Philosophy of Media*, 5(8). 1237–1250.
- Milošević, M., & Ristić, I. (2019). Construction and validation of the Creativity Coefficient. In J. L. Cuadra (Ed.), *Understanding creativity. Past, present and future perspective* (pp. 31–60). Nova Science Publishers.
- Ognjenović, P. (1997). *Psihološka teorija umetnosti*. Institut za psihologiju.
- Posner J., Russell J. A., & Peterson B. S. (2005). The circumplex model of affect: An integrative approach to affective neuroscience, cognitive development, and psychopathology. *Development and Psychopathology*, 17, 715–734. <https://doi.org/10.1017/S0954579405050340>
- Ristić, I. & Milošević, M. (2017b). Neugodni i novi sadržaji u funkciji kreativnosti: Po čemu se studenti umjetnosti razlikuju od ostalih? *Suvremena psihologija*, 20(2), 117–136. <https://doi.org/10.21465/2017-SP-202-01>
- Ristić, I. i Milošević, M. (2017a). Povezanost kreativne produkcije i emocionalnog doživljaja: Postajemo li kreativniji kada posamtramo neprijatne slike? *Primenjena psihologija*, 10(3), 335–353. <https://doi.org/10.19090/pp.2017.3.335-353>
- Ristić, I. i Milošević, M. (2018). Validacija koeficijenta izuzetnosti u proceni likovnih produkata. *Primenjena psihologija*, 11(2), 227–246. <https://doi.org/10.19090/pp.2018.2.227-246>.
- Ristic, I., & Milosevic, M. (2017, October). *Creativity and contradictions: How ambivalent images affect the creative production?* Paper presented at STuP - Current Trends in Psychology. Novi Sad, Serbia.
- Rotenberg, A. (2010). *Kreativnost i ludilo*. Clio.
- Rothenberg, A. (1986). Artistic creation as stimulated by superimposed versus combined-composite visual images. *Journal of Personality and Social Psychology*, 50, 370–381. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.50.2.370>
- Rothenberg, A. (1999). Homospacial process. In M. Runco & S. Pritzer (Eds.), *Encyclopedia of creativity Vol. 1* (pp. 831–835). Academic Press.
- Russ, S. (1993). *Affect and creativity: The role of affect and play in the creative process*. Lawrence Erlbaum Associates, Inc. <https://doi.org/10.4324/9780203772621>
- Russ, S. W. (1998). *Affect, creative experience, and psychological adjustment*. Routledge.
- Schneider, I. K., Veenstra, L., van Harreveld, F., Schwarz, N., & Koole, S. L. (2016). Let's not be indifferent about neutrality: Neutral ratings in the International Affective Picture System (IAPS) mask mixed affective responses. *Emotion*, 16(4), 426–430. <https://doi.org/10.1037/emo0000164>
- Shapiro, P. J., & Weisberg, R. W. (1999). Creativity and bipolar diathesis: Common behavioral and cognitive components. *Cognition and Emotion*, 13, 741–762. <https://doi.org/10.1080/026999399379069>

- Viinikainen, M., Kätsyri, J., & Sams, M. (2011). Representation of perceived sound valence in the human brain. *Human Brain Mapping, 33*, 2295–2305. <https://doi.org/10.1002/hbm.21362>
- Vosburg, S. K. (1998a). The effects of positive and negative mood on divergent thinking performance. *Creativity Research Journal, 11*, 165–172. https://doi.org/10.1207/s15326934crj1102_6
- Vosburg, S. K. (1998b). Mood and the quantity and quality of ideas. *Creativity Research Journal, 11*, 315–324. https://doi.org/10.1207/s15326934crj1104_5
- Vosburg, S., & Kaufmann, G. (1998). Mood and creativity research: The view from a conceptual organizing perspective. In S. Russ (Ed.), *Affect, creative experience, and psychological adjustment* (pp. 19–39). Brunner/Mazel. <https://doi.org/10.4324/9781315784557>
- Ward, T. B., Smith, S. M., & Finke, R. A. (2005). Creative cognition. In R. J. Sternberg (Ed.), *Handbook of creativity* (pp. 189–212). Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/cbo9780511807916.012>
- Weisberg, R. W. (2015). On the Usefulness of “Value” in the Definition of Creativity. *Creativity Research Journal, 27*(2), 111–124. <https://doi.org/10.1080/10400419.2015.1030320>
- Wisniewski, E. J. (1996). Construal and similarity in conceptual combination. *Journal of Memory and Language, 35*, 434–453. <https://doi.org/10.1006/jmla.1996.0024>

Prilog

Tabela A

Stimulusi: Vrednosti pojedinačnih fotografija iz IAPS baze i način njihovog kombinovanja u duple ekspozicije

Pojedinačne fotografije			Duple ekspozicije			
IAPS Rbr.	Valenca (M)	Pobudjenost (M)		Valenca	Pobudjenost	
9253	2	5,53	Umereni kontrast	9253*1908	8232*7175	
9571	1,96	5,64		1908*2340	8232*1932	
3180	1,92	5,77		3180*2220	7020*2351	
2703	1,91	5,78		2220*1710	2351*5950	
3261	1,82	5,75		2703*2780	9422*2840	
3101	1,91	5,6		2780*5830	9422*5972	
1908	5,28	4,88		3101*7497	8466*7950	
2220	5,03	4,93		7497*5910	8466*8160	
8232	5,07	5,1		Izraziti kontrast	9253*2340	7175*1932
2351	5,49	4,74			9571*8420	2190*1114
2780	4,77	4,86			3180*1710	7020*5950
7497	5,19	4,97			9253*1710	7175*5950
9422	4,95	5,09			2703*5830	2840*5972
8466	4,86	4,92			3261*2045	7010*1931
2340	8,03	4,9	3101*5910		7950*8160	
8420	7,76	5,56	2703*5910		2840*8160	
1710	8,34	5,41	Odsustvo kontrasta		9253*9571	7175*2190
5830	8	4,92			2340*8420	1932*1114
2045	7,87	5,47		9571*3180	2190*7020	
7175	4,87	1,72		8420*1710	1114*5950	
2190	4,83	2,41		2703*3261	2840*7010	
7020	4,97	2,17		5830*2045	5972*1931	
2840	4,91	2,43		3261*3101	7010*7950	
7010	4,94	1,76		2045*5910	1931*8160	
7950	4,94	2,28	Neutralne komp.	1908*2220	2220*8232	
1932	3,85	6,47		1908*2351	8232*2351	
1114	4,03	6,33		2780*7497	7497*9422	
5950	5,99	6,79		2780*8466	9422*8466	
5972	3,85	6,34				
1931	4	6,8				
8160	5,07	6,97				

Irena J. Ristić

Faculty of Dramatic
Arts University of Arts in
Beograd

Miloš Milošević

Faculty of Physical
Education and Sports
Management
Singidunum University

**THE AMBIVALENCE IN CREATIVE
PRODUCTION OF ART STUDENTS**

Contemporary authors deepen the insights about the creative process by analyzing the homospatial thinking, based on juxtaposition of remote associative elements which are opposed in development of new ideas. The question is whether the juxtaposition is based solely on semiotic heterogeneity, or the (in)congruence of emotional experience can have significant effects on the creative production. The aim of this study was to examine a difference between content that cause congruent and incongruent emotional experiences in terms of their effects on creative production. The degree of congruence in emotional experience was controlled by the dimensions of valence and arousal. After preliminary study, drama art students have participated in the experiment. Visual stimuli were selected from IAPS (Interactive Affective Picture System): 56 superimposed images were generated by crossing 32 selected photos. The values of valence and arousal were systematically varied, and the sample was consisted of photos which were extreme, moderate and absent in contrast (on the dimensions of valence and arousal), including neutral images with balanced and moderated values of both dimensions. Subjects were randomly exposed to stimuli, and they were asked to generate the creative title for each image. The creativity was measured by the coefficients based on titles originality and intentionality. The analysis confirmed a significant effect of contrast in valence dimension, but not arousal as well. The contrast in valence dimension positively correlates with creativity, and can be its predictor. The results broaden the insights on the homospatial thinking and can be explained partially by the psychodynamic concept of reparation, showing that ambivalence has significant role in generative processes.

Key words: arousal, contrast, creativity, emotional experience, valence

UPUTSTVO AUTORIMA

Za objavljivanje u časopisu *Primenjena psihologija* prilažu se isključivo originalni radovi koji nisu prethodno štampani i nisu istovremeno podneti za objavljivanje negde drugde. U časopisu se objavljuju empirijski i pregledni radovi. Pregledni rad treba da sadrži originalan, detaljan i kritički prikaz istraživačkog problema ili područja u kome je autor ostvario određeni doprinos, vidljiv na osnovu autocitata. Radovi koji nisu pripremljeni prema ovom uputstvu, neće se recenzirati. Rukopisi se šalju isključivo putem platforme za prijavu, koja je dostupna na: <http://primenjena.psihologija.ff.uns.ac.rs/index.php/pp/about/submissions>.

U časopisu se mogu objavljivati radovi na srpskom i srodnim jezicima bivšeg srpsko-hrvatskog govornog područja, kao i na engleskom jeziku. Ukoliko rad nije na srpskom jeziku, autorova obaveza je da ga lektoriše. U slučaju jezika srodnih srpskom, redakcija zadržava pravo da pojedine termine prilagodi srpskom jeziku zarad boljeg razumevanja teksta. Sve predložene izmene se dostavljaju autorima na uvid i odobrenje. Prilikom dostavljanja rukopisa, autori moraju navesti da se slažu sa etičkim standardima o objavljivanju u časopisu, odnosno da preuzimaju odgovornost za etičku saglasnost za sprovođenje istraživanja, kao i za dozvole o legalnom korišćenju upitnika i softvera u svojim radovima. Uredništvo zadržava pravo da traži na uvid dozvolu za prevod, korišćenje i modifikaciju instrumenata, kao i softvera. Pre prijave rada, autori se upućuju na ček listu za autore koja je dostupna na internet stranici časopisa.

Recenziranje i objavljivanje. Svi radovi se anonimno recenziraju od strane dva recenzenta. Uredništvo na osnovu primljenih recenzija donosi jednu od sledećih odluka o rukopisu: **A** - prihvatanje, **B** - prihvatanje uz korekcije, **C** - odbijanje uz sugestiju da se rad u velikoj meri koriguje i ponovo pošalje ili **D** - odbijanje. Uredništvo pismeno obaveštava autora o odluci. Ukoliko autor ponovo podnosi korigovani rad, dužan je da u obrascu recenzije odgovori na sve sugestije upućene od strane recenzenta.

Format rada. Rad mora biti napisan u tekst procesoru Microsoft Word, na stranici formata A4, fontom Times New Roman ili Cambria (12 tačaka), latinicom, sa razmakom od 1.5 reda, sa marginama od 2.54 cm (odnosi se na sve margine). Rad treba da bude dužine do jednog autorskog tabaka (do 30000 znakova, sa razmacima, bez referenci i priloga), a ukoliko je reč o kratkom izveštaju, rad treba da bude do 5 000 znakova (s razmacima) bez referenci i priloga. Redni brojevi strana treba da budu dati u gornjem desnom uglu, zajedno sa zaglavljem koje sadrži skraćeni naslov rada (tzv. *running head*), pisan velikim slovima, bez imena autora. Zaglavlje ne sme imati više od 50 karaktera. Paginacija bi trebalo da počinje od prve strane. Rad treba da bude strukturiran u skladu sa IMRAD formatom i pravilima koja su definisana u **7. izdanju Priručnika Američke psihološke asocijacije (APA Publication Manual)**.

Shodno tome, rad treba da sadrži odeljke *Rezime* sa ključnim rečima, *Uvod*, *Metod*, *Rezultati*, *Diskusija*, *Zaključak* (opciono), *Reference*, *Prilozi* (opciono), kao i naslov i rezime sa ključnim rečima na engleskom jeziku.

Naslovna strana. Naslov treba da bude što koncizniji, ali i dovoljno precizan. Preporuka APA standarda je da naslov ne sadrži više od 15 reči. Ukoliko se u članku izveštava o nekom instrumentu koji nije opštepoznat široj naučnoj i stručnoj javnosti, naziv instrumenta je potrebno navesti u celini u naslovu rada, a ne samo skraćenicu. Ukoliko je rad nastao u sklopu projekta, iza naslova rada treba staviti fusnotu koja sadrži naziv finansijera projekta i broj projekta. Ukoliko je deo rezultata izlagan na skupu, u fusnoti treba dati podatke o skupu. Iza naslova rada slede imena autora i njihove afilijacije. Iza imena autora za korespondenciju treba staviti fusnotu koja sadrži e-mail adresu autora. Naslov rada, imena autora i afilijacije autora daju se na prvoj strani, bez ostatka teksta. Ova strana se, kao poseban dokument, prilaže na platformu, odnosno odvojeno od samog rukopisa.

Rezime. Rezime treba da bude dužine do 250 reči. Na kraju rezimea treba dati ključne reči (do pet ključnih reči). Ukoliko je rad na srpskom jeziku, potrebno je priložiti naslov, rezime i ključne reči i na engleskom jeziku. Rezime po pravilu ne sadrži reference, sem ukoliko je to neophodno.

Naslovi odeljaka. Naslovi odeljaka (*Metod*, *Rezultati* i sl.) pišu se **podebljanim** slovima, „rečeničnim“ formatom (velikim početnim slovom), centrirano. Naslovi drugog nivoa se pišu **podebljanim** slovima, poravnato u levo i u „rečeničnoj“ formi. Naslovi trećeg nivoa pišu se poravnato u levo (***podebljano, italikom*** u „rečeničnoj“ formi). Naslovi četvrtog nivoa se pišu **uvučeno** u odnosu na levu marginu, u rečeničnom formatu, **podebljano i s tačkom na kraju**. Naslovi petog nivoa, se pišu **uvučeno** u odnosu na levu marginu, u rečeničnom formatu, ***podebljano, italikom i s tačkom na kraju***. Nazive instrumenata, u odeljku *Metod*, treba navoditi kao subordinirane podnaslove u okviru odeljka *Instrumenti*.

Formatiranje naslova i podnaslova

Nivo naslova	Format
1	Metod
2	Instrumenti
3	<i>Velikih pet plus dva</i>
4	Verzije za decu.
5	<i>Procena roditelja.</i> <i>Procena učitelja.</i>

Tabele. Tabele i grafikoni treba da budu sačinjeni u Wordu ili nekom Word-kompatibilnom formatu. Tabele i grafikone iz statističkih paketa treba prebaciti u Word. Iste podatke ne treba istovremeno prikazivati i tabelarno i grafički. Podaci koji su već dati u tabeli ili na grafikonu, ne smeju se ponavljati u tekstu, već se treba samo pozvati na njih. Tabele i grafikone je potrebno pozicionirati u samom radu, odnosno nije potrebno da se prilažu kao posebni dokumenti na platformu, već u sklopu rukopisa. Svaka tabela treba da bude označena brojem i adekvatnim nazivom. Broj tabele treba da bude napisan običnim slovima, a naziv tabele treba da bude dat u sledećem redu, *kurzivom*. Broj i naziv tabele nalaze se iznad tabele, poravnati u levo. Tabele ne smeju da sadrže vertikalne linije. Redovi tabele ne treba da budu razdvojeni linijama, ali zaglavlje tabele mora da bude linijom odvojeno od ostalih redova. Vrednosti u tabelama bi trebale da budu date u sredini kolone, sa decimalnim mestima pozicioniranim levim tabulatorom.

Korektan prikaz tabele:

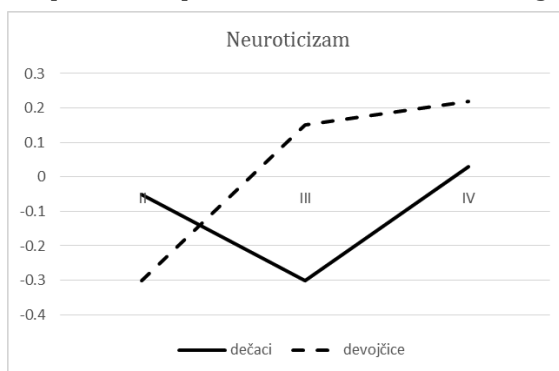
Tabela 1

Korelacije nasilnog ponašanja i komponenti ispitne anksioznosti

	Fizičko nasilje	Verbalno nasilje	Relaciono nasilje
Zabrinutost	-.23**	-.24**	-.14*
Negativna emocionalnost	.27**	.36**	.24**

Napomena. * $p < .05$. ** $p < .01$.

Grafikoni i slike. Slike treba slati u elektronskoj formi sa rezolucijom od najmanje 300 dpi. Štampa časopisa je crno-bela, pa se autori mole da prilagode tabele, grafikone i slike crno-belom štampi. Ukoliko se koristi ilustracija iz štampanog izvora nužno je pismeno odobrenje vlasnika autorskih prava. Naziv slike treba da bude prikazan ispod slike nakon oznake rednog broja. Na primer:

Slika 1. Interakcija pola i razreda kod učenika ranog osnovnoškolskog uzrasta: dimenzija Neuroticizma.

Rezultati statističke obrade. Rezultati statističkih testova treba da budu dati u sledećem obliku: $F(1, 9) = 25.35, p < .001$ i slično za druge testove (npr. $\chi^2(5, N = 454) = 5.311, p > .10$ ili $t(452) = 2.06, p < .05$). Treba navoditi manji broj konvencionalnih p nivoa (.05, .01 ili .001). Ukoliko je broj teorijski manji od 1 (npr. α, r , opterećenja u faktorskoj analizi, p nivo i sl.), nula se ne stavlja ispred tačke. Po pravilu, nazivi statističkih testova i oznaka treba da budu napisani u *kurzivu*, sem ako je reč o grčkim simbolima koji se **ne pišu** u kurzivu.

Decimalni brojevi. Uvažavajući statističke konvencije, decimalne brojeve treba pisati sa tačkom. Sve decimalne zapise treba zaokružiti na dve decimalne, sem kada se navode indikatori fita, p nivo značajnosti i sl. gde je i podatak o razlikama na trećoj decimali bitan.

Navođenje referenci u tekstu. Imena stranih autora navode se u originalu, npr. Dimanche (1990), ili kada je potrebno u padežnom obliku „...rezultati Dimanchea (Dimanche, 1990)...“, s tim što je onda potrebno u zagradu staviti referencu. Ukoliko referenca ima **dva autora**, oba se navode u tekstu, npr. (Costa & McCrae, 1992). Ukoliko je u pitanju domaća referenca, umesto znaka „&“ navodi se „i“, npr. (Jovanović i Petrović, 2011). Ukoliko rad ima **3 ili više autora**, u svakom navodu se pominju samo prezime prvog autora i skraćenica „et al.“ za strane reference, ili „i sar.“ za domaće. Na primer, na engleskom jeziku, prvi, i svaki sledeći navod bi imao formu (Roberts et al., 2004). Na srpskom jeziku, prvi, i svaki sledeći navod bi imao formu (Novović i sar., 2011). Ukoliko dva rada iz iste godine imaju istog prvog autora, a ostali su različiti, treba navesti onoliko imena autora koliko je potrebno da bi se reference mogle jasno razlikovati u tekstu. Na primer, reference (Black, White, Brown, & Green, 1991) i (Black, Brown, White, & Green, 1991) imaju istog prvog autora i istu godinu izdanja. U ovom slučaju, u tekstu bi se navodile kao (Black, White, et al., 1991) i (Black, Brown, et al., 1991).

Doslovno citiranje. Svaki citat koji je direktno preuzet iz teksta, bez obzira na dužinu, treba da prati referenca sa brojem strane. Za svaki citat duži od 350 znakova autor mora imati pismeno odobrenje vlasnika autorskih prava koje treba da priloži.

Spisak referenci. U spisku literature navode se samo reference na koje se autor pozvao u radu, abecednim redom po prezimenima autora. Ukoliko rad sadrži nekoliko referenci čiji je prvi autor isti, najpre se navode radovi u kojima je taj autor jedini autor, po rastućem redosledu godina izdanja, a potom se navode radovi u odnosu na abecedni red prvog slova prezimena drugog autora (ukoliko ima koautore). Ukoliko se navodi više radova istog autora u jednoj godini, godine treba da budu označene slovima a, b, c, npr. (1995a), (1995b). Za svaku referencu u popisu literature potrebno je navesti i **DOI broj**, ukoliko je dostupan. Na stranici <https://www.crossref.org/requestaccount/>, nakon otvaranja svog naloga, možete pronaći DOI broj za većinu dostupnih članaka. DOI broj se navodi u formatu linka: <https://doi.org/10.1016/j.paid.2015.04.039>

Monografija (knjiga). Bibliografska jedinica knjige treba da sadrži prezime i inicijale autora, godinu izdanja, naslov knjige (*kurzivom*) i izdavača, odnosno: Pantić, D. (1990). *Promene vrednosnih orijentacija mladih u Srbiji*. Institut društvenih nauka. Nazivi knjiga na engleskom jeziku pišu se u „rečeničnom“ formatu, takođe u *kurzivu*. Ukoliko naziv knjige ima podnaslov, on može počinjati velikim slovom.

Zbornik u celini. Ukoliko se kao referenca navodi zbornik radova u celini, referenca ima sledeću formu: Biro, M., Smederevac, S. i Novović, Z. (Ur.) (2010). *Procena psiholoških i psihopatoloških fenomena*. Centar za primenjenu psihologiju.

Poglavlje u knjizi ili zborniku navodi se na sledeći način: Day, R. L. (1988). Measuring preferences. In R. Ferber (Ed.), *Handbook of marketing research* (pp. 112-189). McGraw-Hill. Naslovi stranih knjiga i zbornika treba da budu dati u „rečeničnoj formi“, sa početnim velikim slovom i ostalim malim. Ukoliko rad ima podnaslov, on se od naslova odvaja sa dve tačke i počinje velikim slovom. Ukoliko zbornik ima samo jednog urednika, umesto Eds. se navodi oblik jednine Ed. U domaćim referencama ovog tipa, strana skraćena Ed. ili Eds. treba da glasi „Ur.“, a skraćena „In“ - „U“.

Članak u časopisu treba da sadrži prezimena i inicijale autora, godinu izdanja u zagradi, naslov članka, puno ime časopisa (*kurzivom*), volumen (*kurzivom*), stranice, i doi specifikaciju, odnosno: Orbach, L., Herzog, M., & Fritz, A. (2019). Relation of state- and trait-math anxiety to intelligence, math achievement and learning motivation. *Journal of Numerical Cognition*, 5(3), 371-399. <https://doi.org/10.5964/jnc.v5i3.204>. Nazivi članaka pišu se u „rečeničnom“ formatu, u kom je samo prvo početno slovo veliko. Nazivi časopisa na engleskom jeziku pišu se tako da početna slova svih reči, izuzev veznika, budu velika. Nakon prezimena autora, uvek se stavlja zarez, kao i nakon inicijala (ukoliko ima više inicijala imena, zarez se stavlja nakon svih inicijala zajedno, a ne nakon svakog posebno). U domaćim referencama, znak „&“ treba zameniti veznikom „i“. Referenca rada objavljenog u časopisu koji se izdaje isključivo u elektronskoj formi ima iste elemente kao referenca rada iz štampanog časopisa, ali se nakon broja stranica navodi „Retrieved from“ (za domaće reference „Preuzeto sa“) i web adresa: Sillick, T. J., & Schutte, N. S. (2006). Emotional intelligence and self-esteem mediate between perceived early parental love and adult happiness. *E-Journal of Applied Psychology*, 2(2), 38-48. Retrieved from <http://ojs.lib.swii.edu.au/index.php/ejap> Kada je reč o **web dokumentu ili stranici**, navodi se ime autora, godina, naziv dokumenta (*kurzivom*), datum kada je sajt posećen, i internet adresa sajta, npr. Degelman, D. (2000). *APA Style Essentials*. Retrieved May 18, 2000 from: <http://www.vanguard.edu/psychology/apa.pdf>

Navođenje **nepublikovanih radova** (npr. rezimea sa naučnog skupa, manuskripta i sl.) nije poželjno. Ukoliko je takvo navođenje neophodno, treba

navesti što potpunije podatke, kao u sledećem primeru: Smederevac, S. (2000). *Istraživanje faktorske strukture ličnosti na osnovu leksičkih opisa ličnosti u srpskom jeziku* (Nepublikovana doktorska disertacija). Filozofski fakultet, Univerzitet u Novom Sadu.

Prevod referenci. Ukoliko se na recenziju predaje rad na engleskom jeziku i pri tome se citiraju reference na srpskom, potrebno je dati engleski prevod citiranih naslova u uglastim zagradama: Padejski, N., & Biro, M. (2014). Faktori vulnerabilnosti za postraumatski stresni poremećaj kod žrtava partnerskog nasilja [Vulnerability factors for posttraumatic stress disorder in victims of intimate partner violence]. *Primenjena psihologija*, 7, 63–85. <https://doi.org/10.19090/pp.2014.1.63-85>

Prilog. U prilogu treba staviti samo one opise materijala koji bi bili korisni čitaocima za razumevanje, evaluiranje ili ponavljanje istraživanja.

Fusnote i skraćénice. Fusnote treba izbegavati. Skraćénice takođe treba izbegavati, osim izrazito uobičajenih. Skraćénice koje su navedene u tabelama i slikama treba da budu objašnjene. Objašnjenja (legenda) se daju ispod tabele ili slike.